

7а- тиркеме

Экологиялык жана социалдык таасирлерди баалоо (ЭСТБ)

ЖКФга каржылоого сунуштама

***Борбордук Азиядагы климаттын өзгөрүшүнө туруктуу
ландшафттар***

Июль 2026 жыл

2.2-версия

Тапшыруучу:
Германиялык эл аралык кызматташтык коому (GIZ) GmbH

Бул текст англис тилиндеги түпнуска долбоордук документациянын расмий эмес котормосу болуп саналат. Котормонун автору жана уюм мүмкүн болгон лингвистикалык дал келбестиктер же таксыздыктар үчүн жоопкерчилик тартпайт. Терминдерди, маалыматтарды же милдеттенмелерди чечмелөөгө (интерпретациялоого) байланыштуу кандай гана суроолор жаралбасын, абсолюттук артыкчылыкка ээ болгон англис тилиндеги документтин расмий версиясына кайрылуу зарыл.

Бул документ боюнча суроолорду төмөнкү дарекке жөнөтүүгө мүмкүн:

Германиялык эл аралык кызматташтык коому (GIZ) GmbH

Даг Хаммаршёльд көчөсү, 1–5

65760 Эшборн

Германия

gcf@giz.de

www.giz.de

Мазмун

Мазмун	i
Таблица­лардын тизмеси	iv
Сүрот­төрдүн тизмеси	iv
Кыскар­тылган сөздөр жана аббревиатуралар.....	v
Кыскача мазмун	viii
1. Киришүү.....	1
2. Программанын сүрөттөлүшү	2
3. Экологиялык жана социалдык чөйрө боюнча стандарттар	8
3.1. ЖКФнын экологиялык жана социалдык чөйрө боюнча саясаттары	8
3.1.1. ЖКФнын экологиялык жана социалдык саясаттары	8
3.1.2. Сексуалдык эксплуатация, зомбулук жана кыянаттык менен пайдаланууну (СЭЗКП) алдын алуу жана коргоо боюнча саясат	11
3.1.3. Жергиликтүү Түпкү элдер боюнча саясат	11
3.1.4. Гендердик теңчилик	12
3.2. Германия Өкмөтүнүн экологиялык жана социалдык саясаты жана стандарттары	13
3.2.1. GIZтин Экологиялык жана социалдык коргоо чаралары + гендердик теңчиликти башкаруу тутуму	13
3.2.2. Сексуалдык эксплуатация, зомбулук жана кыянаттык менен пайдалануу (СЭЗКП)...	14
3.2.3. Даттануулар жана мыйзам бузуулар жөнүндө билдирүү	15
4. Кабыл алуучу өлкөдөгү ЭСКЧга байланыштуу институционалдык, саясаттык жана ченемдик-укуктук алкак.	17
4.1. Эл аралык келишимдер, конвенциялар жана макулдашуулар	17
4.2. Улуттук саясаттар, стратегиялар/макулдашуулар жана мыйзамдык-укуктук база	18
4.2.1. Кыргыз Республикасы	18
4.3. Региондук саясаттар жана стратегиялар	24
5. Максаттуу аймактардын экологиялык жана социалдык профили	25
5.1. Программа ишке ашырылуучу аймактар жана райондор	25
5.2. Социалдык-экономикалык профили	28
5.2.1. Демография	28
5.2.2. Социалдык-экономикалык аялуулук жана климаттык тобокелдиктердин профилдери	29
5.2.3. Социалдык түзүм жана жергиликтүү жамааттарды башкаруу	30
5.2.4. Гендердик теңчилик жана аялдардын укуктары менен мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү .	30
5.2.5. Иш менен камсыз болуу	31
5.2.6. Айыл чарба сектору	32
5.2.7. Жерге жана жаратылыш ресурстарына жеткиликтүүлүк.....	33
5.2.8. Финансылык продукцияларга жана кызматтарга жеткиликтүүлүк	33
5.2.9. Эмгек жана эмгек шарттары.....	35
5.3. Экологиялык мүнөздөмө	36
5.3.1. География жана климат	36
5.3.2. Топурак жана геология.....	37
5.3.3. Суу ресурстары	37
5.3.4. Калдыктар	38

5.3.5. Биологиялык ар түрдүүлүк жана токойлор.....	38
5.3.6. Биологиялык ар түрдүүлүктү БАТКБК комплекстүү баалоо куралы аркылуу баалоо	39
5.4. Климаттык аялуулук жана коркунучтар	45
5.4.1. Кыргыз Республикасы	45
5.5. Маданий мурас	46
5.5.1. Кыргыз Республикасы	46
6. Программаны аткаруучу уюмдардын ЭСКЧ боюнча мүмкүнчүлүктөрү	47
6.1. GIZдин аккредитациядан өткөн уюм (АӨҮ) катары ролу	47
6.2. GIZдин аткаруучу уюм (АУ) катары ролу.....	48
6.3. Улуттук АУлар.....	49
6.3.1. Кыргыз Республикасы	49
6.4. АУлардын экологиялык жана социалдык потенциалы	50
6.5. Каражаттардын агымы.....	51
6.6. Башкаруу жана жетекчилик	52
7. Программа деңгээлинде ЭСТБ	54
7.1. Программалык деңгээлде баалоонун кыскача баяндамасы	54
7.1.1. Контекстке жараша СЭЗКП тобокелдиктерин талдоо.....	54
7.2. 1-ЭСКЧ: Экологиялык жана социалдык тобокелдиктерди жана таасирлерди баалоо жана башкаруу	74
7.2.1. Баалоо	74
7.2.2. Таасирдин деңгээлин баалоо (төмөн, орточо, жогорку)	77
7.3. 2-ЭСКЧ: Эмгек жана эмгек шарттары	77
7.3.1. Баалоо	77
7.3.2. Таасирдин деңгээлин баалоо (төмөн, орточо, жогорку)	78
7.4. 3-ЭСКЧ: Ресурстарды натыйжалуу пайдалануу жана булгануунун алдын алуу	79
7.4.1. Баалоо	79
7.4.2. Таасирдин деңгээлин баалоо (төмөн, орточо, жогорку)	80
7.5. 4-ЭСКЧ: Коомчулуктун ден соолугу, коопсуздугу жана корголушу	81
7.5.1. Баалоо	81
7.5.2. Таасирдин деңгээлин баалоо (төмөн, орточо, жогорку)	82
7.6. 5-ЭСКЧ: Жерди сатып алуу жана мажбурлап көчүрүү	82
7.6.1. Баалоо	82
7.6.2. Таасирдин деңгээлин баалоо (төмөн, орточо, жогорку)	83
7.7. 6-ЭСКЧ: Биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо жана тирүү жаратылыш ресурстарын туруктуу башкаруу	83
7.7.1. Баалоо	83
7.7.2. Таасирдин деңгээлин баалоо: (төмөн, орточо, жогорку)	85
7.8. 7-ЭСКЧ: Жергиликтүү түпкү элдер	85
7.8.1. Баалоо	85
7.8.2. Таасирдин деңгээлин баалоо (төмөн, орточо, жогорку)	86
7.9. 8-ЭСКЧ: Маданий мурас	86
7.9.1. Баалоо	86
7.9.2. Таасирдин деңгээлин баалоо (төмөн, орточо, жогорку)	87

8. Экологиялык жана социалдык таасирлер (чакан долбоорлордун деңгээлинде)	88
8.1. Чакан долбоордун сүрөттөлүшү.....	89
8.1.1. Тең каржылоо гранттар механизми жана кредиттик программанын негизги элементтери.....	89
8.1.2. Түз себүү технологиясын жайылтууну тездетүү механизмнин негизги элементтери.....	92
8.1.3. Токой жана жайыт инвестициялык механизмнин негизги элементтери.....	93
8.1.4. Аймактык инвестициялык платформанын негизги элементтери	94
8.2. ЭСТБ (Чакан долбоордук деңгээлде).....	97
9. Маалымат булактары.....	104
1- Тиркеме: Даттанууларды кароо механизм (ДКМ) иштеп чыгуу боюнча көрсөтмөлөр	109
2 - Тиркеме: ЭСКЧ боюнча алып салынуучу иш-чаралардын тизмеси (стандарттык тиркеме).	114
3 - Тиркеме Эл аралык келишимдер, конвенциялар жана макулдашуулар	116

Таблицаалардын тизмеси

1-таблица: Компоненттерге, натыйжаларга, жыйынтыктарга жана иш-чараларга сереп	5
2-таблица: ЖКФнын ЭСКЧ стандарттарына сереп	9
3-таблица: Программанын максаттуу ландшафттарындагы өзгөчө корголуучу жана жаратылышты коргоо макамы берилген аймактар	42
4-таблица: Үч өлкөдөгү инвазивдүү бөтөн түрлөр.....	43
5-таблица: Программаны ишке ашыруу мезгилиндеги мүмкүн болуучу тобокелдиктер жана терс таасирлер (программа деңгээлинде).....	59
6-таблица: Чакан долбоорлордун жалпы баяндамасы	89
7-таблица: Чакан долбоорго жалпы сереп.....	92
8-таблица: Чакан долбоорго жалпы сереп.....	93
9-таблица: Чакан долбоорго жалпы сереп.....	94
10-таблица: Чакан долбоорлордогу жарамдуу иш-чаралардын мүмкүн болгон экологиялык жана социалдык тобокелдиктери жана потенциалдуу терс таасирлери	98

Сүрөттөрдүн тизмеси

1-сүрөт: Программанын аймактары: Фергана өрөөнүнүн айланасындагы райондор (жогорку оң жакта) жана Өзбекстан менен Тажикстандын ортосундагы түштүк чек ара аймагы (төмөнкү сол жакта); жалпысынан 38 райондун аталышы көрсөтүлгөн; түстөр бийиктикке жараша берилген (30 м × 30 м торчо).	26
2-сүрөт: Программанын аймагына мүнөздүү вертикалдык географиялык түзүлүштүн схемасы (мисал катары Кыргызстандын Ноокат районунун айланасындагы аймак көрсөтүлгөн) (жер пайдалануу боюнча маалыматтар көрсөтүүнү жеңилдетүү максатында жалпыланган).	26
3-сүрөт: Программанын аймактарындагы жерди пайдалануунун бөлүнүш структурасы	28
4-сүрөт: Фергана манжалу геккону (<i>Alsophylax ferganensis</i>)	41
5-сүрөт: Укуктук макулдашуулар жана каражаттардын агымы	48
6-сүрөт: Программанын башкаруу түзүмү жана жетекчилиги	52

Кыскартылган сөздөр жана аббревиатуралар

АӨУ	Аккредитациядан өткөн уюм
АӨБ	Азия Өнүктүрүү Банкы
АӨИ	Адамдык өнүгүү индекси
АУ	Аткаруучу уюм
АЧДИБ	Айыл чарба долбоорлорун ишке ашыруу бөлүмү
АЧТБЖП	Айыл чарба, токой жана башка жер пайдалануу
АЧӨЭФ	Айыл чарбаны өнүктүрүүнүн эл аралык фонду
АКББТЖК	Аялдарга карата басмырлоонун бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө конвенция
АКШ долл.	АКШ доллары
АР	Адам ресурстары
АКК-ИДИАБ	Тажикстан Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Айлана-чөйрөнү коргоо комитеттин алдындагы Инвестициялык долбоорлорду ишке ашыруу борбору.
АРИС	Коомчулукту өнүктүрүү жана инвестициялоо агентствосу
БАМА	Биологиялык ар түрдүүлүк үчүн маанилүү аймак
БАТКБК	Биологиялык ар түрдүүлүктү комплекстүү баалоо куралы
ПДИП	Пекин декларациясы жана иш-аракеттер платформасы
BMZ	Экономикалык кызматташтык жана өнүктүрүү боюнча Германия Федералдык министрлиги
БУУ	Бириккен Улуттар Уюму
БЧБ	Борбордук чалгындоо башкармалыгы
БУУАУЖКБ	Бириккен Улуттар Уюмунун Адам укуктары боюнча жогорку комиссарынын башкармалыгы
БУУАТОЭСК	Бириккен Улуттар Уюмунун Азия жана Тынч океан аймагы боюнча Экономикалык жана социалдык комиссиясы
БУУКТА	Кырсыктардын тобокелдиктерин азайтуу боюнча Бириккен Улуттар Уюмунун башкармалыгы
БУУКӨАК	БУУнун Климаттын өзгөрүшү боюнча алкактык конвенциясы
БУУӨП	Бириккен Улуттар Уюмунун Өнүктүрүү программасы
БУУЧАКК	Чөлгө айланууга каршы күрөшүү боюнча Бириккен Улуттар Уюмунун конвенциясы
БУУЭП	Бириккен Улуттар Уюмунун Экология боюнча программасы
ГИП	Гендердик иш-аракеттер планы
ГЖӨИ	Глобалдык жашыл өсүш институту
ГЖӨО	Генетикалык жактан өзгөртүлгөн организмдер
ГЭФ	Глобалдык экологиялык фонд
ДБ	Дүйнөлүк банк
ДЖА	Даттануулар боюнча жооптуу адам
ДКМ	Даттанууларды кароо механизми
ДРИ	Дүйнөлүк ресурстар институту

ЕРӨБ	Европалык реконструкциялоо жана өнүктүрүү банкы
ЖДН	Жердин деградациясынын нейтралдуулугу (БУУЧАККнын расмий терминологиясынын негизинде).
ЖКУ	Жарандык коом уюму
ЖКК	Жеке коргонуу каражаттары
ЖКФ	Жашыл климаттык фонд
ЖКЭАС	Жаратылышты коргоонун эл аралык союзу
ЖТЭ	Жергиликтүү түпкү элдер
ЖТЭП	Жергиликтүү түпкү элдердин планы
ИДИАБ	Инвестициялык долбоорлорду ишке ашыруу борбору
ИДП	Ички дүң продукт
ИС	Ишмердиктин стандарттары
К+Г	Экологиялык жана социалдык коргоо чаралары жана гендердик теңчилик (GIZ башкаруу тутуму)
КНЧ	Кошумча нарк чынжырчасы
КС	Каржылоого сунуштама
КТ	Жоголуп кетүү коркунучунда турган (ЖКЭСнын Кызыл тизмесине ылайык).
КТАЭ	Климатка туруктуу жана аз эмиссиялуу
КТмБИП	Кызыкдар тараптар менен бирге иштешүү планы
КӨӨЭТ	Климаттын өзгөрүүсү боюнча өкмөттөр аралык эксперттик топ
КӨӨЭТ II ЖТ	Климаттын өзгөрүүсү боюнча өкмөттөр аралык эксперттик топтун II жумушчу тобу
КРЖКИС	Кыргыз Республикасындагы токойлорго жана жайыттарга климаттык инвестициялар аркылуу көмүртекти сиңирүү.
МКУ	Микрокредиттик уюмдар
МЧОИ	Микро, чакан жана орто ишканалар
НД-ГАД	Нотр-Дамдын глобалдык адаптациялоо демилгеси (индекси)
ПББ	Программаны башкаруу бөлүмү
ПБК	Программанын башкаруу комитети
ПГ	Парник газы (КӨӨЭТ жана БУУКӨАК тарабынан кеңири колдонулган стандарттуу климаттык терминологиянын негизинде).
САЧКӨМ	Суу ресурстары, айыл чарба жана кайра иштетүү өнөр жайы министрлиги
СИТЕС	Жоголуп кетүү коркунучу алдында турган жаныбарлардын жана өсүмдүктөрдүн түрлөрү менен эл аралык соода жүргүзүү жөнүндө конвенция
СЭЗКП	Сексуалдык эксплуатация, зомбулук жана кыянаттык менен пайдалануу
СПА	Суу пайдалануучулар ассоциациясы
ТБИ	Тобокелдиктерди башкаруу индекси
ТКАУ	Түз каржылоо алуучу уюм

ТӨМ 5	Туруктуу өнүгүү максаты 5
УДС	Улуттук деңгээлде аныкталган салым (БУУнун Климаттын өзгөрүүсү боюнча алкактык конвенциясынын Париж келишимине карата)
УДО	Улуттук дайындалган орган
ФАО	Азык-түлүк жана айыл чарба уюму
Э&С	Экологиялык жана социалдык кепилдиктер
ЭАБММ	Эркин, алдын ала берилген жана маалымдалган макулдук
ЭВФ	Эл аралык валюта фонду
ЭК	Эл аралык Ia категориясы (ЖКЭСнын системасындагы өзгөчө корголуучу жаратылыш коругу категориясы).
ЭКӨУ	Экономикалык кызматташтык жана өнүктүрүү уюму
ЭКӨУК	Экология жана климаттын өзгөрүшү боюнча улуттук комитет
ЭФК	Эл аралык финансы корпорациясы (Дүйнөлүк банк тобу)
ЭЭУ	Эл аралык эмгек уюму
ЭСКЧ	Экологиялык жана социалдык коргоо чаралары
ЭСБС	Экологиялык жана социалдык башкаруу системасы
ЭСМБП	Экологиялык жана социалдык маселелерди башкаруу планы
ЭСТБ	Экологиялык жана социалдык таасирлерди баалоо
ЮНЕСКО	Бириккен Улуттар Уюмунун билим берүү, илим жана маданият боюнча уюму
CMS	Жапайы жаныбарлардын миграциялоочу түрлөрүн коргоо боюнча конвенция
CR	Жоголуп кетүү коркунучу абдан жогору болгон түрлөр (ЖКЭСнын Кызыл тизмесине ылайык)
CO2	Көмүр кычкыл газы (кеңири колдонулат; КӨӨЭТ жана БУУКӨАК тарабынан колдонулган стандарттуу химиялык жана климат таануу термини).
GIZ	Германиялык эл аралык кызматташтык коому (GIZ) GmbH
tCO2e	Көмүр кычкыл газынын эквивалентинин тоннасы (КӨӨЭТ, ПГ протоколу жана БУУКӨАК тарабынан кеңири колдонулган стандарттуу эмиссияларды эсепке алуу терминологиясынын негизинде).
USAID	АКШнын Эл аралык өнүктүрүү боюнча агенттиги
II	ЖКЭАС тарабынан корголуучу аймактардын II категориясы
III	ЖКЭАС тарабынан корголуучу аймактардын III категориясы
IV	ЖКЭАС тарабынан корголуучу аймактардын IV категориясы

Кыскача мазмун

Бул документте аккредитациядан өткөн уюм - Германиялык эл аралык кызматташтык коому (GIZ) GmbH тарабынан сунушталган “Борбордук Азиядагы климатка туруктуу ландшафттар” программасынын Экологиялык жана социалдык таасирлердин баалоосун (ЭСТБ) баяндайт. Сунушталып жаткан Программа Кыргыз Республикасында, Тажикстанда жана Өзбекстанда айыл чарба, токой чарбасы жана башка жерди пайдалануунун башка түрлөрүнө таасир эткен климаттык тобокелдиктерди түздөн-түз чечүүгө багытталат. Мында өзгөчө аялуу жана экологиялык жактан маанилүү болгон Фергана өрөөнүнө, Сурхандарыя жана Хатлон аймактарына басым жасалат. ЭСТБда Программанын Жашыл климаттык фондун (ЖКФ) Экологиялык жана социалдык коргоо чаралары (ЭСКЧ), улуттук мыйзамдарга жана эл аралык стандарттарга шайкеш келтирүү жолдору баяндалат.

ЭСТБ программаны төмөнкү талаптарга ылайык ишке ашыруунун алкагында жалпы экологиялык жана социалдык туруктуулукту камсыз кылууга кандай өбөлгө түзөрүн чагылдырат:

- ЖКФнын туруктуу өнүгүү боюнча саясаттары, анын ичинде, бирок алар менен гана чектелбестен:
 - Кайра каралган экологиялык жана социалдык саясат (B.BM-2021/18);
 - Экологиялык жана социалдык саясат (B.19/10);
 - Жергиликтүү түпкү элдер боюнча саясат (B.19/11);
 - Гендердик саясат (B.24/12);
- Германия Өкмөтүнүн адам укуктарын сактоо, экологиялык жана социалдык тобокелдиктерди башкаруу жана туруктуу өнүгүүнү камсыз кылуу жаатындагы саясаты жана стандарттары;
- Иш-чаралар жүргүзүлө турган өлкөлөрдүн улуттук мыйзамдары;
- Коргоо чараларын башкаруу жана алдыңкы тажрыйба боюнча эл аралык стандарттар.

ЭСТБ Программаны ишке ашырууда анын иш-чаралары жаратылыш жана адам жашаган чөйрөгө тийгизиши мүмкүн болгон тобокелдиктерди баалайт жана мүмкүн болуучу (күтүлбөгөн) терс таасирлерди, ошондой эле кошумча оң натыйжаларды аныктайт.

Орто жана жогорку деңгээлдеги тобокелдиктерди жаратышы мүмкүн болгон Программанын иш-чаралары үчүн тобокелдиктерди азайтуу чаралары Экологиялык жана социалдык маселелерди башкаруу планында (ЭСМБП) белгиленет. Бул планда чаралар кандайча, ким тарабынан жана качан ишке ашырыла тургандыгы жана башка тиешелүү маселелер каралган. ЭСМБП өзүнчө документ болуп саналат.

Программанын көлөмү жана максаттары

“Борбордук Азиядагы климатка туруктуу ландшафттар” Программасы Кыргыз Республикасында, Тажикстанда жана Өзбекстанда аялуу калктын жана алар көз

каранды болгон трансчегаралык экосистемалардын туруктуулугун жогорулатууга багытталган.

Программа бири-бири менен интеграцияланган үч компоненттен турган комплекстүү ландшафттык ыкмага таянат.

- 1-компонент: Улуттук деңгээлде климатка туруктуу жана аз көмүрөктүү АЧТБЖП секторлору үчүн шарт түзүүчү чөйрө
- 2-компонент: Жергиликтүү деңгээлде климатка туруктуу жана аз эмиссиялуу практикаларды жана технологияларды жайылтуу жана кабыл алуу
- 3-компонент: Аймактык кызматташтыкты өнүктүрүү максатында улуттук артыкчылыктарды шайкеш келтирүү жана билим алмашууну колдоо.

Экологиялык жана социалдык чөйрөгө байланыштуу тобокелдиктер жана аларды азайтуу чаралары

Программа ЖКФнын Экологиялык жана социалдык коргоо чаралары (ЭСКЧ) алкагында “В категориясы” (орточо тобокелдик) катары классификацияланган, анткени тобокелдиктердин көпчүлүгү жергиликтүү мүнөзгө ээ, кайтарымдуу болуп саналат жана тиешелүү таасирлерди жумшартуу чаралары аркылуу башкарууга болот. ЭСТБнын процессинин жүрүшүндө аныкталган негизги тобокелдиктер жана коргоо чаралары төмөнкүлөрдү камтыйт:

- **1- ЭСКЧ. Экологиялык жана социалдык тобокелдиктерди жана таасирлерди баалоо жана башкаруу (Тобокелдиктерди жумшартуу чаралары көрүлгөнгө чейин - орточо тобокелдик):** Негизги потенциалдуу тобокелдиктерге суунун жеткиликтүүлүгү, булгануу, сексуалдык эксплуатация, зомбулук жана кыянаттык менен пайдалануу (СЭЗКП), биологиялык ар түрдүүлүктүн жоголушу, кызыктар тараптар менен жетишсиз өз ара аракеттенүү, пайдаларды адилетсиз бөлүштүрүү тобокелдиги, ошондой эле тартылган мамлекеттик мекемелердин жана уюмдардын мүмкүнчүлүктөрүнүн чектелүү болушу кирет. Бул тобокелдиктер тажрыйбалуу кызматкерлердин көзөмөлүндө күчөтүлгөн коргоо чараларын колдонуу, ЭСМБПны талаптагыдай колдонуу, подрядчыларды көзөмөлдөө, жерди жана сууну туруктуу пайдаланууну илгерилетүү, институционалдык координациялоо жана инклюзивдүү гендердик өзгөчөлүктөрдү эске алган өз ара аракеттенүү, ошондой эле даттанууларды кароо механизмдери (ДКМ) аркылуу жөнгө салынат.
- **2 – ЭСКЧ. Эмгек жана эмгек шарттары (Тобокелдиктерди жумшартуу чаралары көрүлгөнгө чейин – орточо тобокелдик):** Максаттуу өлкөлөрдө жумушчуларды коргоо чаралары жетишсиз, колдонуудагы эмгек мыйзамдарынын аткарылышы начар көзөмөлдөнөт жана айыл чарба тармагында расмий эмес иш менен камсыздуулук басымдуулук кылат. Тийиштүү чаралар көрүлбөгөн учурда Эл аралык эмгек уюмунун (ЭЭУ) жана 2-ЭСКЧнын стандартынын талаптары бузулуп, ошондой эле СЭЗКП учурлары келип чыгуу коркунучу бар. Программа башкаруу жол-жоболорун өркүндөтүү, алдын ала баалоо жана потенциалды жогорулатуу аркылуу татыктуу эмгек шарттарын камсыз кылат жана эмгек мыйзамдарынын

сакталышын чыңдайт. Мындан тышкары, Программа гендердик өзгөчөлүктөрдү эске алган кайрылууларды кароо механизм, Гендердик иш-чаралар планын жана СЭЗКПны алдын алуу чараларын камтыган жүрүм-турум кодексин ишке ашырат.

- **3 – ЭСКЧ. Ресурстарды натыйжалуу пайдалануу жана булгануунун алдын алуу (Тобокелдиктерди жумшартуу чаралары көрүлгөнгө чейин – орточо тобокелдик):** Тобокелдиктер ресурстарды натыйжасыз пайдалануу, эскирген инфраструктура жана жергиликтүү деңгээлдеги булгануу менен байланыштуу. Программа бул тобокелдиктерди окутуу, туруктуу айыл чарба тажрыйбаларын жайылтуу, суу менен энергияны башкарууну жакшыртуу, экологиялык талаптардын сакталышын камсыз кылуу, коопсуз курулуш стандарттарын колдонуу жана мониторингди күчөтүү аркылуу жөнгө салат.
- **4 – ЭСКЧ. Жергиликтүү жамааттардын ден соолугу, коопсуздугу жана корголушу (Тобокелдиктерди жумшартуу чаралары көрүлгөнгө чейин – орточо тобокелдик):** Жардам алуудагы атаандаштыктан жана каражаттардын максатсыз пайдаланылышынан улам социалдык чыңалуу келип чыгышы мүмкүн. Ошондой эле чакан долбоорлорду ишке ашырууда ден соолукка жана коопсуздукка туудурган коркунучтар, ошондой эле агрохимикаттарды туура эмес пайдалануудан келип чыкчу тобокелдиктер бар. Бул тобокелдиктерди азайтуу чараларына инклюзивдүү жана катышуучулардын тартылуусуна негизделген пландаштыруу, ачык-айкын тандоо жана өз ара аракеттенүү процесстери, коопсуз айыл чарба тажрыйбалары, максаттуу окутуулар жана өзгөчө кырдаалдарга даярдыкты жогорулатуу кирет.
- **5 – ЭСКЧ. Жерди алуу жана мажбурлап көчүрүү (Тобокелдиктерди жумшартуу чаралары көрүлгөнгө чейин – төмөн тобокелдик):** Адамдарды физикалык жактан көчүрүү каралган эмес жана жерди пайдалануу боюнча бардык чаралар ыктыярдуу негизде гана жүргүзүлөт. Чакан долбоорлорду алдын ала баалоо, адилеттүү макулдашууларды түзүү жана инклюзивдүү өз ара аракеттенүү аркылуу чоң эмес экономикалык таасирлер жөнгө салынат.
- **6 – ЭСКЧ. Биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо жана жандуу жаратылыш ресурстарын туруктуу башкаруу (Тобокелдиктерди жумшартуу чаралары көрүлгөнгө чейин – орточо тобокелдик):** Программа камтыган кеңири ландшафттык аймактарда жоголуп кетип жаткан түрлөр жана корголуучу аймактар бар экени ырасталгандыктан, биологиялык ар түрдүүлүккө кыйыр таасир этүү коркунучу бар. Бул тобокелдиктер чакан долбоорлорду алдын ала баалоо, потенциалды жогорулатуу, жол берилбеген иш-чаралардын критерийлерин колдонуу жана таасирлерди азайтуу иерархиясына ылайык мыкты тажрыйбаларды киргизүү аркылуу жөнгө салынат.
- **7 – ЭСКЧ. Жергиликтүү түпкү элдер (Тобокелдиктерди жумшартуу чаралары көрүлгөнгө чейин – олуттуу эмес тобокелдик):** Программа ишке ашырылган аймакта 7-ЭСКЧда аныкталган жергиликтүү түпкү элдер жок. Ошого карабастан, Программа инклюзивдүү жана маданий өзгөчөлүктөрдү эске алган

консультацияларды жүргүзөт, ошондой эле эркин, алдын ала жана маалымдалган консультация берүү боюнча 7-ЭСКЧнын принциптерин кеңири колдонот.

- **8 – ЭСКЧ. Маданий мурас (тобокелдиктерди жумшартуу чаралары көрүлгөнгө чейин – төмөн тобокелдик):** Программанын иш-чаралары чектелүү аймакта жүргүзүлгөндүктөн, маданий мураска тийгизген таасири өтө төмөн болот. Чакан долбоорлорду алдын ала текшерүү, күтүлбөгөн табылгалар боюнча жол-жоболорду колдонуу жана маданий мурастарды сактоодо алдын алуу чараларына таянуу пландалууда.

1. Киришүү

Климаттын өзгөрүшү Борбордук Азияда айыл чарбасына, токой чарбасына жана башка жерди пайдалануунун түрлөрүнө (АЧТБЖП) байланышкан секторлорго, ошондой эле экосистемаларга, биологиялык ар түрдүүлүккө жана жалпы экономикага олуттуу таасирин тийгизүүдө. Бул көйгөйлөр жердин деградациясынын жогорку деңгээли, жаратылыш ресурстарын ашыкча пайдалануу жана калктын тез өсүшү менен ого бетер күчөөдө. Кургакчылыктын, ысык толкундардын жана суу ташкындарынын улам көбөйүшү айыл чарбасынын өндүрүмдүүлүгүнө коркунуч жаратып, азык-түлүк коопсуздугуна байланыштуу тобокелдиктерди күчөтүүдө. Тоолуу аймактарда нөшөрлөгөн жаан-чачын жана мөңгүлөрдүн тез эриши капыстан болгон суу ташкындарына жана жер көчкүлөрүнө алып келет, ал эми дарыялардагы суунун жеткиликтүүлүгү 2050-жылга чейин эң жогорку деңгээлге жетери болжолдонууда. Бул коркунучтар өзгөчө айыл жерлериндеги аялуу жамааттарга таасир этет, анткени алар жашоо каражаттары жана азык-түлүк коопсуздугу үчүн өндүрүш системаларына жана жаратылыш экосистемаларына көбүрөөк көз каранды, ошол эле учурда климаттын өзгөрүшүнө ыңгайлашуу үчүн зарыл болгон финансылык ресурстарга жана техникалык билимдерге көп учурда жетиштүү деңгээлде ээ эмес.

АЧТБЖП секторлорунун климаттын өзгөрүшүнө туруктуулугун жогорулатууга өтүүдө бир катар тоскоолдуктар бар. Жалпысынан аймакта тобокелдиктерди азайтуу жана климаттын өзгөрүшүнө ыңгайлашуу чараларын натыйжалуу ишке ашыруу үчүн финансылык, техникалык жана институционалдык мүмкүнчүлүктөр жетишсиз. Мындан тышкары, саясаттын жетишсиз шайкештиги жана трансчегаралык маселелер боюнча аймактык кызматташтыктын начарлыгы климаттык чараларды көрүүгө тоскоолдук жаратып, АЧТБЖП системаларын климатка туруктуу жана аз эмиссиялуу өнүгүү жолуна өзгөртүүгө бөгөт болууда.

Сунушталып жаткан Программа Кыргыз Республикасында, Тажикстанда жана Өзбекстанда эң аялуу калктын жана алар көз каранды болгон трансчегаралык экосистемалардын туруктуулугун жогорулатууга багытталат. Бул максатка жетүү үчүн Программа бири-бири менен байланышкан үч компоненттин негизинде түзүлгөн интеграцияланган ландшафттык мамилени колдонот:

- 1-компонент: Улуттук деңгээлде климатка туруктуу жана көмүртек бөлүп чыгаруусу төмөн АЧТБЖП секторлору үчүн жагымдуу шарттарды түзүү;
- 2-компонент: Жергиликтүү деңгээлде климатка туруктуу жана аз эмиссиялуу практикаларды жана технологияларды илгерилетүү жана колдонууга киргизүү;
- 3-компонент: Улуттук артыкчылыктарды шайкеш келтирүүгө жана билим алмашууну колдоого багытталган аймактык кызматташтыкты өнүктүрүү.

Ушул Экологиялык жана социалдык таасирди баалоону (ЭСТБ) даярдоо үчүн төмөнкү баалоо ыкмалары колдонулат:

а) Институционалдык, саясий жана укуктук-ченемдик алкактагы баштапкы абал жөнүндө маалыматтарды (4-бөлүм), максаттуу аймактардын экологиялык жана социалдык өзгөчөлүктөрүн (5-бөлүм), ошондой эле Программаны аткаруучу уюмдардын (АУ)

Экологиялык жана социалдык чаралары (ЭСКЧ) боюнча потенциалын (6-бөлүм) баалоо үчүн аналитикалык кабинеттик сереп жүргүзүү;

- (i) Максаттуу аймактардагы программанын өнөктөштөрү жана бенефициарлары менен сунушталып жаткан программаны тааныштыруу, муктаждыктар боюнча пикир алмашуу, жергиликтүү билимдерди жана тажрыйбаларды эске алуу, ошондой эле программанын жергиликтүү деңгээлде колдоого алынышын камсыз кылуу максатында кызыктар тараптар менен консультацияларды өткөрүү. (Кызыктар тараптар менен консультациялардын натыйжалары тууралуу толугураак маалымат алуу үчүн Каржылоо сунушунун (КС) 9a-тиркемеси «Кызыктар тараптар менен консультациялардын кыскача жыйынтыгы» жана 9b-тиркемеси «Кызыктар тараптар менен бирге иштешүү планы» менен таанышыңыз).

Баалоо Жашыл климаттык фонддун (ЖКФ) Экологиялык жана социалдык саясаттарына жана GIZтин экологиялык жана социалдык коргоо боюнча мыйзамдарына жана ченемдик талаптарына негизделген Экологиялык-социалдык коргоо чаралары жана гендердик теңчилик (К+Г) стандарттарына ылайык жүргүзүлөт (3-бөлүм).

Потенциалдуу тобокелдиктерди жана (күтүлбөгөн) терс таасирлерди талдоо 0-бөлүмдө, ал эми чакан долбоорлорго байланыштуу тобокелдиктерди жана таасирлерди талдоо 8-бөлүмдө берилген. Анда өлкөдөгү баштапкы абал (4, 5 жана 6-бөлүмдөр) Программанын иш-чараларына (2-бөлүм) салыштырылып каралат. Ар бир потенциалдуу тобокелдик боюнча анын келип чыгуу ыктымалдыгы бааланат, мүмкүн болуучу терс таасир жана келтирилиши мүмкүн болгон зыяндын деңгээли аныкталат. Орточо жана жогорку деңгээлдеги тобокелдик катары бааланган иш-чаралар боюнча тобокелдиктерди жумшартуу чаралары өзүнчө Экологиялык жана социалдык маселелерди башкаруу планында (ЭСМБП) аныкталат (КСнын 7b-тиркемесин караңыз).

2. Программанын сүрөттөлүшү

Аймактык Программа Кыргыз Республикасында, Тажикстанда жана Өзбекстанда АЧТБЖП секторлоруна таасир эткен негизги климаттык тобокелдиктерди түздөн-түз чечүүгө багытталат. Мында өзгөчө аялуу жана экологиялык жактан маанилүү Фергана өрөөнүнө, Сурхандарыя жана Хатлон аймактарына басым жасалат. Иш-чаралар жүргүзүлүүчү аймактарда айыл чарбасы басымдуулук кылган түздүктөрдөн тартып, тоо этектериндеги жана капталдарындагы жайыттар менен токойлорго чейинки тилкелерди камтып, өз ара байланышкан трансчегаралык ландшафттардын курамдык бөлүгү болуп саналат. Бул ландшафттар жерди пайдалануунун түрлөрү жана табигый экосистемалар менен мүнөздөлүп, интеграцияланган аймактык мамилени талап кылат. Климаттын өзгөрүшү температуранын жогорулашы, кургакчылыктын тез-тез кайталанышы жана жаан-чачындын күчөшү аркылуу тандалып алынган аймактарга олуттуу терс таасирин тийгизүүдө. Бул өзгөрүүлөр суунун мезгилдүү жеткиликтүүлүгүн өзгөртүп, ысык менен кургакчылыктын таасирин күчөтүп, топурактын эрозиясын, жер көчкүлөрүн жана сел жүргөң жерлердин деградация процесстерин тездетүүдө. Бул динамикалык өзгөрүүлөр айыл чарба өндүрүшүнүн системаларына жана экосистемаларга чынжырлуу таасирлерди тийгизип, айыл чарба өсүмдүктөрүнүн түшүмдүүлүгүнүн жана туруктуулугунун төмөндөшүнө, жайыттардын малды багуу мүмкүнчүлүгүнүн азайышына

жана токойлордун функцияларынын начарлашына алып келиши күтүлүүдө. Мындан тышкары, энергетика сектору парник газдарынын бөлүнүп чыгышынын негизги булагы бойдон калганы менен, АЧТБЖП секторлорунан чыккан эмиссиялар Кыргыз Республикасында, Өзбекстанда жана Тажикстанда 1990-жылдардан бери өсүп келет. Буга айыл чарбасынан чыккан эмиссиялардын көбөйүшү жана токойлордун көмүртекте сиңирүү мүмкүнчүлүгүнүн төмөндөшү себеп болууда. Программанын интеграцияланган ландшафттык мамилеси тандалып алынган трансчегаралык ландшафттардын өз ара байланыштуулугун толук эске алып, климаттык тобокелдиктерди климаттын өзгөчөлүктөрүн эске алган АЧТБЖП боюнча пландаштырууну, координациялоону жана мониторингди системага киргизүү аркылуу чечет. Ал климат жана жерди пайдалануу боюнча чечимдерди кабыл алууну колдоо тутумдарын күчөтөт, климаттык каржылоого жетүү жана аны башкаруу мүмкүнчүлүктөрүн жакшыртат, ошондой эле субулуттук пландаштырууну, кеңеш берүү кызматтарды жана айыл чарбасына, токойлорго жана жайыттарга багытталган инвестицияларды жакшыртуу аркылуу КТАЭ практикаларын жана технологияларын колдонууга киргизүүгө көмөктөшөт. Аймактык деңгээлде Программа келечекте болжолдоо (перспективалык талдоо) процесстери, АЧТБЖП секторун өнүктүрүүнүн аймактык багыттары, билим алмашуу, ошондой эле трансчегаралык ыңгайлашуу чараларын координациялоо жана инвестиция тартууга багытталган климаттык инвестициялык платформа аркылуу кызматташтыкты чыңдайт. Программа үч өлкөдө түздөн-түз 1 046 062 адамдын жана кыйыр түрдө 1 480 919 адамдын климаттын өзгөрүшүнө туруктуулугун жогорулатат, парник газдарынын 6,95 миллион тонна CO₂ эквивалентиндеги эмиссиясын азайтат жана 180 муниципалитетте 939 354 гектар жерди туруктуу башкарууга, сактоого же калыбына келтирүүгө өткөрөт.

Биринчи компонент (улуттук деңгээл) өзгөрүүлөр үчүн жагымдуу шарттарды түзүү аркылуу системалык өзгөрүүлөрдүн негизин калыптандырат. Жалпы максатка жетүү үчүн Программа 1-таблицада көрсөтүлгөн өз ара байланышкан үч компонент аркылуу ишке ашырылат. Алардын бардыгы биргелешип улуттук, жергиликтүү жана аймактык деңгээлдерде АЧТБЖП секторлорун КТАЭ өнүгүү багытына өткөрүү боюнча жаңы мамилени калыптандырууга жана аны туруктуу сактоого өбөлгө түзөт. **Биринчи компонент** (улуттук деңгээл) өзгөрүүлөр үчүн жагымдуу шарттарды түзүү аркылуу системалык өзгөрүүлөрдүн негизин калыптандырат. Ал климаттын өзгөчөлүктөрүн эске алган жер пайдаланууну пландаштырууну жана чечимдерди кабыл алууну колдоо тутумдарын күчөтөт, мамлекеттик каржылоо мүмкүнчүлүктөрүн жакшыртат жана Программанын мөөнөтү аяктагандан кийин да өтүүнү колдоо үчүн мамлекеттик жана жеке ресурстарды мобилизациялоочу инновациялык каржылоо механизмдерин илгерилетет. Ушул негизге таянуу менен, **экинчи компонент** (жергиликтүү деңгээл) кеңири масштабдагы инвестицияларды жана жергиликтүү деңгээлдеги ишке ашырууну колдойт жана Программанын климаттын өзгөрүшүнө ыңгайлашуу жана анын кесепеттерин азайтуу боюнча максаттарына түздөн-түз салым кошот. **Үчүнчү компонент** (аймактык деңгээл) экосистемалардын жана климаттык көйгөйлөрдүн трансчегаралык мүнөзүн эске алып, өлкөлөр ортосундагы координацияны жана кызматташтыкты илгерилетүүгө, билим жана инновациялар менен алмашууга көмөктөшүүгө жана экосистемаларды биргелешип башкаруу үчүн каржылоо механизмдерин түзүүгө багытталат. Программа өлкөлөрдүн муктаждыктарына, Улуттук деңгээлде аныкталган салымдар (УДС) жана Жердин деградациясынын нейтралдуулугу (ЖДН) боюнча максаттарына натыйжалуу жооп берет жана ошол эле учурда ЖКФнын 2024–2027-жылдарга карата жаңыланган Стратегиялык планынын, өзгөчө 4-максатка

(азык-түлүк), 5-максатка (экосистемалар), 9-максатка (жергиликтүү деңгээлде жетектелген иш-чаралар), 10-максатка (микро, чакан жана орто ишканалар) жана 11-максатка (жергиликтүү каржы институттары) байланышкан артыкчылыктарына олуттуу салым кошот. Программа өнөктөштөрдүн өздөрү тарабынан улуттук жана жергиликтүү деңгээлде консультациялар аркылуу аныкталган артыкчылыктардын негизинде иштелип чыгып, негизги мамлекеттик органдар, анын ичинде түздөн-түз жетүү мүмкүнчүлүгүнө ээ эки уюм - Кыргыз Республикасынын Коомчулукту өнүктүрүү жана инвестициялоо агентствосу (АРИС) жана АКК-ИДИАБ менен биргеликте ишке ашырылат. Каржылоодогу олуттуу тартыштыкты азайтуу менен, ЖКФнын каржылоосу максаттуу өлкөлөргө АЧТБЖП секторлорунда климаттын өзгөрүшүнө ыңгайлашуу жана анын кесепеттерин азайтуу боюнча максаттарын ишке ашырууга, ошондой эле масштабдуулукту жана туруктуулукту камсыз кылуу үчүн жеке сектордун ресурстарын тартуу менен инвестицияларды көбөйтүүгө жана мобилизациялоого мүмкүнчүлүк берет.

1-таблица: Компоненттерге, натыйжаларга, жыйынтыктарга жана иш-чараларга сереп

Компонент	Натыйжа	Жыйынтык	Иш-чара
1-компонент: Улуттук деңгээлде климатка туруктуу жана көмүртектин бөлүнүп чыгышы аз АЧТБЖП секторлору үчүн жагымдуу шарттарды түзүү	1-натыйжа: Жер пайдалануучуларга климаттын өзгөрүшүнө ыңгайлашуу, ошондой эле аз эмиссиялуу тажрыйбалар менен технологияларды колдонуудан пайда алууга шарт түзгөн климаттык пландаштыруу процесстери, ченемдик-укуктук база жана стимулдаштыруу механизмдери улуттук деңгээлде калыптандырылды.	1.1-жыйынтык: Улуттук деңгээлде климаттын өзгөчөлүктөрүн эске алган интеграцияланган тармактык жана жерди пайдаланууну пландаштыруу, программалоо процесстери менен пландары институционалдаштырылды.	Иш-чара 1.1.1: Улуттук деңгээлде климаттын өзгөчөлүктөрүн жана гендердик аспектилерди эске алган пландаштыруу жана мониторинг жүргүзүү боюнча билим базасын жакшыртуу жана институционалдаштыруу
			Иш-чара 1.1.2: Секторлор аралык координациялоо платформаларына жана пландарына климаттык маалыматты киргизүү
		1.2 жыйынтык: Климатка туруктуу жана аз эмиссиялуу жер пайдаланууну илгерилетүүчү мамлекеттик каржылоо чөйрөсү күчөтүлдү	Иш-чара 1.2.1: Климатка туруктуу, инклюзивдүү жана аз эмиссиялуу жер пайдаланууну илгерилетүүчү жагымдуу мамлекеттик каржылоо чөйрөсүн түзүүнү колдоо
		1.3 - жыйынтык: КТАЭ иш-чараларын жана кошумча нарк чынжырчаларын каржылоого жеке сектордун каражаттарын тартууга өбөлгө түзүлдү.	Иш-чара 1.3.1: Ата мекендик каржы институттарына айыл чарба секторунда климаттык тобокелдиктерди натыйжалуу башкарууну колдоо
			Иш-чара 1.3.2: Климатка ылайыкташкан айыл чарбасын каржылоо механизмдерин түзүү жана жашыл облигацияларды чыгарууну колдоо

Компонент	Натыйжа	Жыйынтык	Иш-чара
2-компонент: Жергиликтүү деңгээлде көмүртектин бөлүнүп чыгышы аз жана климатка туруктуу практикаларды жана технологияларды илгерилетүү жана колдонууга киргизүү	2-натыйжа: Калктын аялуу айылдык катмарлары (фермерлер жана чакан жер пайдалануучулар), ошондой эле алар көз каранды болгон трансчегаралык экосистемалар үчүн климатка туруктуу, аз эмиссиялуу өнүгүү багыттары чыңдалды.	2.1-жыйынтык: Субулуттук деңгээлде климаттын өзгөчөлүктөрүн эске алган жана инклюзивдүү (катышууга негизделген) АЧТБЖПнын пландаштыруу процесстери менен пландары институционалдаштырылды.	Иш-чара 2.1.1: Райондук деңгээлдеги климаттык диагностикага негизделген муниципалитеттерди артыкчылыктуу тартипте тандоо
			Иш-чара 2.1.2: Тандалып алынган ландшафттарда жергиликтүү деңгээлдеги АЧТБЖП боюнча пландарын иштеп чыгуу
		2.2-жыйынтык: Токойлор жана жайыттар калыбына келтирилип, туруктуу жана климатка туруктуу пайдаланууга өткөрүлдү.	Иш-чара 2.2.1: Трансчегаралык ландшафттардагы деградацияга учураган токой аянттарында жерди калыбына келтирүү тажрыйбаларын кеңири жайылтуу
			Иш-чара 2.2.2: Трансчегаралык ландшафттардагы деградацияга учураган жайыт аянттарында жерди калыбына келтирүү практикаларын кеңири жайылтуу
		2.3-жыйынтык: Фермерлердин потенциалы жогорулатылып, алардын климатка туруктуу жана аз эмиссиялуу тажрыйбаларды колдонуусуна өбөлгө түзгөн механизмдер түзүлдү.	Иш-чара 2.3.1: Трансчегаралык ландшафттардагы айыл чарбасында жергиликтүү шарттарга ылайык келе турган КТАЭ практикалары менен технологияларын кеңири жайылтуу; мында аялдарга жана жаштарга негизги бенефициарлар катары артыкчылык берилет
			Иш-чара 2.3.2: Айыл чарба секторунда КТАЭ практикаларын жайылтууну камсыз кылуучу каржылык механизмдерди түзүү

Компонент	Натыйжа	Жыйынтык	Иш-чара
			Иш-чара 2.3.3: Климатка туруктуу жана аз эмиссиялуу айыл чарбасына жана аны менен байланышкан айыл чарба кошумча нарк чынжырчаларынын инфраструктурасына инвестиция тартуу
3-компонент: Аймактык кызматташтык	3-натыйжа: Климаттын өзгөрүшүнө туруктуулукту камсыз кылуу боюнча аймактык кызматташтык чыңдалды.	3.1-жыйынтык: АЧТБЖП үчүн климатты эске алган аймактык өнүгүү багыттары жана келечекти болжолдоо потенциалы жогорулатылды.	Иш-чара 3.1.1: Аймактык келечекти болжолдоо жана пландаштыруу мүмкүнчүлүктөрүн күчөтүү
			Иш-чара 3.1.2: АЧТБЖП үчүн климаттын өзгөчөлүктөрүн эске алган аймактык өнүгүү багыттарын түзүү
		3.2-жыйынтык: Туруктуу механизмдер аркылуу аймактык билим жана маалымат алмашуу жакшырылды.	Иш-чара 3.2.1: Туруктуу механизмдер аркылуу аймактык билим алмашууну жана маалымат бөлүшүүнү жакшыртуу
			Иш-чара 3.2.2: Климаттын өзгөрүшүнө туруктуулукту камсыз кылуу боюнча практикалык каражаттар топтомун иштеп чыгуу
		3.3-жыйынтык: Аймактык климаттык инвестициялык платформа түзүлдү.	Иш-чара 3.3.1: Аймактык климаттык инвестициялык платформаны түзүү Иш-чара 3.3.2: АЧТБЖП секторлорунда трансчегаралык ландшафттарда климаттын өзгөрүшүнө ыңгайлашуу боюнча иш-чараларды ишке ашырууну колдоо

3. Экологиялык жана социалдык чөйрө боюнча стандарттар

3.1. ЖКФнын экологиялык жана социалдык чөйрө боюнча саясаттары

3.1.1. ЖКФнын экологиялык жана социалдык саясаттары

ЖКФнын **Кайра каралып чыккан экологиялык жана социалдык саясаты** (ЖКФ, 2021а) (В.21/18 чечими¹) - Жашыл климаттык фондунун (ЖКФ) чечимдерди кабыл алуу процессинде жана ишмердүүлүгүндө экологиялык жана социалдык тобокелдиктерди убагында жана натыйжалуу башкаруу, ошондой эле натыйжалуулукту жогорулатуу максатында экологиялык жана социалдык аспектилерди интеграциялоо тартибин баяндаган негизги саясий алкактык документ болуп саналат. Бул саясат аркылуу ЖКФ тарабынан каржыланган бардык иш-чаралар төмөнкүлөрдү аткарууга кепилдик берет:

- Адамдарга жана экологияга терс таасирлерди болтурбоо - эгерде алдын алуу мүмкүн болбогон учурларда, мындай таасирлерди жумшартуу;
- Терс таасирлерден оолак болуу мүмкүн болбогон учурда, ЖКФ тарабынан каржыланган иш-чаралардын таасирине кабылган адамдарга карата сексуалдык эксплуатация, зомбулук жана кыянаттык менен пайдалануу (СЭЗКП) тобокелдиктерин азайтуу;
- Өнүгүүнүн артыкчылыктарынан адилеттүү пайдалануу мүмкүнчүлүгүн кеңейтүү; жана
- Аялуу абалдагы жана жагдайдагы адамдарга, ошондой эле маргиналдашкан калкка, топторго жана жеке адамдарга, анын ичинде аялдарга жана кыздарга, жергиликтүү жамааттарга, жергиликтүү түпкү элдерге (ЖТЭ) жана ЖКФ тарабынан каржыланган иш-чаралардын таасирине кабылган же кабылышы мүмкүн болгон, эксплуатацияга же долбоордун башка потенциалдуу зыяндуу жана күтүлбөгөн таасирлерине өзгөчө аялуу болгон башка маргиналдашкан топторго жана адамдарга тийиштүү көңүл буруу.

¹ Шилтемени караңыз <https://www.greenclimate.fund/document/revised-environmental-and-social-policy>

ЖКФ тарабынан колдоого алынган иш-чаралар программаларды, долбоорлорду жана чакан долбоорлорду камтышы мүмкүн.

Экологиялык жана социалдык саясат аккредитациядан өткөн уюмдардан (АӨУ) экологиялык жана социалдык тобокелдиктерге, анын ичинде трансчегаралык тобокелдиктерге жана таасирлерге баалоо жүргүзүүнү талап кылат. Бул ЖКФ тарабынан каржылоого сунушталган бардык иш-чаралар **Экологиялык жана социалдык коргоо чараларына (ЭСКЧ)** жана саясатына ылайык экологиялык жана социалдык коргоо талаптарына жооп беришин камсыз кылуу үчүн жүргүзүлөт. Экологиялык жана социалдык таасирлерди баалоо эл аралык тармактык алдыңкы тажрыйбага ылайык жүргүзүлүүгө, мыкты альтернативаларды аныктоого жана ЖКФнын стандарттарына жана аккредитациядан өткөн уюмдардын талаптарына экологиялык жана социалдык тобокелдиктер менен таасирлерди интеграцияланган жана тең салмактуу баалоого мүмкүндүк берүүгө тийиш. Ошондой эле көздөлгөн натыйжаларга жетүүгө таасир этиши мүмкүн болгон экологиялык жана социалдык факторлор эске алынууга, ошондой эле тиешелүү учурларда жогорку жана төмөнкү баскычтардагы экологиялык жана социалдык тобокелдиктер менен таасирлерди жана экосистемаларга тийгизилүүчү таасирлерди камтууга, ошондой эле экологиялык жана социалдык оң натыйжаларды жана пайдаларды күчөтүү мүмкүнчүлүктөрүн аныктоого тийиш.

Учурда ЖКФ **Эл аралык финансы корпорациясынын (ЭКФ) Ишмердик стандарттарын (ИС)** ЖКФнын Директорлор кеңеши тарабынан 2014-жылы² кабыл алынган убактылуу ЭСКЧ стандарттары катары колдонот³. Бул стандарттардын кеңири баяндалышы ЭКФнын веб-сайтында берилген.

2-таблица: ЖКФнын ЭСКЧ стандарттарына сереп

ЭСКЧ стандарты	Сыпаттамасы
1 - ЭСКЧ: Экологиялык жана социалдык чөйрөгө байланыштуу тобокелдиктерди жана таасирлерди баалоо жана башкаруу	1-ЭСКЧ ЖКФ тарабынан каржыланган иш-чаралардын ар бир этабындагы экологиялык жана социалдык тобокелдиктерди же таасирлерди баалоо, башкаруу, мониторинг жүргүзүү жана алар боюнча отчеттуулукту камсыз кылуу боюнча аткаруучу уюмдардын жоопкерчилигин белгилейт. Мунун башкы максаты - бекитилген стандарттарга шайкеш келген туруктуу экологиялык жана социалдык натыйжаларга жетишүү. Аткаруучу уюмдар долбоордун экологиялык жана социалдык тобокелдиктерин, таасирлерин жана көз карандылыктарын толук баалоо үчүн ЖКФ каржылаган иш-чараларга ЭСТБ жүргүзүшөт.
2 - ЭСКЧ: Эмгек жана эмгек шарттары	2-ЭСКЧ жумуш орундарын түзүү жана киреше алуу аркылуу экономикалык өсүшкө умтулуу жумушчулардын негизги укуктарын коргоо жана урматтоо менен коштолуга тийиш экендигин белгилейт. Ошондой эле, 2-ЭСКЧ коопсуз жана ден соолук үчүн зыянсыз эмгек шарттарын түзүүнү камтыган адилеттүү мамиленин зарылдыгын баса белгилейт.
	3-ЭСКЧ экономикалык активдүүлүктүн жана урбанизациянын өсүшү көбүнчө абанын, суунун жана жердин булганышын жогорулатып, чектелүү ресурстарды жергиликтүү, аймактык жана глобалдык деңгээлде адамдарга да, курчап турган

² Булак: [Virtual Stakeholder Consultation on the topic of the development of the GCF's ESS - Stage 1: scoping | Green Climate Fund](#)

³ Булак: https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/topics_ext_content/ifc_external_corporate_site/sustainability-at-ifc/policies-standards/performance-standards

3 - ЭСКЧ: Ресурстарды натыйжалуу пайдалануу жана булгануунун алдын алуу	чөйрөгө да коркунуч туудурган тартипте пайдаланууга алып келерин тааныйт. 3-ЭСКЧ ресурстарды сарамжалдуу пайдаланууну жана булгануунун алдын алууну, анын ичинде айланма экономика менен жоопкерчиликтүү инвестициялоо принциптерин сактоо боюнча талаптарды белгилейт. Парник газдарынын эмиссиясы, ошондой эле продукциянын же инфраструктуранын курамындагы көмүртектин көлөмү да ушул стандартта каралат. Чакан долбоорлор физикалык инфраструктураны курууну же орнотууну камтыган учурда, ресурстарды натыйжалуу пайдалануу мүмкүнчүлүктөрү эске алынууга тийиш. Жылына 25 000 тоннадан ашык CO₂-эквивалент өлчөмүндө эмиссия чыгаруусу күтүлгөн долбоорлор эмиссиялардын көлөмүн эсептеп чыгууга жана ачык жарыялоого милдеттүү. Климаттын өзгөрүшүн жумшартуу маселеси да ушул стандарттын алкагында жөнгө салынат.
4 - ЭСКЧ: Жергиликтүү жамааттардын ден соолугу, коопсуздугу жана корголушу	4 - ЭСКЧ жамааттардын ден соолугуна, коопсуздугуна жана корголушуна келтирилүүчү тобокелдиктерди азайтуу боюнча жоопкерчиликтүү практикаларга тиешелүү. Кызматкерлерди жана мүлктү адам укуктарынын тиешелүү принциптерине ылайык коргоо маселелери түшүндүрүлөт. 4 - ЭСКЧ долбоордун иш-чараларынан, жабдууларынан жана инфраструктурасынан улам жамааттар дуушар болушу мүмкүн болгон таасирлерге жана тобокелдиктерге өзгөчө көңүл бурат. Жердин баштапкы абалынын, анын ичинде калктуу конуштардын жайгашуусунун жана жамааттардын курамынын тез-тез өзгөрүшүнө байланыштуу бул маселелерди башкарууда климаттын өзгөрүшүнө ыңгайлашуунун мааниси барган сайын жогорулоодо. Бул стандарт инфраструктуралык иш-чаралар долбоордун түздөн-түз таасир аймагынан тышкары жерлердеги адамдарга жана жаратылыш ресурстарына таасир этиши мүмкүн экендигин жана мамлекеттик органдар коомчулуктун ден соолугун, коопсуздугун жана корголушун камсыз кылууда негизги рол ойной тургандыгын тааныйт. Стандарт тиешелүү уюмдардын долбоорго байланыштуу иш-чаралардан келип чыгышы мүмкүн болгон жамааттарга, алардын ден соолугуна, коопсуздугуна жана корголушуна карата тобокелдиктерди жана таасирлерди болтурбоо же азайтуу боюнча жоопкерчилигин белгилейт
5 - ЭСКЧ: Жерди сатып алуу жана мажбурлап көчүрүү	5-ЭСКЧ жерди сатып алууну, жерди пайдаланууга коюлган чектөөлөрдү, активдерге жана жаратылыш ресурстарына жеткиликтүүлүктү, физикалык же экономикалык жактан жер которууну, ошондой эле (эгерде андан качуу мүмкүн болбосо) мажбурлап көчүрүү маселелерин башкарууну жөнгө салат. Бул адилеттүү компенсация төлөө жана жашоо шарттарын жакшыртуу сыяктуу терс таасирлерди жумшартуу чараларын камтыйт. 5-ЭСКЧ жерди сатып алуу жана мажбурлап көчүрүү процесстерин кандай башкаруу керектигин карайт. Стандарт кабыл алынгандан берки он жыл ичинде социалдык маселелерге, айрыкча бул теманын сезимталдуулугуна көбүрөөк көңүл бурулуп, топтолгон тажрыйбалар менен сабактар эске алынды.
6 - ЭСКЧ: Биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо жана тирүү жаратылыш ресурстарын туруктуу башкаруу	6-ЭСКЧ биологиялык ар түрдүүлүктү коргоо жана сактоо, экосистемалык кызматтарды сактоо, ошондой эле тирүү жаратылыш ресурстарын туруктуу башкаруу туруктуу өнүгүүнүн негизги шарттары экендигин тааныйт жана аларга жетишүүнүн механизмдерин белгилейт. Климаттын өзгөрүшү менен биологиялык ар түрдүүлүктүн жоголушу ортосундагы тыгыз байланыш бул эки чөйрөдөгү азыркы кризистердин бири-бири менен тыгыз байланышта экендигин билдирет.
	7-ЭСКЧ терс таасирлерди азайтууну, жергиликтүү түпкү элдердин адам укуктарын, кадыр-баркын жана маданиятын урматтоого көмөктөшүүнү, ошондой эле өнүгүүнүн пайдасын маданий өзгөчөлүктөргө ылайыктуу жолдор менен

7 - ЭСКЧ: Жергиликтүү түпкү элдер	камсыз кылууну максат кылат. Бул таасирге кабылган жергиликтүү түпкү элдердин Эркин, алдын ала жана маалымдалган макулдугун (ЭАБММ) алууну, ошондой эле алардын маданиятын, билимин жана салттуу тажрыйбаларын урматтоону жана сактоону камтыйт. 7-ЭСКЧ жергиликтүү түпкү элдерге (ЖТЭ) тиешелүү маселелерди ЖКФ каржылаган иш-чараларды башкарууга жана ишке ашырууга интеграциялоо тартибин жөнгө салат. 2018-жылы ЖКФ Жергиликтүү түпкү элдер боюнча атайын саясатын кабыл алган. Бул саясатты иштеп чыгуу процессинде башка эл аралык финансы институттарынын тажрыйбасы кылдат талданып чыккан. Натыйжада, так жана кеңири баяндалган саясий документ калыптандырылган.
8 - ЭСКЧ: Маданий мурастар	8-ЭСКЧ компанияларга долбоордук иш-чаралардын терс таасирлеринен маданий мурастарды коргоодо жана аларды сактоого көмөктөшүүдө багыт берет. Бул маданий мурастарды терс таасирлерден коргоону жана аларды пайдалануудан алынган пайданы адилеттүү бөлүштүрүүнү илгерилетүүнү камтыйт. Маданий мурас долбоор үчүн олуттуу маселе болуп саналган учурда, Маданий мурастарды башкаруу планын иштеп чыгуу талабы колдонулат.

3.1.2. Сексуалдык эксплуатация, зомбулук жана кыянаттык менен пайдаланууну (СЭЗКП) алдын алуу жана коргоо боюнча саясат

Сексуалдык эксплуатация жана сексуалдык зомбулук адамдын кадыр-баркын бузат жана жалпы таанылган эл аралык укуктук ченемдерге жана стандарттарга каршы келет, ошондуктан алар ар дайым кабыл алынгыс жүрүм-турум катары каралып келген. Сексуалдык асылуу, адатта, тең эмес мамилелерге жана бийлик мамилелерине негизделген басмырлоо жана артыкчылык маданиятынын натыйжасында келип чыгат. **ЖКФнын Сексуалдык эксплуатацияны, зомбулукту жана кыянаттык менен пайдаланууну алдын алуу жана коргоо боюнча саясаты** (ЖКФ, 2021b) **СЭЗКПга** карата «нөлдүк сабырдуулук» (эч чыдамсыздык) принцибин бекитет. Документте ЖКФнын кызматкерлери жана анын өнөктөш уюмдары үчүн СЭЗКПнын алдын алуу, ага жол бербөө, ошондой эле СЭЗКПны актоодон, колдоодон, ага катышуудан же аны жасоодон таптакыр баш тартуу боюнча так милдеттенмелер белгиленген. Мындан тышкары, **ЖКФнын Кайрадан каралып чыккан Экологиялык жана социалдык саясаты**⁴ ЖКФ тарабынан колдоого алынган бардык иш-чараларда ЖКФнын каржылоосу менен ишке ашырылган иш-чаралардын таасирине кабылган адамдарга карата СЭЗКП тобокелдигин болтурбоого, ал эми аны болтурбоо мүмкүн болбогон учурларда мындай тобокелдикти азайтууга милдеттенме алынарын белгилейт. Кайрадан каралып чыккан Экологиялык жана социалдык саясат, атап айтканда, СЭЗКП учурларында: i) СЭЗКП боюнча атайын жол-жоболорду камтыган, жеткиликтүү жана инклюзивдүү, жабыр тарткан адамдын кызыкчылыктарын биринчи орунга койгон жана гендердик аспектилерди эске алган даттанууларды кароо жана укуктарды калыбына келтирүү механизмдери түзүлүшүн; жана ii) жабыр тарткан адамдарга өз убагында кызмат көрсөтүүнү жана укуктарын калыбына келтирүүнү камсыз кылуучу механизмдер болушун талап кылат.

3.1.3. Жергиликтүү Түпкү элдер боюнча саясат

ЖКФнын Жергиликтүү түпкү элдер боюнча саясаты (ЖКФ, 2018) фонд тарабынан каржыланган иш-чаралар ишке ашырылып жаткан аймактарда жергиликтүү түпкү элдер

⁴ ЖКФ В.ВМ-2021/18 Кайрадан каралып чыккан Экологиялык жана социалдык саясаты
<https://www.greenclimate.fund/sites/default/files/document/revised-environmental-and-social-policy.pdf>

жашаган, алар бул аймактар менен жамааттык байланышта болгон, же анда жамааттык укуктарга ээ болгон же мурда ээ болгон учурларда колдонулат. Бул жамааттын же топтун мүчөлөрү жашап турган мезгил ичинде долбоор ишке ашырылып жаткан аймактагы белгилүү бир жашоо чөйрөлөрү же ата-бабалардан калган аймактар менен болгон жамааттык байланышын мажбурлап ажыратуу, чыр-чатактар, өкмөттүн көчүрүп жайгаштыруу программалары, жерлеринен ажыратуу, табигый кырсыктар же мындай аймактардын шаар аймагына кошулушу сыяктуу себептерден улам жоготкон түпкү элдерди да камтыйт.

Саясат (В.19/11 чечими⁵) жергиликтүү түпкү элдердин көбүнчө улуттук коомдордогу негизги топтордон айырмаланган өзгөчө иденттүүлүгү жана умтулуулары бар экендигин жана алар таасирлерди азайтуу, ыңгайлашуу жана өнүгүүнүн салттуу моделдеринен улам начар абалга туш болорун тааныйт. Көп учурларда жергиликтүү түпкү элдер калктын экономикалык жактан эң маргиналдашкан жана аялуу катмарларынын катарына кирет. Алардын экономикалык, социалдык жана укуктук абалы көп учурда алардын жерлерге, аймактарга, жаратылыш жана маданий ресурстарга болгон укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоо мүмкүнчүлүгүн чектейт, ошондой эле алардын өнүгүү демилгелерине жана климаттын өзгөрүшүнө каршы иш-чараларга катышуу жана алардан пайда алуу мүмкүнчүлүктөрүн чектеши мүмкүн. Көп учурларда алар долбоордун пайдаларынан адилеттүү пайдалануу мүмкүнчүлүгүнө ээ болушпайт же пайдалар маданий өзгөчөлүктөргө ылайык формада иштелип чыкпайт же берилбейт, ошондой эле алардын жашоосуна же жамааттарына олуттуу таасир эте турган иш-чараларды иштеп чыгуу же ишке ашыруу боюнча алардын пикири ар дайым талаптагыдай эске алынбайт. Жергиликтүү түпкү элдер боюнча саясат ЖКФке, АӨУга жана УДОго карата колдонулат. Саясат жергиликтүү түпкү элдерди камтыган бардык долбоорлор, чакан долбоорлор жана программалар үчүн катуу коргоо талаптарын камтыйт. Программанын таасирине кабылышы мүмкүн болгон адамдардын арасында жергиликтүү түпкү элдер боюнча саясатта колдонулган аныктамага ылайык «Жергиликтүү түпкү элдерге» теңештирилген «этникалык топтор» да болушу мүмкүн. Эгерде 7 - ЭСКЧ колдонууга киргизилсе, Түпкү элдер боюнча план өзүнчө документ катары иштелип чыгат.

3.1.4. Гендердик теңчилик

ЖКФнын Гендердик саясаты⁶ (В.24/12[2]) гендердик мамилелер, ролдор жана милдеттер аялдар менен эркектердин чечимдерди кабыл алууга, активдерге, ресурстарга, маалыматка жана билимге жетүү мүмкүнчүлүгүнө жана аларды көзөмөлдөөсүнө олуттуу таасир этерин тааныйт. Ошондой эле климаттын өзгөрүшүнүн таасирлери буга чейин орун алган гендердик теңсиздикти күчөтүшү мүмкүн экендигин белгилейт. Гендердик саясат климаттын өзгөрүшүнө байланыштуу демилгелер долбоорлорду жана чакан долбоорлорду иштеп чыгууда жана ишке ашырууда гендердик теңчилик жана аялдардын мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү маселелери эске алынганда кыйла туруктуу, адилеттүү болуп, өз максаттарына жетүү ыктымалдыгы жогору болорун белгилейт. Гендердик саясат ошондой эле аялдар жана аялуу жамааттар климаттын өзгөрүшүнө каршы чечимдин бир бөлүгү экендигин жана ошондуктан аларга таасир этүүчү талкууларга жана чечимдерди кабыл алуу

⁵ [Indigenous Peoples Policy | Green Climate Fund](#)

⁶ [Gender policy | Green Climate Fund](#)

процесстерине натыйжалуу тартылууга тийиш экендигин белгилейт. ЖКФнын Гендердик саясатынын үч негизги максаты бар:

- Климаттын өзгөрүшүнө каршы иш-чараларды жана инновацияларды комплекстүү гендердик мамиле аркылуу колдоо. Бул ыкма мекеменин ичинде, ошондой эле анын өнөктөштөр тармагы, анын ичинде аккредитациядан өткөн уюм (АӨУ), Улуттук дайындалган органдар (УДО), координаторлор жана ЖКФнын Даярдык жана даярдоо боюнча колдоо программасынын алкагындагы иш-чараларды ишке ашыруучу өнөктөштөр тарабынан колдонулат;
- Климаттык инвестицияларды илгерилетүү:
 - климаттын өзгөрүшүн жумшартуу жана ага ыңгайлашуу боюнча иш-чаралар аркылуу гендердик теңчиликти илгерилетүүгө көмөктөшөт;
 - климаттын өзгөрүшүнө байланыштуу бардык иш-чараларда социалдык, гендердик жана климаттык тобокелдиктерди минималдаштырат;
- ЖКФнын гендердик өзгөчөлүктөрдү эске алган климаттык инвестициялары аркылуу климаттын өзгөрүүсүнөн улам курчуган социалдык, экономикалык жана экологиялык аялуулукту, ошондой эле маргиналдаштыруу көрүнүштөрүн азайтууга жана гендердик ажырымды кыскартууга салым кошуу.

3.2. Германия Өкмөтүнүн экологиялык жана социалдык саясаты жана стандарттары

GIZ Германия Өкмөтүнүн ишке ашыруучу органы катары экологиялык жана социалдык коопсуздук боюнча Германиянын мыйзамдарын жана ченемдик актыларынын талаптарын аткарууга милдеттүү. Мындан тышкары, GIZтин ишмердигине тиешелүү өкмөттүн атайын саясаты колдонулат.

3.2.1. GIZтин Экологиялык жана социалдык коргоо чаралары + гендердик теңчиликти башкаруу тутуму

2017-жылдан бери GIZ бардык иш багыттарында жана өтүнмө берүүчү өнөктөштөр менен кызматташууда долбоорлорду башкаруунун ар бир этабында “**Экологиялык жана социалдык коргоо чаралары + Гендердик теңчилик**” башкаруу тутумун⁷ колдонуп келет. Институционалдык деңгээлде GIZ экологиялык жана социалдык тобокелдиктерди гендердик аспектилер менен биргеликте карап, аларды “**Экологиялык жана социалдык коргоо чаралары + Гендердик теңчилик**” деп аталган бирдиктүү тутумга бириктирет. GIZдин башкы кеңсесиндеги “Экологиялык жана социалдык коргоо чаралары + Гендер” бөлүмүнүн адистери белгиленген эрежелердин сакталышын камсыз кылып, тобокелдиктерди талдоо, баалоо жана алардын терс таасирин азайтуу чараларын иштеп чыгуу боюнча консультацияларды беришет. Ошондой эле айлана-чөйрөнү жана климатты коргоо, климаттын өзгөрүшүнө ыңгайлашуу, чыр-чатактарды жана контекстти эске алуу, адам укуктары жана гендердик саясат багыттары боюнча кошумча оң натыйжаларга жетишүү мүмкүнчүлүктөрү боюнча да эксперттик кеңеш берип турушат.

Климаттык тобокелдиктерди баалоо адамдардын, экосистемалардын жана/же инфраструктуранын климаттын өзгөрүшүнө туруктуулугуна (башкача айтканда,

⁷ [Safeguards+Gender management system \(giz.de\)](https://www.giz.de/Safeguards+Gender+management+system)

ыңгайлашуу жөндөмдүүлүгүнө) олуттуу таасир этүүчү тобокелдиктерди, ошондой эле долбоордун иш-чараларынан келип чыккан парник газдарынын (ПГ) эмиссияларын камтыйт.

GIZтин **Экологиялык жана социалдык коргоо чаралары + Гендер теңчиликти башкаруу тутуму** ЖКФга аккредитациядан өткөн уюм (АӨУ) катары 2017-жылы алгачкы аккредитациядан өтүүдө жана 2024-жылдын башында кайра аккредитациядан өтүүдө ЖКФнын Экологиялык жана социалдык саясатына шайкеш деп бааланган.

3.2.2. Сексуалдык эксплуатация, зомбулук жана кыянаттык менен пайдалануу (СЭЗКП)

GIZ уюмунда Сексуалдык эксплуатация, зомбулук жана кыянаттык менен пайдалануу кандай гана формасына болбосун жол бербейт жана бардык кызматкерлер жумуш ордунда сексуалдык асылууга тыюу салган GIZтин саясатын сактоого тийиш. Бул саясат төмөнкү документтерде бекитилген:

- GIZдин жумуш ордунда сексуалдык куугунтукка жол бербөө боюнча саясаты;
- GIZтин Корпоративдик Этикалык кодекси;
- GIZтин Жүрүм-турум кодекси;
- GIZтин Адам укуктары боюнча саясаты.

GIZ жалпыга таанылган этикалык баалуулуктарга жана принциптерге негизделген корпоративдик маданиятты илгерилетет⁸. Ак ниеттүүлүк, чынчылдык, адамдын кадыр-баркын урматтоо, ачыктык жана басмырлоого жол бербөө бул маданияттын өзөгүн түзөт; GIZ коррупцияны жана паракорчулукту чечкиндүү түрдө четке кагат жана адам укуктарын жактайт⁹.

GIZтин этикалык принциптери, баалуулуктары жана ишенимдери Этикалык кодексте¹⁰ белгиленген. Анын максаты GIZтин кызматкерлеринин жана биз менен иштешкен адамдардын иш-аракеттерине багыт берүү. GIZте жумуш ордунда сексуалдык куугунтукка тыюу салган атайын саясат бар, анда кадр саясатына ылайык колдонулуучу санкциялар да каралган. 2021-жылдан бери Талаптарга ылайык иш алып баруу жана ак ниеттүүлүк бөлүмүнүн курамындагы атайын бөлүм СЭЗКП маселелерине жооп берет жана ошондой эле даттанууларды кабыл алуу механизмин камсыз кылат.

Балдардын укуктары GIZтин адам укуктарына болгон мамилесинин маанилүү бөлүгү болуп саналат. GIZ өзүнүн ишмердигинде балдарды коргоо боюнча жоопкерчилигине олуттуу мамиле кылат. GIZтин Балдарды коргоо саясаты¹¹ GIZтин Этикалык кодексине жана баалуулуктар системасына шайкеш келет. Бул саясат балдардын укуктары боюнча эл аралык укуктук алкактарды жетекчиликке алат.

Контексттик тобокелдиктерди баалоонун жана адам укуктарына байланыштуу талаптардын (1 - ЭСКЧ, 4 - ЭСКЧ) алкагында долбоордун контекстиндеги көрүнүштөр катары зомбулуктун ар кандай формалары, мисалы, физикалык, сексуалдык, психологиялык жана/же түзүмдүк зомбулук, бийлик, күч колдонуу жана/же коркутуулар, жалпы эле бийлик мамилелери, калктын айрым топторун басмырлоо жана коррупциялык көрүнүштөр талданат жана мындай тобокелдиктер аныкталган учурда

⁸ [Ethics and Integrity \(giz.de\)](https://giz.de/en/ethics-and-integrity)

⁹ [GIZ Human Rights](https://giz.de/en/human-rights)

¹⁰ [Code of ethics.pdf \(giz.de\)](https://giz.de/en/code-of-ethics)

¹¹ [Kinderschutzpolicy-en \(giz.de\)](https://giz.de/en/kinderschutzpolicy)

аларга тиешелүү чаралар көрүлөт. Аткаруучу уюмдарга (АУ) карата GIZдин негизги көңүлү алдын алуу механизмдери аркылуу СЭЗКП учурларын жөнгө салуу боюнча аталган уюмдардын потенциалын чыңдоого багытталат.

Гендер жана теңчилик

Германиянын Коалициялык өкмөтү феминисттик тышкы жана өнүктүрүү саясатын жүргүзөт. Саясаттын феминисттик мамилеси төмөндөгүдөй принциптерге таянат: гендердик өзгөрүүгө багытталган, катмарлар аралык жана адам укуктарына негизделген мамиле; гендердик түшүнүктүн инклюзивдүүлүгү; аялдардын, кыздардын жана маргиналдашкан топтордун укуктарын, өкүлчүлүгүн жана ресурстарын илгерилетүү; бирдиктүү көп тараптуу аракеттер, ошондой эле феминисттик жарандык коом менен тыгыз кызматташуу. Германиянын Экономикалык кызматташтык жана өнүктүрүү федералдык министрлиги (BMZ) 2025-жылга карата гендердик теңчиликти олуттуу максат катары көздөгөн долбоорлор менен программалардын үлүшүн 85%га, ал эми гендердик теңчиликти жана аялдардын укуктары менен мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүнү негизги максат катары караган долбоорлорду 8%га чейин көбөйтүүнү максат кылат. BMZ¹² да, Германиянын Тышкы иштер министрлиги¹³ да өздөрүнүн жаңы стратегияларын 2023-жылдын мартында жарыялашкан. Мындан тышкары, BMZ 2023-жылдын декабрында жаңы Гендердик иш-чаралар планын (ГИП) ишке киргизген.

“Гендердик жаңылануу: Көз караш мамилени талап кылат – мамиле аракетке алып келет” аттуу гендердик стратегия¹⁴ GIZтин ичинде жана өнүктүрүү боюнча өнөктөштөр жана өтүнмө тапшыруучу тараптар менен кызматташтыктын алкагында гендерине, сексуалдык багытына жана гендердик иденттүүлүгүнө карабастан бардык адамдар үчүн тең укуктарды жана мүмкүнчүлүктөрдү илгерилетүү боюнча багыт жана так отчеттуулук алкагын камсыз кылат. Өзүнүн Гендердик архитектурасы, адистештирилген эксперттери, 500дөн ашык гендердик координаторлору жана Кепилдик + Гендер башкаруу тутуму менен GIZ ЖКФнын Гендердик саясатынын талаптарын аткарууга жана Германиянын феминисттик тышкы жана өнүктүрүү саясатын жайылтууга жана ишке ашырууга жакшы даярдалган.

Гендердик талдоо жана ГИП өзүнчө документтер катары иштелип чыгат.

3.2.3. Даттануулар жана мыйзам бузуулар жөнүндө билдирүү

Мыйзам бузуулар жөнүндө билдирген адамдарды коргоо¹⁵ жогорку артыкчылыктуу багыт болуп саналат. GIZтин иштеп турган Мыйзам бузуулар жөнүндө билдирүү системасы¹⁶ ар кандай билдирүү каналдарын сунуштайт жана аларды каалаган адам анонимдүү түрдө да пайдалана алат. GIZтин ишмердигине байланыштуу кызматкерлер же үчүнчү жактар (мисалы, келишим боюнча кызмат көрсөтүүчүлөр, каржылоо алуучулар) тарабынан мыйзамдарды, эрежелерди же ченемдик талаптарды бузуу боюнча даттануулар жана билдирүүлөр онлайн Мыйзам бузуулар жөнүндө билдирүү порталы аркылуу, төмөнкү маселелер боюнча берилиши мүмкүн:

- Коррупция жана паракорчулук;

¹² [Feminist Foreign Policy - Federal Foreign Office \(auswaertiges-amt.de\)](https://www.auswaertiges-amt.de/en/feminist-foreign-policy)

¹³ [Feminist development policy | BMZ](#)

¹⁴ [GIZ Gender Strategy. Gender reloaded: Vision needs Attitude – Attitude meets Action](#)

¹⁵ [Introduction \(bkms-system.com\)](#)

¹⁶ [GIZ Whistleblowing](#)

- Каражаттарды мыйзамсыз ыйгарып алуу, алдамчылык жана ишенип берилген мүлктү же каражаттарды өзүнө ыйгарып алуу;
- Кызыкчылыктардын кагылышы;
- Сексуалдык мүнөздөгү укук бузуулар жана сексуалдык эксплуатация;
- Адам укуктарын бузуу;
- Экологияга байланыштуу милдеттенмелерди бузуу (экологиялык мыйзамдарды бузуу).

GlZтин Талаптардын сакталышы жана ак ниеттүүлүк бөлүмү бул системаны башкарууга жооптуу. GlZ бардык билдирүүлөр боюнча тиешелүү чараларды көрөт жана стандартташтырылган жана ачык-айкын кароо жол-жобосун колдонуу менен кылдат жана адилеттүү иликтөөнү камсыз кылат. GlZтин Жүрүм-турум кодексинде негиздүү учурларда маалымат берген адам өзү Кодексти же башка ченемдик талаптарды бузууга катышпаса, мындай билдирүүсүнүн натыйжасында эч кандай терс кесепетке дуушар болбошу керектиги белгиленген. Даттануулар жана билдирүүлөр GlZтин каалаган өлкөлүк же долбоордук кеңсесине жазуу жүзүндө же зарыл болгон учурда жолугушуу өткөрүүнү өтүнүү аркылуу берилиши мүмкүн.

Ишке ашыруу мезгилинде бенефициарлар же үчүнчү жактар тарабынан келип чыгышы мүмкүн болгон даттанууларды же нааразычылыктарды кароо үчүн долбоорго тиешелүү ДКМ түзүлөт. ДКМ ошондой эле СЭЗКПга байланыштуу даттанууларды натыйжалуу кароо үчүн гендердик аспектилерди эске алган мамилени колдонот.

4. Кабыл алуучу өлкөдөгү ЭСКЧга байланыштуу институционалдык, саясаттык жана ченемдик-укуктук алкак.

4.1. Эл аралык келишимдер, конвенциялар жана макулдашуулар

Кыргыз Республикасынын, Тажикстан Республикасынын жана Өзбекстан Республикасынын өкмөттөрү бир катар эл аралык келишимдерди, конвенцияларды жана макулдашууларды кабыл алып, ратификациялаган (3-тиркемени караңыз). Алардын ичинен эң маанилүүлөрү төмөндө кыскача баяндалат.

Климаттын өзгөрүүсү: Бардык өлкөлөр климаттын өзгөрүүсүнө байланыштуу төмөнкү эл аралык келишимдерди, конвенцияларды жана макулдашууларды ратификациялаган:

- Париж келишими (2015);
- Киото протоколу (1997);
- Климаттын өзгөрүүсү боюнча Бириккен Улуттар Уюмунун алкактык конвенциясы (БУУКӨАК) (1992).

Физикалык чөйрө: Бардык өлкөлөр физикалык чөйрөгө байланыштуу төмөнкү эл аралык келишимдерди, конвенцияларды жана макулдашууларды ратификациялаган:

- Туруктуу органикалык булгоочу заттар жөнүндө Стокгольм конвенциясы (2004);
- Чөлгө айланууга каршы күрөшүү боюнча Бириккен Улуттар Уюмунун конвенциясы (БУУЧАКК) (1994);
- Кооптуу калдыктарды трансчегаралык ташып өтүүнү жана аларды жок кылууну контролдоо жөнүндө Базель конвенциясы (1989);
- Озон катмарын бузуучу заттар боюнча Монреаль протоколу (1987);
- Озон катмарын коргоо боюнча Вена конвенциясы (1985).

Биологиялык ар түрдүүлүк: Бардык өлкөлөр биологиялык ар түрдүүлүккө байланыштуу төмөнкү эл аралык келишимдерди, конвенцияларды жана макулдашууларды ратификациялаган:

- Биологиялык ар түрдүүлүк жөнүндө конвенция (1992);
- Жапайы жаныбарлардын жер которуучу түрлөрүн сактоо жөнүндө конвенция (CMS/Бонн конвенциясы) (1979);
- Жоголуп кетүү коркунучунда турган жапайы фауна жана флора түрлөрү менен эл аралык соода жүргүзүү жөнүндө конвенция (СИТЕС) (1973);
- Суу-саздак жерлер жөнүндө конвенция/Рамсар конвенциясы (1971).

Эмгек: Бардык өлкөлөр эмгек мамилелерин, балдар эмгегин, иш менен камсыз кылууну жана мамиледеги теңчиликти жөнгө салуучу Эл аралык эмгек уюмунун (ЭЭУ) бир катар конвенцияларын жана протоколдорун ратификациялаган (ЭЭУ, датасы көрсөтүлгөн эмес):

- Кыргыз Республикасы тарабынан 55 конвенция жана 1 протокол ратификацияланган;
- Тажикстан тарабынан 50 конвенция жана 1 протокол ратификацияланган;
- Өзбекстан тарабынан 25 конвенция жана 1 протокол ратификацияланган.

Адам укуктары: Бардык өлкөлөр адам укуктары боюнча бир катар эл аралык документтерди ратификациялаган (БУУАУЖКБ, датасы көрсөтүлгөн эмес):

- Кыргыз Республикасы тарабынан 12 документ;

- Тажикстан тарабынан 10 документ;
- Өзбекстан тарабынан 10 документ.

4.2. Улуттук саясаттар, стратегиялар/макулдашуулар жана мыйзамдык-укуктук база

4.2.1. Кыргыз Республикасы

Инвестициялык долбоор үчүн экологиялык жана социалдык стандарттарды белгилөө боюнча маалымат

- **Кыргыз Республикасынын «Айлана-чөйрөнү коргоо жөнүндө» Мыйзамы (1999-жыл)** айлана-чөйрөнү коргоо жана туруктуу өнүгүү боюнча улуттук алкакты белгилейт. Мыйзам айлана-чөйрөнүн сапатынын стандарттарын белгилейт, долбоорлорду сунуштоочулардын милдеттерин аныктайт жана айлана-чөйрөгө таасирди баалоо, булганууну контролдоо жана экологиялык мониторинг жүргүзүү үчүн укуктук негизди камсыз кылат.
- **Кыргыз Республикасынын «Озон катмарын коргоо жөнүндө» Мыйзамы (2006-жыл)** озон катмарынын бузулушуна жол бербөө аркылуу адамдын ден соолугун жана айлана-чөйрөнү коргоого багытталган. Мыйзам озон катмарын бузуучу заттарды башкарууну, жүгүртүүнү жана лицензиялоону эл аралык макулдашууларга ылайык жөнгө салуу, чектөө жана көзөмөлдөө чараларын белгилейт.
- **Кыргыз Республикасынын «Атмосфералык абаны коргоо жөнүндө» Мыйзамы (1999-жыл; 2016-жылы өзгөртүүлөр киргизилген)** Кыргызстанда абанын булганышын алдын алуу жана азайтуу боюнча укуктук алкакты белгилейт. Мыйзам стационардык жана мобилдик булактардан чыккан эмиссияларды жөнгө салат, абанын сапатына жана эмиссияларга карата стандарттарды белгилейт, ошондой эле уруксат берүү жана экологиялык мониторинг жүргүзүү боюнча талаптарды аныктайт. 2016-жылы киргизилген өзгөртүүлөр булгоочу заттарды контролдоону күчөтүп, ишканалардын абанын сапатын коргоо боюнча жоопкерчилигин тактаган.
- **Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2025-жылдын 9-апрелиндеги № 265-г тескемеси** улуттук «Жашыл мурас» өнөктүгүн илгерилетүүгө, климаттын өзгөрүүсүн жумшартууга, айлана-чөйрөнүн абалын жакшыртууга, токойлуу жана жашыл аймактарды кеңейтүүгө, ошондой эле токойлорду келечек муундар үчүн сактоого багытталган.
- **Кыргыз Республикасында экологиялык коопсуздукту камсыз кылуунун жалпы техникалык регламенти (2009-жыл; 2019-жылы жаңыртылган)** Кыргызстанда айлана-чөйрөнү коргоо жана экологиялык коопсуздук боюнча улуттук алкакты белгилейт. Анын максаты милдеттүү экологиялык коопсуздук талаптарын белгилөө аркылуу чарбалык жана башка бардык иш-аракеттердин айлана-чөйрөгө, адамдын ден соолугуна жана мүлкүнө зыян келтирүүгө жол бербеген тартипте жүргүзүлүшүн камсыз кылуу болуп саналат.
- **Кыргыз Республикасынын 2030-жылга чейинки Улуттук өнүгүү программасы Кыргызстандын 2030-жылга чейинки узак мөөнөттүү өнүгүү багытын аныктап, экономикалык өнүгүүгө, социалдык бакубаттуулукка жана жоопкерчиликтүү башкарууга негизделген динамикалуу жана туруктуу өсүшкө жетишүүнү көздөйт. Программа улуттук туруктуулукту чыңдоо, институттарды жаңылоо жана ар бир**

жарандын өлкөнүн өнүгүшүнө салым кошуусуна шарт түзүү үчүн мамлекеттин, бизнестин, жарандык коомдун жана эл аралык өнөктөштөрдүн кеңири кызматташтыгына басым жасайт.

- **Кыргыз Республикасынын 2040-жылга чейинки Улуттук өнүгүү стратегиясы** өлкөнүн узак мөөнөттүү өнүгүүсүнүн, ресурстарды туруктуу пайдалануунун, калктын ден соолугун сактоонун, эмгек чөйрөсүнүн жана айыл чарбасын өнүктүрүүнүн негизги максаттарын аныктайт. Стратегия азык-түлүк коопсуздугуна, климаттын өзгөрүүсүнө ыңгайлашууга, жер ресурстарын башкарууга, суу менен камсыздоого, ошондой эле айыл чарбасындагы кооперативдик уюмдарды жана каржылык механизмдерди чыңдоого өзгөчө көңүл бурат.

Биологиялык ар түрдүүлүк

- **Кыргыз Республикасынын «Экологиялык экспертиза жөнүндө» Мыйзамы (1999-жыл)** сунушталган долбоорлор жана иш-чаралар боюнча мамлекеттик экологиялык экспертиза жүргүзүү процессин жөнгө салат. Мыйзам долбоор бекитилгенге чейин айлана-чөйрөгө таасирди баалоону жүргүзүүнү, коомчулук менен консультация жана экологиялык маалыматты ачык жарыялоону талап кылат.
- **Кыргыз Республикасынын «Жаныбарлар дүйнөсү жөнүндө» Мыйзамы (1999-жыл)** жапайы фаунаны сактоону, коргоону, башкарууну жана туруктуу пайдаланууну жөнгө салат. Мыйзам жаныбарлар дүйнөсүн коомдук менчик катары аныктайт, түрлөрдү жана алардын жашоо чөйрөлөрүн мониторингдөө жана коргоо боюнча мамлекеттин милдеттерин белгилейт, ошондой эле фаунаны пайдалануу, анын ичинде лицензиялоо, аңчылыкка коюлуучу чектөөлөр жана мыйзам бузуулар үчүн жоопкерчилик боюнча талаптарды аныктайт.
- **Кыргыз Республикасынын «Өзгөчө корголуучу жаратылыш аймактары жөнүндө» Мыйзамы (2011-жыл, 3-май, №18)** Кыргызстандагы өзгөчө корголуучу жаратылыш аймактарын түзүү, коргоо, башкаруу жана пайдалануу боюнча укуктук негизди белгилейт. Мыйзам мамлекеттик жаратылыш коруктарын, жаратылыш парктарын, жаратылыш коруктарын, жаратылыш эстеликтерин, ботаникалык жана зоологиялык парктарды, биосфералык коруктарды жана трансчегаралык корголуучу аймактарды жөнгө салат. Мыйзам уникалдуу экосистемаларды, биологиялык ар түрдүүлүктү жана жаратылыш мурасын сактоого багытталып, мамлекеттик жөнгө салуунун, илимий пайдалануунун, экологиялык мониторингдин жана жамааттардын катышуусунун принциптерин белгилейт.
- **Кыргыз Республикасынын «Кыргыз Республикасындагы биосфералык аймактар жөнүндө» Мыйзамы (1999-жыл; 2020-жылы өзгөртүүлөр киргизилген)** биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо, жаратылыш жана маданий мурастарды коргоо жана аймактарды туруктуу өнүктүрүүгө көмөктөшүү максатында биосфералык аймактарды түзүү жана башкаруу боюнча укуктук негизди аныктайт. Мыйзам алардын статусун, аймактарды зоналарга бөлүштүрүүнү жана башкаруу талаптарын белгилейт. 2020-жылы киргизилген өзгөртүүлөр биосфералык аймактардагы жаратылышты пайдалануу жана айлана-чөйрөнү коргоо боюнча ченемдерди күчөттү.
- **Кыргыз Республикасынын «Өсүмдүктөр дүйнөсүн коргоо жана пайдалануу жөнүндө» Мыйзамы (2001-жыл; 2020-жылы өзгөртүүлөр киргизилген)** Кыргыз Республикасынын өсүмдүктөр дүйнөсүн коргоо, сарамжалдуу пайдалануу жана

калыбына келтирүү боюнча укуктук негизди белгилейт. Мыйзам мамлекеттик жөнгө салуу, жапайы өсүмдүктөрдү туруктуу пайдалануу, жапайы өсүмдүктөрдүн түрлөрүн сактоо жана өсүмдүктөр дүйнөсүнүн мамлекеттик кадастрын жүргүзүү боюнча милдеттерди аныктайт. 2020-жылга карата топтолгон өзгөртүүлөр бирдиктүү мамлекеттик саясатка, жапайы өсүмдүктөрдү пайдалануу квоталарына жана сейрек кездешүүчү жана жоголуу коркунучунда турган түрлөрдү коргоо чараларына байланыштуу жоболорду күчөттү.

- **Кыргыз Республикасынын «Химиялаштыруу жана өсүмдүктөрдү коргоо жөнүндө» Мыйзамы (1999-жыл; 2020-жылы өзгөртүүлөр киргизилген)** Кыргызстанда пестициддерди жана агрохимикаттарды пайдалануу боюнча укуктук, экологиялык жана коопсуздук талаптарын белгилеп, адамдын ден соолугун, жаныбарларды жана айлана-чөйрөнү коргоого багытталган. Мыйзам айыл чарбасында химиялык заттарды пайдаланууга мамлекеттик көзөмөлдү жөнгө салат, пестициддерди коопсуз колдонуу жана сактоо эрежелерин белгилейт жана мыйзам бузуулар үчүн жоопкерчиликти аныктайт. 2020-жылы киргизилген өзгөртүүлөр жоопкерчиликке байланыштуу жоболорду жаңыртып, аларды улуттук Укук бузуулар жөнүндө кодекс менен шайкеш келтирди.
- **Кыргыз Республикасынын «Жапайы жаратылыш жөнүндө» Мыйзамы (1999-жыл; 2020-жылы жаңыртылган)** жапайы жаратылышты корголуучу жаратылыш ресурсу катары аныктайт, аны сактоо, жашоо чөйрөлөрүн коргоо, аңчылык кылуу жана жаратылыш ресурстарын пайдалануу боюнча эрежелерди белгилейт, ошондой эле биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо жана фауна популяцияларын башкаруу боюнча мамлекеттик милдеттерди аныктайт. 2020-жылы киргизилген өзгөртүүлөр аныктамаларды тактап, жапайы жаратылышка мониторинг жүргүзүү, аны коргоо жана пайдаланууну жөнгө салуу боюнча жоболорду күчөттү.

Климаттын өзгөрүүсү

- **Кыргыз Республикасынын Жаңыртылган Улуттук деңгээлде аныкталган салымы (2021-жыл)** климаттын өзгөрүүсүнүн таасирлерине ыңгайлашуу жана аларды жумшартуу боюнча чараларды көрүүгө, парник газдарынын эмиссияларын азайтууга жана секторлордун климаттык туруктуулугун жогорулатууга багытталган.
- **Кыргыз Республикасынын Президентинин «Кыргыз Республикасынын экологиялык коопсуздугун жана климатка туруктуулугун камсыз кылуу боюнча чаралар жөнүндө» Жарлыгы (2021-жыл)** Кыргыз Республикасында экологиялык коопсуздукту жана климатка туруктуулукту камсыз кылуу боюнча чараларды белгилейт. Жарлыкта айлана-чөйрөнүн абалын жакшыртуу, жаратылыш ресурстарын сарамжалдуу пайдалануу жана климаттын өзгөрүүсүнүн таасирлерин минималдаштыруу мамлекеттик органдардын, жергиликтүү бийлик органдарынын, уюмдардын жана жарандардын негизги милдеттери катары аныкталган.
- **Кыргыз Республикасынын Президентинин «2022-жылды Тоо экосистемаларын коргоо жана климатка туруктуулук жылы деп жарыялоо жөнүндө» Жарлыгы (2022-жыл)** экологиялык, экономикалык жана азык-түлүк коопсуздугун чыңдоого, климатка туруктуулукту жогорулатууга жана өлкөнүн жаратылыш мурасын сактоого, ошондой эле Туруктуу тоолуу аймактарды өнүктүрүүнүн эл аралык жылын колдоого багытталган чараларды белгилейт.

Токой чарбасы жана экологияны коргоо сектору

- **Кыргыз Республикасынын Токой кодекси (1999-жыл)** токой ресурстарын пайдаланууну, коргоону жана калыбына келтирүүнү жөнгө салат. Кодекс токой экосистемаларын сактоого, жерлердин деградациясына жол бербөөгө жана токой жерлерине жана биологиялык ар түрдүүлүккө таасир этиши мүмкүн болгон иш-аракеттерди жөнгө салууга багытталган.
- **Биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо боюнча Улуттук стратегия жана иш-аракеттер планы (2014–2024-жылдар)** биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо жана жаратылыш ресурстарын туруктуу пайдаланууну илгерилетүү боюнча саясаттык негизди түзөт. Ал экосистемаларды коргоону жана калыбына келтирүүнү колдойт жана өнүгүүнү пландаштырууда биологиялык ар түрдүүлүктүн маселелерин эске алууну камсыз кылат. Жетинчи отчет 2026-жылдын октябрь айында Биологиялык ар түрдүүлүк жөнүндө конвенциянын Тараптарынын конференциясында сунушталат.
- **Кыргыз Республикасында токой секторун 2040-жылга чейин өнүктүрүү концепциясы (2018-жыл)** токойлорду туруктуу башкаруу жана сактоо боюнча негизги алкакты аныктап, экосистемаларды коргоого, экологиялык коопсуздукту жогорулатууга жана жакырчылыкты азайтууга багытталган. Концепция коомдук жана рекреациялык токойлорду өнүктүрүү, токойлорду инвентаризациялоо системаларын өркүндөтүү жана токой секторун узак мөөнөттүү өнүктүрүү боюнча чараларды камтыйт.

Айыл чарба жана мал чарбачылыгы сектору

- **Кыргыз Республикасынын «Жайыттар жөнүндө» Мыйзамы (2009-жыл)** мал чарбачылыгын туруктуу жүргүзүүнү камсыз кылуу максатында жайыт жерлерине жеткиликтүүлүктү жана аларды пайдаланууну жөнгө салат. Мыйзам жайыттарды жамааттардын катышуусунда башкарууну колдойт жана ашыкча мал жаюуга жана жерлердин деградациясына жол бербөөгө багытталган.
- **Кыргыз Республикасынын Президентинин «Кыргыз Республикасынын агроөнөр жай комплексин мындан ары өнүктүрүү боюнча чаралар жөнүндө» Жарлыгы (2024-жыл)** айыл чарбасын модернизациялоого багытталган артыкчылыктуу чараларды белгилейт. Аларга айыл чарба кооперативдерин колдоо, каржылоону жакшыртуу, жайыттарды башкарууну өркүндөтүү, ошондой эле жашыл биотехнологиялар, климаттын өзгөрүүсүнө ыңгайлашуу инструменттери жана санариптештирүү сыяктуу заманбап технологияларды жайылтуу кирет. Ошондой эле азык-түлүк коопсуздугун жана сектордун туруктуулугун чыңдоо үчүн экспортту кеңейтүүгө, органикалык өндүрүш үчүн киргизилүүчү каражаттарды көбөйтүүгө жана чет өлкөлүк инвестицияларды тартууга багытталган.
- **Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин «Органикалык өндүрүштү сертификациялоо маселелери жөнүндө» токтому (2024-жыл)** органикалык өндүрүштү сертификациялоонун улуттук жол-жоболорун жана эрежелерин, анын ичинде ыктыярдуу сертификацияга, ички контролдоо системаларына жана шайкештикти текшерүүгө карата талаптарды бекитет. Токтом органикалык продукциянын улуттук стандарттарга жооп беришин камсыз кылуунун алкагын белгилейт жана өндүрүүчүлөрдүн органикалык сертификациядан өтүшү үчүн шарттарды аныктайт.

- **Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин «Агроөнөр жай комплексин насыялоо долбоору» боюнча тескемеси (2022-жыл)** чарбаларга жана агробизнес субъекттерине жеңилдетилген насыяларды жана лизинг мүмкүнчүлүктөрүн берүү аркылуу азык-түлүк коопсуздугун жана айыл чарбасын өнүктүрүүнү колдойт. Долбоор агроөнөр жай секторунун бардык багыттарында каржылоого жеткиликтүүлүктү кеңейтүүгө, өндүрүштүк потенциалды чыңдоого жана айыл чарба кластерлерине катышууну илгерилетүүгө багытталган.
- **Кыргыз Республикасынын «Органикалык өндүрүш жөнүндө» Мыйзамы (2024-жыл)** органикалык айыл чарба продукциясын өндүрүү жана сертификациялоо боюнча укуктук алкакты белгилейт жана агрохимикаттарды, пестициддерди, генетикалык жактан өзгөртүлгөн организмдерди (ГЖӨО) жана башка органикалык эмес каражаттарды колдонууга тыюу салат. Мыйзам органикалык өндүрүшкө, кайра иштетүүгө жана маркировкалоого карата стандарттарды аныктайт жана ата мекендик органикалык өндүрүүчүлөрдү колдоого жана талаптарга жооп берген органикалык продукция рыногун кеңейтүүгө багытталган.
- **Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин «Кыргыз Республикасында органикалык өндүрүштү 2025–2029-жылдарга өнүктүрүү программасы жөнүндө» токтому (2025-жыл)** органикалык өндүрүштү кеңейтүү жана колдоо боюнча улуттук программаны бекитет. Программа органикалык өндүрүүчүлөр үчүн жагымдуу укуктук, экономикалык жана социалдык шарттарды түзүүнү карайт. Ал 2029-жылга чейин мамлекеттик колдоону, сертификацияны жана секторду өнүктүрүүнү багыттоо үчүн иш-аракеттер планын, мониторинг көрсөткүчтөрүн жана атайын бюджетти камтыйт.
- **Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин «Жайыттарды башкаруу жана пайдалануу чөйрөсүн жөнгө салуу жөнүндө» токтому (2025-жыл)** жогоруда аталган чараларды жол-жоболук деңгээлде толуктайт.
- **Кыргыз Республикасынын Айыл чарбасын өнүктүрүү стратегиясы (2020–2025-жылдар)** айыл чарбасынын өндүрүмдүүлүгүн жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатууга, ошондой эле жерлерди туруктуу башкарууга, климатка туруктуулукту жогорулатууга жана айыл аймактарын өнүктүрүүгө багытталган. Стратегия айыл жерлеринде азык-түлүк коопсуздугун жана туруктуу жашоо каражаттарын камсыз кылууну колдойт.
- **Кыргыз Республикасында айыл чарба кооперативдерин өнүктүрүү программасы (2023–2027-жылдар)** кооперативдерди колдоо, айыл чарбасын жүргүзүү ыкмаларын жакшыртуу жана азык-түлүк коопсуздугун чыңдоо аркылуу айыл чарбасын жана айыл аймактарын өнүктүрүүгө көмөктөшүүгө багытталган. Программа иш менен камсыз кылуу, жакырчылыкты азайтуу, инфраструктура, соода жана жабдууларга жеткиликтүүлүк маселелерин камтып, бизнести өнүктүрүүгө жана эл аралык рынокторго интеграцияланууга шарт түзөт.
- **Кыргыз Республикасында үй-бүлөлүк фермердик чарбаларды өнүктүрүү боюнча Улуттук иш-аракеттер планы (2023–2027-жылдар)** үй-бүлөлүк фермердик чарбаларды айыл аймактарын өнүктүрүүнүн жана азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуунун негизги таянычы катары илгерилетет. План климаттын өзгөрүүсүнө байланышкан маселелерди эске алат, жаштардын катышуусун колдойт жана айылдык жамааттарда тамактанууну жана жашоо каражаттарын жакшыртууга багытталган.

Суу ресурстары

- **Кыргыз Республикасынын Суу кодекси (2005-жыл)** суу ресурстарын башкаруу, коргоо жана пайдалануу боюнча укуктук негизди белгилейт. Кодекс сууну бөлүштүрүү, суу объекттерин булгануудан коргоо жана жер үстүндөгү жана жер астындагы суу ресурстарын туруктуу пайдалануу маселелерин жөнгө салат.

Жер жана аймактык пландаштыруу сектору

- **Кыргыз Республикасынын Жашыл таксономиясы (2025-жыл)** негизги секторлордо экологиялык жактан туруктуу экономикалык иш-аракеттерди аныктоо жана илгерилетүү боюнча улуттук алкакты белгилейт. Ал мамлекеттик органдарга, каржы институттарына жана ишканаларга жашыл товарларды, кызмат көрсөтүүлөрдү жана технологияларды баалоодо колдонуу үчүн талаптарга шайкештик критерийлерин, аныктамаларды жана отчеттуулук стандарттарын белгилейт. Таксономия энергетика, транспорт, калдыктарды жана суу ресурстарын башкаруу, ошондой эле туруктуу айыл чарбасын камтыйт жана жашыл долбоорлорго инвестицияларды мобилизациялоо үчүн жөнгө салуучу чараларды фискалдык стимулдар менен байланыштырат. Ал жол-жоболорду жөнөкөйлөтүүгө, туруктуу каржылоонун эл аралык стандарттары менен шайкештикти камсыз кылууга жана жашыл каржылоого жеткиликтүүлүктү кеңейтүү жана көмүртек эмиссиясы төмөн, ресурстарды натыйжалуу пайдаланган технологияларды илгерилетүү аркылуу климатка туруктуу практикаларды колдоого багытталган.
- **Кыргыз Республикасынын Жер кодекси (1999-жыл)** жерге болгон укуктарды, жер пайдаланууну пландаштырууну, жерди сатып алууну жана жерди коргоону жөнгө салат. Кодекс жер бөлүп берүүнүн жол-жоболорун белгилейт жана жерлердин деградациясына каршы коргоону камсыз кылат.
- **Кыргыз Республикасынын «Шаар куруу жана архитектура жөнүндө» Мыйзамы (1994-жыл)** аймактык пландаштыруунун, зоналаштыруунун жана курулуш иштеринин укуктук негизин белгилеп, өнүгүү процесстеринин бекитилген жер пайдалануу пландарына жана коопсуздук стандарттарына шайкеш келишин камсыз кылат.
- **Кыргыз Республикасынын «Жер жана укуктук мамилелерди жөнгө салуу жөнүндө» Мыйзамы (2022-жыл)** Кыргыз Республикасында жерге болгон укуктарды жана жер пайдаланууну башкаруунун укуктук алкагын белгилейт. Мыйзам ошондой эле жер тилкелерине болгон укуктарды таануу жана каттоо жол-жоболорун, өзгөчө жер мунапысы механизmine кирген жер тилкелерине карата жол-жоболорду жөнгө салат.

Гендер

- **Кыргыз Республикасынын 2030-жылга чейин** гендердик теңчиликке жетишүү боюнча Улуттук стратегиясы экономикалык катышууда, ресурстарга жеткиликтүүлүктө жана чечимдерди кабыл алууда гендердик теңчиликти илгерилетүүнүн улуттук артыкчылыктарын белгилейт. Стратегия эмгек мамилелерине, кызыктар тараптардын катышуусуна жана социалдык таасирлерди баалоого тиешелүү.
- **Кыргыз Республикасынын «Эркектер менен аялдар үчүн бирдей укуктарды жана бирдей мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылуунун мамлекеттик**

кепилдиктери жөнүндө» Мыйзамы (2008-жыл) дискриминацияга жол бербөө жана эмгек, билим берүү жана коомдук турмушка катышуу чөйрөлөрүндө бирдей укуктарды камсыз кылуу боюнча укуктук негизди белгилейт.

- **Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин «Кыргыз Республикасында аялдардын ишкердигин колдоо жана өнүктүрүү боюнча 2022–2026-жылдарга программаны бекитүү жөнүндө» токтому (2021-жыл)** аялдардын ишкердигин кеңейтүү жана күчөтүү боюнча улуттук программаны бекитет. Программа каржылоого жеткиликтүүлүктү жакшыртуу, окутуу жана ишкердик көндүмдөрүн өнүктүрүү, ошондой эле аялдарга таандык ишканалардын санын көбөйтүү үчүн жагымдуу шарттарды түзүү чараларын камтыйт.

4.3. Региондук саясаттар жана стратегиялар

Экология жана социалдык маселелерге байланыштуу негизги аймактык өнүктүрүү саясаттары жана стратегиялары төмөнкүлөрдү камтыйт:

- **Борбордук Азия үчүн климаттын өзгөрүүсүнө ыңгайлашуу боюнча аймактык стратегия (2023–2030-жылдар)** климаттын өзгөрүүсүнүн таасирлерин жөнгө салуу жана ыңгайлашуу чараларын ишке ашыруу үчүн аймактык кызматташтыкты күчөтүүгө багытталган. Негизги максаттарга координацияны жакшыртуу, ыңгайлашуу долбоорлорун ишке ашыруу жана аларды каржылоо механизмдерин өнүктүрүү, билим алмашууну жана илимий кызматташтыкты күчөтүү, ошондой эле климатка мониторинг жүргүзүү жана болжолдоо системаларын түзүү кирет. Артыкчылыктуу багыттарга айыл чарбасы, жерлерди башкаруу жана биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо кирет. Каржылоо улуттук бюджеттерден, жеке сектордон жана GCF сыяктуу булактардан каралат.
- **Борбордук Азияда туруктуу өнүгүү боюнча аймактык экологиялык программа (REP4SD-CA) (2021–2030-жылдар)** конвенциялар менен эл аралык келишимдердин ортосундагы өз ара аракеттенүү аркылуу экологиялык ТӨМдөргө жетишүү үчүн аймактык кызматташтыктын негизин түзөт. Программа климаттын өзгөрүүсүнө ыңгайлашуу стратегияларына, аймактык долбоорлорду иштеп чыгууга жана суу ресурстары менен экосистемаларга байланыштуу тобокелдиктерди баалоого артыкчылык берет. Программа Туруктуу өнүгүү боюнча мамлекеттер аралык комиссиянын Кеңеш берүүсү аркылуу кызыктар тараптардын координациясын илгерилетет жана улуттук бюджеттерден, эл аралык институттардан жана ЖКФ жана Глобалдык экологиялык фонд (ГЭФ) сыяктуу донорлордон каржылоону тартууга багытталган.
- **Борбордук Азиядагы кургакчылык тобокелдиктерин башкаруу жана жумшартуу боюнча региондук стратегия (2021–2030-жылдар)** кургакчылыкка жана суунун тартыштыгына туруктуулукту жогорулатуу боюнча алдын ала чараларга багытталган жана узак мөөнөттүү социалдык-экономикалык жана институционалдык өнүгүүнү колдойт. Стратегиялык багыттарга мониторинг жана тобокелдиктерди баалоо, кургакчылыктын кесепеттерин жумшартууну пландаштыруу, потенциалды жогорулатуу жана региондук кызматташтык кирет. Стратегия Чөлгө айланууга каршы күрөшүү боюнча БУУнун Конвенциясы (ЧАККБК), БУУКӨАК жана БУУКТА алкактарына шайкеш келет жана Борбордук Азия боюнча чөлгө айлануу, жерлердин деградациясы жана кургакчылык маселелерин чечүүгө багытталган биргелешкен иш-аракеттерди карайт.

- **Борбордук Азиядагы кум жана чаң бороондорун башкаруу боюнча региондук стратегия (2021–2030-жылдар)** булак болгон аймактардагы таасирлерди азайтуу жана жабыр тарткан аймактарда алдын ала пландаштыруу аркылуу кум жана чаң бороондоруна карата аялуулукту азайтууга багытталган. Стратегия климаттын өзгөрүүсүнө жана адамдын иш-аракеттерине байланыштуу факторлорду, анын ичинде Арал деңизинин кырсыгын жана чөлгө айланууну камтыйт. Стратегия институционалдык потенциалды күчөтүүгө, кызматташтыкты жакшыртууга жана кум жана чаң бороондоруна жана жерлердин деградациясына байланышкан социалдык жана экономикалык аялуулуктарды азайтууга багытталган.

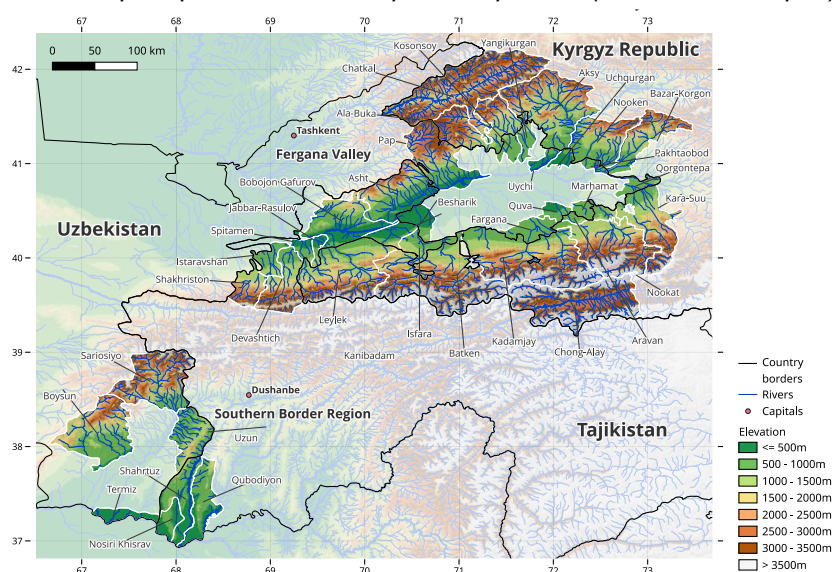
5. Максаттуу аймактардын экологиялык жана социалдык профили

5.1. Программа ишке ашырылуучу аймактар жана райондор

Сунушталып жаткан программа Борбордук Азиядагы Фергана өрөөнүн, ошондой эле Сурхандарья жана Хатлон аймактарын камтыйт (1-сүрөттү караңыз). Бул аймактар Борбордук Азиядагы климаттын өзгөрүүсүнө эң аялуу, адаптациялык мүмкүнчүлүктөрү төмөн жана калк жыш жайгашкан, трансчегаралык АЧТБЖП ландшафттарынын катарына киргендиктен тандалып алынган. Бул аймактар Борбордук Азиянын климаттык тобокелдиктерге эң көп дуушар болгон бөлүктөрүнүн биринде жайгашкан. Бул жерде Кыргыз Республикасы, Тажикстан жана Өзбекстан глобалдык аялуулук индекстеринде жогорку орундарды ээлеп, бир нече климаттык коркунучтардын айкалышына дуушар болууда жана аларга туруштук берүү мүмкүнчүлүктөрү чектелүү. НД-ГАД жана ТБИ сыяктуу баалоолор Фергана өрөөнүндө жана Өзбекстан менен Тажикстандын түштүк чек арасына жакын аймактарда климаттык тобокелдиктер өзгөчө жогору экенин көрсөтөт. Бул аймактарда кургакчылык, суу ташкындары, ысык толкундар, жердин деградациясы жана суунун тартыштыгы сыяктуу олуттуу жана күчөп бараткан тобокелдиктер орун алып, миллиондогон айыл тургундарынын жашоо каражаттарына жана азык-түлүк коопсуздугуна коркунуч жаратууда. Фергана өрөөнү чек аралар аралык АЧТБЖП үчүн маанилүү борбор болуп саналат, бирок ошол эле учурда жерге, топуракка жана сугат системаларына болгон басым күчтүү. Сурхандарья жана Хатлон облустары да айыл чарба өндүрүшү үчүн маанилүү аймактар болуп саналат, бирок алар жердин кеңири масштабда деградацияланышы, эскирген суу инфраструктурасы жана климаттык коркунучтардын жогорку деңгээлдеги таасири менен мүнөздөлөт.

Бул ландшафттардын мамлекеттик чек аралар аркылуу вертикалдык өз ара байланышта болушуна байланыштуу (3-сүрөттү караңыз), туруктуулукту жогорулатуу жана жалпы климаттык жана экологиялык көйгөйлөрдү чечүү үчүн региондук мамиле талап кылынат. Аталган аймактарды тандоо көп критерийлүү баалоолордун жана кызыкдар тараптар менен өткөрүлгөн консультациялардын натыйжасында кошумча негизделип, алардын жогорку аялуулугу, ландшафттардын өз ара байланыштуулугу жана улуттук артыкчылыктарга шайкештиги ырасталган. Программанын алкагында болжол менен 939 354 гектар жер калыбына келтирилип, туруктуу башкарууга өткөрүлөт. Программанын ландшафттык иш-чаралары ири инфраструктуралык объектилерди өнүктүрүүгө эмес, айыл чарба жерлеринде, токойлордо жана жайыттарда климатка туруктуу, аз эмиссиялуу (КТАЭ) практикаларды кеңири жайылтууга багытталат (программанын ландшафттарындагы жер пайдалануунун негизги категориялары 2-сүрөттө көрсөтүлгөн). Ушуга байланыштуу, программаны ишке ашыруучу өлкөлөрдүн эч биринде жерди олуттуу көлөмдө сатып алуу же физикалык жер которуу күтүлбөйт.

1-сүрөт: Программанын аймактары: Фергана өрөөнүнүн айланасындагы райондор (жогорку оң жакта) жана Өзбекстан менен Тажикстандын ортосундагы түштүк чек ара аймагы (төмөнкү сол жакта); жалпысынан 38 райондун аталышы көрсөтүлгөн; түстөр бийиктикке жараша берилген (30 м × 30 м торчо).

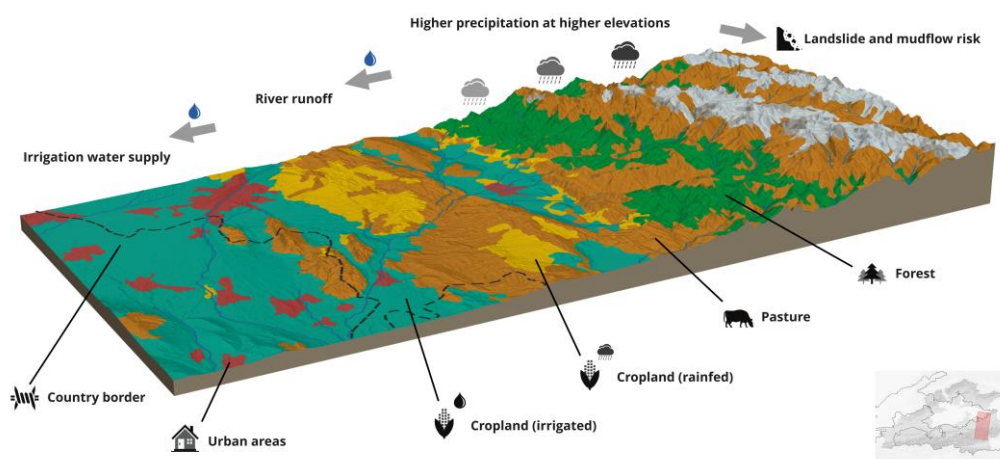

Булак: GIZ тарабынан Copernicus программасынын 2021-жылдагы маалыматтарынын негизинде даярдалган сүрөт.¹⁷

2-сүрөт: Программанын аймагына мүнөздүү вертикалдык географиялык түзүлүштүн схемасы (мисал катары Кыргызстандын Ноокат районунун айланасындагы аймак

¹⁷ Copernicus Programme. (2021). Copernicus программасы. (2021). Copernicus санариптик бийиктик модели (СБМ), GLO-30 Public. <https://registry.opendata.aws/copernicus-dem/>.

көрсөтүлгөн) (жер пайдалануу боюнча маалыматтар көрсөтүүнү жеңилдетүү максатында жалпыланган).

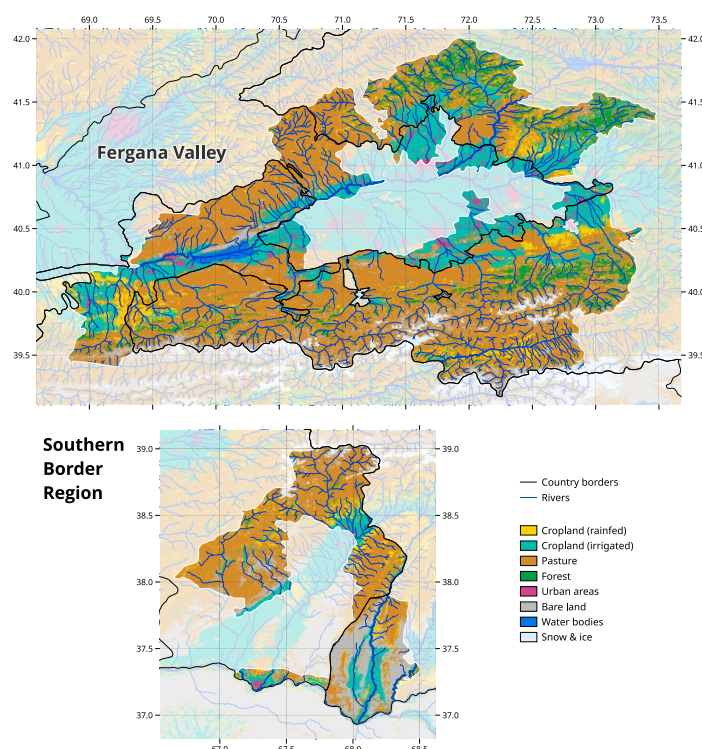

Булак: GIZ тарабынан Кыргызча котормосу берилген:

Коперникус климаттын өзгөрүшүн карап чыгуу кызматынын 2021-жылдагы маалыматтарынын негизинде даярдалган сүрөт.¹⁸

¹⁸ Коперник климаттын өзгөрүшүн карап чыгуу кызматы, Климаттык маалыматтар базасы. (2019). Спутниктик байкоолордун негизинде 1992-жылдан азыркы учурга чейинки жер бетинин кыртышын (жабуусун) классификациялоочу сеткалык карталар. Коперник климаттын өзгөрүшүн карап чыгуу кызматы (C3S) Климаттык маалыматтар базасы (CDS). <https://doi.org/10.24381/cds.006f2c9a>.

3-сүрөт: Программанын аймактарындагы жерди пайдалануунун бөлүнүш структурасы

Булак: Copernicus Climate Change Service, 2019[1] маалыматтарынын негизинде GIZ тарабынан даярдалган сүрөт¹⁹

(Маалыматтар базасы спутниктик байкоолорго негизделген жана айдоо жерлери үчүн сугат менен кайракы схемалардын ортосундагы айырмачылыктар тарыхый баалоолор гана болуп саналарын эске алыңыз)

5.2. Социалдык-экономикалык профили

5.2.1. Демография

Кыргыз Республикасы

2024-жылга карата Кыргыз Республикасынын калкынын саны 7,2 млн адамды түзөт. Калк негизинен тоо этектериндеги аймактарда жана Бишкек шаары жана Фергана өрөөнү сыяктуу шаардык борборлордо топтолгон (Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети, 2024с; Дүйнөлүк банк жана Азия өнүктүрүү банкы, 2021а). 16 жашка чейинки жаштар калктын 34,2%ын түзүп, демографиялык түзүмдүн жаш экенин көрсөтөт (Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети, 2024с; ЭКӨУ, датасы корсотулгон эмес; Тилекеев ж.б., 2019). Өмүрдүн күтүлгөн орточо узактыгы 71,9 жашты түзөт, ал эми өлкөнүн Адамдык өнүгүү индекси (АӨИ) 0,701 болуп, дүйнөлүк рейтингде 117-орунда турат (Дүйнөлүк банк, 2023а; БУУӨП, 2024с). Алдыдагы 15 жылда шаардык өсүш негизинен Бишкек шаарынын айланасында топтолот деп болжолдонууда (БУУАТОЭСК, 2022).

Программанын иш-чаралары жүргүзүлө турган аймактар Кыргызстандын Фергана өрөөнүнүн бир бөлүгүн түзгөн Ош жана Жалал-Абад облустарында жайгашкан. Бул

¹⁹ Copernicus Climate Change Service, Climate Data Store. (2019). Land cover classification gridded maps from 1992 to present derived from satellite observations. Copernicus Climate Change Service (C3S) Climate Data Store (CDS). <https://doi.org/10.24381/cds.006f2c9a>.

аймактар өлкөдөгү калк эң жыш жайгашкан жана айыл чарбасы интенсивдүү өнүккөн аймактардын катарына кирет жана Айыл чарбасы, токой чарбасы жана жерди пайдалануунун башка түрлөрү (АЧТБЖП) системаларына жогорку деңгээлде көз каранды. Фергана өрөөнүндөгү калктын жыштыгы өлкөнүн орточо көрсөткүчүнөн кыйла жогору, өзгөчө айыл чарба өндүрүшү топтолгон сугат жерлеринде.

Демографиялык жактан алганда, программа ишке ашырыла турган райондордо калктын салыштырмалуу жаш түзүмү жана багуусундагылар коэффициентинин жогорку деңгээли мүнөздүү. Бул жер жана суу ресурстарына болгон басымды күчөтөт. Эмгек миграциясы, өзгөчө эмгекке жарамдуу курактагы эркектердин миграциясы кеңири жайылган жана анын натыйжасында аялдар башкарган үй чарбаларынын саны өсүүдө. Бул айыл чарбасындагы эмгек ресурстарынын жеткиликтүүлүгүнө, үй чарбаларынын туруктуулугуна жана климаттык соккуларга карата аялуулугуна олуттуу таасирин тийгизет.

Айыл жерлериндеги жакырчылыктын деңгээли шаардык борборлорго салыштырмалуу жогору бойдон калууда. Финансылык кызмат көрсөтүүлөргө, айыл чарбасын өнүктүрүү боюнча консультациялык кызматтарга жана климаттык маалыматтарга жеткиликтүүлүктүн чектелүү болушу адаптациялык мүмкүнчүлүктөрдү төмөндөтүүдө.

Бул райондордогу жашоо каражаттары майда фермердик айыл чарбасына, мал чарбачылыгына жана токой чарбасына байланышкан ишмердикке, өзгөчө жаңгак токойлору жайгашкан аймактарга жакын жерлерде, тыгыз байланышта.

Ош жана Жалал-Абад облустары климаттык аялуулуктун жогорку деңгээли байкалган аймактар катары да таанылат. Бул климатка көз каранды болгон жашоо каражаттарына жогорку деңгээлде көз карандылык жана бир нече климаттык коркунучтардын таасири менен шартталган. Жердин деградациясы, өзгөчө жайыттардын деградациясы кеңири жайылган. Жаан-чачындын жана температуранын өзгөрмөлүүлүгүнүн күчөшү суунун тартыштыгын ого бетер күчөтүп, айыл чарба өндүрүмдүүлүгүн төмөндөтүшү күтүлүүдө. Бул факторлор финансылык кызмат көрсөтүүлөргө жана климатка туруктуу технологияларга жеткиликтүүлүктүн чектелүү болушу менен айкалышып, айыл жериндеги үй чарбаларынын климаттын өзгөрүүсүнө ыңгайлашуу мүмкүнчүлүктөрүн чектейт.

5.2.2. Социалдык-экономикалык аялуулук жана климаттык тобокелдиктердин профилдери

Программанын иш-чаралары жүргүзүлө турган аймактар калктын жыш жайгашуусу, АЧТБЖП секторуна жогорку деңгээлде көз карандылык жана климатка байланыштуу коркунучтардын таасирине барган сайын көбүрөөк дуушар болуу сыяктуу факторлордун айкалышы менен мүнөздөлөт.

Бул аймактардагы айыл калкы кирешелерди диверсификациялоо мүмкүнчүлүктөрүнүн чектелүү болушуна, жаратылыш ресурстарына жогорку деңгээлде көз карандылыкка жана айлана-чөйрөнүн деградациясына дуушар болууга байланыштуу социалдык-экономикалык жактан аялуулуктун жогорку деңгээлине ээ. Айыл чарбасы, мал чарбачылыгы жана токой чарбасына байланышкан ишмердик, өзгөчө майда фермерлер жана айылдык үй чарбалары үчүн, жумуш менен камсыз кылуунун жана кирешенин негизги булактары бойдон калууда.

Климаттык тобокелдиктердин карталары максаттуу аймактар кургакчылык, суунун тартыштыгы, өтө ысык жана жердин деградациясы сыяктуу бир нече коркунучтарга дуушар экенин көрсөтөт. Тоолуу жана тоо этектериндеги аймактарда кошумча тобокелдиктерге жер көчкүлөрү жана капысынан пайда болгон селдер кирет, ал эми түздүк аймактарда топурактын туздануусу жана өндүрүмдүүлүктүн төмөндөшү барган сайын күчөп жатат.

Бул тобокелдиктер АЧТБЖП системаларында иштеген айыл калкына өзгөчө күчтүү таасир этет, анткени алардын жашоо каражаттары климаттын өзгөрүүсүнө сезимтал болгон жаратылыш ресурстарына түздөн-түз көз каранды. Таасирге дуушар болуунун жогорку деңгээли, сезимталдуулук жана адаптациялык мүмкүнчүлүктөрдүн чектелүү болушунун айкалышы бул калкты программанын алкагында колдоого алынуучу эң аялуу топтордун катарына киргизет.

5.2.3. Социалдык түзүм жана жергиликтүү жамааттарды башкаруу Кыргыз Республикасы

Кыргыз Республикасында айылдык жана шаардык социалдык түзүм айкалышкан. Калктын этникалык курамы ар түрдүү болуп, негизги бөлүгүн кыргыздар (73,8%), ошондой эле олуттуу үлүшүн өзбектер (14,8%) жана орустар (5,1%) түзөт. Калктын басымдуу бөлүгү сунниттик исламды тутат (90%) (Борбордук чалгындоо башкармалыгы (БЧБ), 2024а). Баткен, Ош жана Жалал-Абад облустары Фергана өрөөнүнүн Кыргыз Республикасына тиешелүү бөлүгүн түзүп, өлкөнүн аймагынын 39%ында улуттук калктын 53%ын жайгаштырат (Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети, 2024с). Бул аймактарда айылдык калктуу конуштар басымдуулук кылат жана жашоо каражаттары айыл чарбасына негизделген, бул жергиликтүү жамааттарды уюштурууга жана ресурстарды пайдаланууга таасирин тийгизет (Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети, 2024а; 2024b).

Программанын Базар-Коргон жана Кара-Суу райондорунда жамааттарды уюштуруу жергиликтүү башкаруу түзүмдөрү (айыл өкмөттөрү), жайыт пайдалануучулар бирикмелери жана Суу пайдалануучулар ассоциациялары аркылуу калыптанат. Бул институттар жайыттарга, сугат суусуна жана токой ресурстарына жеткиликтүүлүктү жөнгө салууда негизги роль ойнойт.

Жалпы пайдалануудагы жаратылыш ресурстарына көз карандылык ресурстарды биргелешип башкаруу үчүн мүмкүнчүлүктөрдү түзүү менен бирге, өзгөчө суу тартыш болгон же жайыттар деградацияланган мезгилдерде, чыр-чатактардын келип чыгуу тобокелдигин да жогорулатат.

5.2.4. Гендердик теңчилик жана аялдардын укуктары менен мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү Кыргыз Республикасы

Кыргыз Республикасында аялдар жалпы калктын болжол менен 50,2%ын түзөт, алардын 60%ы айыл жерлеринде жашайт. Өлкө АКББТЖК жана Пекин декларациясына жана Иш-аракеттер платформасына (ПДИП) кол койгон, ТӨМ 5 боюнча милдеттенмелерди аткарууга катышат жана 2030-жылга чейинки Гендердик теңчилик боюнча улуттук стратегия менен бекемделген «Бирдей укуктарга мамлекеттик кепилдиктер жөнүндө» Мыйзамды карманат. Укуктук база жана акыркы реформалар олуттуу болгонуна карабастан, гендердик аспектилерди эске алуу менен бюджеттин

аткарылышын көзөмөлдөө, басмырлоого каршы мыйзамдардын аткарылышын камсыз кылуу жана көптөгөн секторлордо гендердик теңчиликти негизги ишмердикке киргизүү дагы эле начар бойдон калууда. Аялдар күнүнө орточо 260 мүнөт акы төлөнбөгөн эмгекке жумшаса, эркектерде бул көрсөткүч 55 мүнөттү түзөт. АЧТБЖП секторунда жерге болгон укукту ырастоочу документтердин 18,5%ы гана жана фермердик чарбалардын 20,2%ы аялдардын башкаруусунда. Аялдардын жергиликтүү жана улуттук деңгээлдеги чечимдерди кабыл алуу платформаларына катышуусу да салыштырмалуу төмөн: Суу пайдалануучулар ассоциацияларынын (СПА) мүчөлөрүнүн орточо эсеп менен 15%дан азы гана аялдар. Аялдар жайыт пайдалануучулар бирикмелеринде жана жергиликтүү башкаруу түзүмдөрүндө да жетишсиз өкүлчүлүккө ээ, бул алардын жерди жана жаратылыш ресурстарын башкарууга байланыштуу чечимдерге таасирин чектейт.

Ош жана Жалал-Абад облустарындагы программанын түштүк аймактарында аялдар өсүмдүк өстүрүүгө гана эмес, мал багууга, тоют чогултууга, жайыттарды пайдаланууга, үй жанындагы бакчаларды иштетүүгө, бактарды башкарууга жана токой чарбасына байланышкан жашоо каражаттарына, анын ичинде жаңгак-мөмө токой системалары менен байланышкан ишмердикке да салым кошот. АЧТБЖП чөйрөсүндөгү бул кеңири рол өзгөчө программанын иш-чаралары жүргүзүлө турган аймактарда маанилүү, анткени бул жерде дыйканчылык, жайыттарды пайдалануу жана токой ресурстарын пайдалануу бири-бири менен тыгыз байланышта.

Эркектердин эмгек миграциясы аялдардын айыл чарбасындагы жана үй чарбасын башкаруудагы практикалык милдеттерин көбөйттү. Бирок милдеттердин көбөйүшү аялдардын жерге, малга же жергиликтүү жаратылыш ресурстарын башкарууга байланыштуу чечимдерди кабыл алуу укуктарынын тиешелүү деңгээлде кеңейишине алып келген жок. Натыйжада аялдардын жайыттардын абалы, үй чарбасынын өндүрүшү жана токой ресурстарын пайдалануу боюнча билими жергиликтүү пландаштыруу жана ресурстарды бөлүштүрүү боюнча чечимдерде жетиштүү деңгээлде эске алынбай келет.

5.2.5. Иш менен камсыз болуу

Кыргыз Республикасы

Кыргыз Республикасында жумуш менен камсыз болуу формалдуу жана формалдуу эмес секторлорго бөлүнөт. Эмгек ресурстарынын болжол менен 74% формалдуу эмес сектордо иштейт деп бааланат (Тилекеев ж.б., 2019; Пеши, С., & Жамангулов, К., 2023; Дүйнөлүк Банк & Азия Өнүктүрүү Банки, 2021а). Ички дүң продуктка (ИДП) кошкон салымы азайып баратканына карабастан, айыл чарбасы эмгек менен камсыз кылуунун негизги булагы бойдон калууда (Тилекеев ж.б., 2019; Дүйнөлүк Банк & Азия Өнүктүрүү Банки, 2021а). Айыл чарба секторуна (токой чарбасы жана балык чарбасы менен бирге) жалпы жумуштуулуктун 15,7%ы туура келет. Экинчи орунда дүң жана чекене соода, ошондой эле унааларды жана мотоциклдерди оңдоо тармактары турат, алар Республикадагы жалпы жумуштуулуктун 15,5%ын түзөт. Маанилүүлүгү боюнча үчүнчү орунда курулуш (12,2%), андан кийин кайра иштетүү өнөр жайы (11,1%), билим берүү (10,2%) жана транспорт жана жүктөрдү сактоо (9,4%) турат.

2023-жылы экономика 6,2%га өскөнүнө карабастан, жакырчылыктын деңгээли дагы эле олуттуу бойдон калууда жана колдонулган өлчөө методологиясына жараша 9,7%дан 33%га чейин өзгөрөт (Дүйнөлүк Банк, 2024а; ЭВФ, 2024). Жумуш издеп өлкөдөн тышкары миграциянын деңгээли жогору, негизги багыттардын бири болуп Россия Федерациясы саналат («Таймс оф Централ Азия», 2024).

Улуттук деңгээлдеги жумуштуулуктун 45%ы Баткен, Ош жана Жалал-Абад облустарын камтыган Фергана өрөөнүнүн аймактарында топтолгон. Бул аталган аймактарда айыл чарбасынын жана айыл жериндеги жашоо-тиричиликтин маанилүүлүгүн чагылдырат (Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети, 2024a; 2024b).

Кара-Суу жана Базар-Коргон аймактарында жумуштуулук негизинен АЧТБЖП секторунда, өзгөчө майда дыйкан чарбаларында, мал чарбачылыгында жана сезондук айыл чарба иштеринде топтолгон. Айыл чарбасынан тышкаркы жумуш менен камсыз болуу мүмкүнчүлүктөрү чектелүү болгондуктан, көптөгөн үй чарбалары өз керектөөсү үчүн өндүрүштү, сезондук сооданы жана акча которууларды айкалыштырып жашоо каражаттарын камсыз кылышат. Бул көрүнүш Кыргызстандын түштүгүндө өзгөчө маанилүү, анткени эмгек миграциясы айыл чарбасында эмгекке жарамдуу курактагы эркектердин жетишсиздигине алып келип, айыл чарба эмгегинде жана үй чарбасын жүргүзүүдө аялдарга, улгайган адамдарга жана жаштарга болгон көз карандылыкты күчөтөт. Демек, аймактагы эмгек түзүмү экономикалык аялуулукту да, эмгектин гендердик бөлүштүрүлүшүн да күчөтүүдө.

5.2.6. -Айыл чарба сектору

Кыргыз Республикасы

Айыл чарбасы Кыргыз Республикасында айыл жерлериндеги жашоо каражаттарынын негизги компоненттеринин бири бойдон калууда жана ИДПдагы үлүшү азайып баратканына карабастан, жумуш менен камсыз кылуунун эң ири булагы болуп саналат (Тилекеев ж.б., 2019; Дүйнөлүк Банк & Азия Өнүктүрүү Банки, 2021a). Айыл чарба ишмердиги өзгөчө Баткен, Ош жана Жалал-Абад облустарын камтыган Фергана өрөөнүнүн аймактарында топтолгон, мында калктын олуттуу бөлүгү дыйканчылык менен алектенет (Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети, 2024c). Бул аймактар улуттук жумуштуулуктун 45%ын камсыз кылганы менен, ИДПнын 22%ын гана түзөт. Бул эмгек өндүрүмдүүлүгү төмөн айыл чарба ишмердигинин басымдуулук кылганын көрсөтөт (Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети, 2024a; 2024b). Аталган аймактар айдоо жерлерин өсүмдүк өстүрүү үчүн интенсивдүү пайдалануу менен мүнөздөлөт, бул жер ресурстарынын үй чарбаларынын кирешесин жана азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуудагы маанилүүлүгүн чагылдырат (Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети, 2023).

Жалал-Абад облусу өлкөдө өсүмдүк өстүрүү боюнча алдыңкы орунда турат, негизги айыл чарба өсүмдүктөрүнө жүгөрү, буудай, арпа, картошка жана бакча өсүмдүктөрү кирет. Баткен облусунда дан өсүмдүктөрү, жашылчалар, мөмө-жемиштер жана күрүч өндүрүлөт. Ош облусунда үч облустун ичинен айыл чарба өндүрүшүнүн көлөмү эң төмөн (Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети, 2023).

Кара-Суу жана Базар-Коргон аймактарында сугат дыйканчылыгын, жаан-чачынга көз каранды айдоо жерлерин, мал чарбачылыгын, жайыттарды пайдаланууну жана токойлор менен байланышкан жашоо каражаттарын айкалыштырган аралаш системалар кеңири таралган. Жайыттардын сапаты үй чарбаларынын туруктуулугун аныктоочу негизги факторлордун бири болуп саналат, ал эми Жалал-Абаддагы жакын жайгашкан жаңгак-мөмө токой ландшафттары жергиликтүү калктын жашоо каражаттарына токой чарбасынын маанилүү компонентин кошот. Демек, максаттуу аймактардагы өндүрүмдүүлүк, аялуулук жана климаттын өзгөрүшүнө туруктуулук айыл чарба өсүмдүктөрүнө гана эмес, жайыттарга, токой ресурстарына жана экосистемалык кызмат көрсөтүүлөргө жеткиликтүүлүккө да көз каранды.

5.2.7. -Жерге жана жаратылыш ресурстарына жеткиликтүүлүк

Кыргыз Республикасы

1991-жылы СССРден эгемендүүлүк алгандан кийин Кыргыз Республикасы жерди менчиктештирүү жана рыноктук негиздеги айыл чарбасын өнүктүрүү саясатына өтүп, тиешелүү башкаруу милдеттери мамлекеттик органдарга жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына өткөрүлүп берилген.

Кыргыз Республикасында буга чейин жерге жеке менчик болгон эмес, ал эми этникалык кыргыздарда көчмөн мал чарбачылыгына негизделген салттуу маданият калыптанган. Ушул шартта 1991-жылы Кыргыз Республикасынын Өкмөтү жер мамилелерин жөнгө салган мыйзамдардын топтомун кабыл алган. Алар ар кандай менчик формасындагы айыл чарба ишканаларын түзүүнүн жана алардын иштешинин укуктук, уюштуруучулук жана экономикалык негиздерин аныктаган. Жер реформасы фермерлердин жерге толук ээлик кылуу укугун камсыз кылганы менен, айыл чарба жерлеринин майдаланышына жана чакан дыйкан чарбаларынын басымдуулук кылышына алып келген. Айрым учурларда бир үй-бүлөгө 3 акрга чейин жер үлүшү туура келет, бул айыл чарбасындагы ишмердиктен түшкөн кирешесин көбөйтүүнү каалаган үй чарбаларынын мүмкүнчүлүктөрүн чектейт.

Ушуга байланыштуу Кыргыз Республикасы төмөнкүдөй жаңы милдеттерге туш болууда:

- Майда жер тилкелерин ирилештирүүгө багытталган мамлекеттик жана аймактык программаларды иштеп чыгуу жана ишке ашыруу.
- Баалуу айыл чарба жерлеринин негизсиз кыскартылышынан жана аларды айыл чарбасына тиешеси жок максаттарда пайдалануудан коргоонун укуктук жана экономикалык механизмдерин иштеп чыгуу.
- Жердин деградациясына жана чөлдөшүүгө каршы күрөшүү.

Жер реформалары дагы эле уланууда. Жакында жайыт комитеттери жоюлуп, жайыттарды башкаруу жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына өткөрүлүп берилди. Бирок бул реформалар жайыттарды башкаруунун оптималдуу системасын түзүүгө өбөлгө боло алган жок жана мындан ары жайыттардын тез деградацияланышына алып келиши мүмкүн.

5.2.8. Финансылык продукцияларга жана кызматтарга жеткиликтүүлүк

Кыргыз Республикасы

Кыргыз Республикасында үй чарбаларынын финансылык ресурстарга жеткиликтүүлүгүнө эмгек миграциясы жана акча которуулардын агымы олуттуу таасир этет. 2024-жылдын башында акча которуулардын көлөмү ИДПнын 22,4%ын түзгөн, алардын басымдуу бөлүгү Россия Федерациясынан келип түшкөн (Таймс оф Централ Азия, 2024).

Кыргыз Республикасындагы чакан долбоорлор (мисалы, сугат системаларын жакшыртуу, агрокой чарбачылыгын өнүктүрүү үчүн бак-дарактарды отургузуу, айылдардагы инфраструктураны жакшыртуу) коомчулук менен өз ара аракеттенүүнү жана жабдууларды пайдаланууну камтыйт. Ири масштабдуу көчүрүп жайгаштыруу

каралган эмес, ал эми Кыргыз Республикасынын жер боюнча мыйзамдары (1999-жылдагы Жер кодекси) жер ээлигин мажбурлап жоготуудан коргоону камсыз кылат.

Салттуу финансылык кызматтардан тышкары, Кыргыз Республикасынын айыл жерлеринде финансыга жеткиликтүүлүк жергиликтүү өнүктүрүүнү чыңдоого багытталган мамлекеттик каржылоонун жаңы пайда болуп жаткан механизмдери аркылуу колдоого алынат. Жергиликтүү жамааттардын демилгелерин субсидиялоо боюнча мамлекеттик программа (2024–2027-жылдар) жергиликтүү инфраструктураны, жашоо каражаттарын жана жашоо шарттарын жакшыртууга багытталган, жамааттар тарабынан демилгеленген долбоорлорду колдоо үчүн улуттук жана аймактык өнүктүрүү фонддорунан максаттуу каржылоону карайт. Бул программа жергиликтүү деңгээлдеги туруктуу көйгөйлөргө, анын ичинде муниципалдык бюджеттердин чектелүү болушуна, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жамааттардын инвестицияларын тартуу мүмкүнчүлүктөрүнүн чектелүү болушуна жана каржылоо мүмкүнчүлүктөрү тууралуу коомчулуктун маалымдуулугунун төмөндүгүнө жооп катары иштелип чыккан. Программанын Базар-Коргон жана Кара-Суу сыяктуу аймактардагы чакан масштабдагы жергиликтүү демилгелерди каржылоого жеткиликтүүлүктү жакшыртуу мүмкүнчүлүгү бар. Бирок анын натыйжалуулугу жергиликтүү институттардын потенциалына, маалымдуулук деңгээлине жана жамааттардын, өзгөчө аялуу топтордун, долбоорлорду аныктоо жана ишке ашыруу процесстерине катышуу мүмкүнчүлүгүнө көз каранды.

Системалык деңгээлде Кыргыз Республикасында каржылоого жеткиликтүүлүк өлкөнүн жашыл экономикага өтүү процесси менен барган сайын тыгыз байланышта болууда, бирок бул багытта финансылык сектордун өнүгүүсү азырынча алгачкы баскычта турат. Учурдагы баалоолорго ылайык, жашыл каржылоо өсүп жаткан кызыгууга карабастан, дагы деле жетиштүү деңгээлде өнүккөн эмес, фрагменттүү мүнөзгө ээ жана так методологиялык жана жөнгө салуучу негизге ээ эмес. Жашыл финансылык продуктыларга болгон суроо-талап жакынкы жылдары, айрыкча айыл чарбасы, жерди пайдалануу жана климаттын өзгөрүшүнө ыңгайлашуу менен байланышкан секторлордо, олуттуу өсүшү күтүлүүдө. Бирок сунуш техникалык адистештирилген билимдин чектелүү болушу, стандартташтырылган аныктамалардын жана таксономиянын жоктугу, ошондой эле финансылык институттардын жана акыркы пайдалануучулардын маалымдуулугунун төмөндүгү менен чектелүүдө. Учурда жүргүзүлүп жаткан иштердин, анын ичинде улуттук жашыл таксономияны жана ЭСБ боюнча отчеттуулук алкактарын иштеп чыгуунун, ошондой эле Жашыл каржылоо фондун түзүүнүн максаты – финансылык сектордун экологиялык жактан туруктуу инвестицияларды колдоо мүмкүнчүлүктөрүн күчөтүү. Программанын ишке ашырылуучу аймактарында бул түзүмдүк чектөөлөр чакан дыйкан чарбаларынын жана айылдык үй чарбаларынын климаттын өзгөрүшүнө туруктуу жана жерди туруктуу башкаруу практикасына ылайыкташтырылган каржылоого жеткиликтүүлүгү азырынча чектелүү экендигин билдирет. Бул инвестициялар жергиликтүү калктын жашоо каражаттары үчүн барган сайын маанилүү болуп жаткандыгына карабастан, мындай мүмкүнчүлүктөр чектелүү бойдон калууда.

Кара-Суу жана Базар-Коргон райондорундагы айылдык үй чарбалары үчүн каржылоого жеткиликтүүлүк күрөөгө коюу талаптары, финансылык сабаттуулуктун чектелүү болушу жана кирешелерди диверсификациялоонун төмөн деңгээли менен чектелүүдө. Бул чектөөлөр аялдар жана жаштар үчүн өзгөчө маанилүү, анткени алар айыл чарба өндүрүшүнө олуттуу салым кошкону менен, жерге же өндүрүштүк активдерге расмий

менчик укугуна ээ болбошу мүмкүн. Миграция аялдардын айыл чарбасын жүргүзүүдөгү практикалык ролун күчөткөн түштүк аймактарда активдерди расмий башкаруу жана аларга ээлик кылуу укугунун жоктугу аялдар үй чарбасынын өндүрүшүн иш жүзүндө башкарып турган учурда да кредит алууга жеткиликтүүлүктү чектеши мүмкүн.

5.2.9. Эмгек жана эмгек шарттары

Кыргыз Республикасы

Кыргыз Республикасы Эмгек укуктарынын индексинде 100 баллдан 73,5 балл алып, региондук орточо көрсөткүчтөн төмөн турат (Эмгек укуктарынын индекси, 2024а). Бул эмгекти коргоо жаатындагы, өзгөчө мажбурлап иштетүү жана балдар эмгеги боюнча көйгөйлөрдү көрсөтөт. Мыйзамдарда эмгек укуктарын коргоонун белгилүү бир деңгээлдеги кепилдиктери каралганына карабастан, алардын аткарылышын камсыз кылуу чектелүү бойдон калууда. Формалдуу эмес сектордо иштегендердин көптүгү, социалдык коргоо менен камтуунун төмөн деңгээли, кесиптик бирликтерге мүчөлүктүн аздыгы жана эмгек инспекциясынын мүмкүнчүлүктөрүнүн чектелүү болушу (болжол менен 59240 жумушчуга бир инспектор) эмгек мыйзамдарынын натыйжалуу мониторингин жана аткарылышын камсыз кылууну кыйындатат.

Көз карандысыз кесиптик бирликтердин ишмердигине жана биригүү эркиндигине коюлган чектөөлөр, ошондой эле жарандык коомдун ишмердигине байланышкан кеңири чектөөлөр эмгек укуктарынын сакталышын мындан ары да начарлатууда. Эмгек көп талап кылынган жана аялуу секторлордо мажбурлап иштетүү жана балдар эмгеги боюнча тобокелдиктер сакталууда. Эмгекти коргоо жана коопсуздук талаптарынын аткарылышына көзөмөлдүн начардыгынан улам өндүрүштөгү жаракаттар жана коопсуз эмес эмгек шарттары дагы эле кеңири кездешет.

Айрым прогресс да байкалууда, анын ичинде эмгек инспекцияларынын ишин кайра жандандыруу жана Эл аралык эмгек уюму (ЭЭУ) менен кызматташуу аркылуу эмгек мыйзамдарын күчөтүү, татыктуу эмгекти илгерилетүү, ошондой эле жумуш ордундагы коопсуздук жана куугунтуктоого каршы стандарттарды жакшыртуу боюнча иштер жүргүзүлүүдө (БУУӨП, 2024с). Ошого карабастан, институционалдык алсыздыктар жана адам укуктарына байланыштуу көйгөйлөр бул багыттагы прогрессти чектеп келет.

Ош жана Жалал-Абад аймактарындагы эмгек жана иш шарттары Кыргызстандын эмгек рыногунун түзүмдүк өзгөчөлүктөрү, анын ичинде формалдуу эмес иш менен камсыз болуунун жогорку деңгээли, эмгек өндүрүмдүүлүгүнүн төмөндүгү жана жумушчу күчүнүн көндүмдөрү менен эмгек рыногунун талаптарынын дал келбестиги менен аныкталат. Бул факторлор айыл жерлеринде киреше табуу жана жумуш менен камсыз болуу мүмкүнчүлүктөрүн чектейт. Бул көйгөйлөр өзгөчө АЧТБЖП секторунда даана көрүнөт, анда жумушчулардын басымдуу бөлүгү чакан дыйкан чарбаларында, мал чарбасында жана сезондук иштерде иштешет жана көп учурда расмий эмгек келишимдерине же социалдык коргоого ээ эмес.

Гендердик айырмачылыктар олуттуу бойдон калууда: аялдар, айрыкча эмгек миграциясына байланыштуу үй чарбаларында, формалдуу эмес жана акы төлөнбөгөн айыл чарба эмгегине көбүрөөк тартылышат. Аялдар айыл чарба өндүрүшүндө негизги ролду ойношконуна карабастан, алардын формалдуу жумуш менен камсыз болууга,

окутууга жана киреше алып келүүчү мүмкүнчүлүктөргө жеткиликтүүлүгү чектелүү бойдон калууда.

АЧТБЖП секторундагы эмгек шарттары кол эмгегинин көп талап кылынышы жана кесиптик тобокелдиктерге, анын ичинде агрохимикаттарды колдонууга жана климаттын өзгөрмөлүүлүгүнө байланыштуу ысык стресстин күчөшүнө дуушар болуу менен мүнөздөлөт. Ошол эле учурда айыл жерлеринде эмгекти жөнгө салуу жана социалдык диалог механизмдери анча натыйжалуу эмес. Бул аймактарда эмгек маселелери көбүнчө расмий эмес жолдор менен чечилип, жумушчулардын расмий даттануу механизмдерине же өкүлчүлүк системаларына жеткиликтүүлүгү чектелүү.

Жерди пайдалануунун кыйла туруктуу жана климаттын өзгөрүшүнө туруктуу моделдерине өтүү шартында бул жагдайлар «адилеттүү өтүү» ыкмасын колдонуунун маанилүүлүгүн көрсөтөт. Башкача айтканда, экологиялык туруктуулукту жакшыртуу эмгек шарттарын жакшыртуу, көндүмдөрдү өнүктүрүү жана экономикалык мүмкүнчүлүктөргө инклюзивдүү жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу менен коштолууга тийиш.

Кыргыз Республикасында балдар эмгеги негизинен үй-бүлөлүк айыл чарба иштерине байланыштуу, өзгөчө балдар мал багууга, түшүм жыйноого жана үй-бүлөнүн азык-түлүгүн өндүрүүгө жардам берген айыл жерлеринде кездешет. Мындай иштер көбүнчө салттуу жашоо каражаттарынын бир бөлүгү катары каралганы менен, айрыкча айыл чарба жумуштарынын кызуу мезгилинде, балдардын ден соолукка жана коопсуздукка коркунуч келтирген иштерге тартылышы же ашыкча узак убакыт иштеши мүмкүн. Бул тобокелдиктер экономикалык жактан аялуу үй чарбаларында жана билим берүү менен социалдык кызматтарга жеткиликтүүлүгү чектелүү алыскы аймактарда кыйла жогору.

Мажбурлап иштетүү кеңири жайылган көрүнүш катары бааланбайт. Бирок формалдуу эмес жана сезондук эмгек мамилелеринде, өзгөчө айыл чарбасында жана чакан өндүрүштө, мындай тобокелдиктер жаралышы мүмкүн. Бул тармактарда эмгек мамилелери расмий түрдө жөнгө салынбай, көзөмөл чектелүү болгондуктан, жумушчулар карызга, ортомчуларга көз карандылыкка же жумуштан баш тартуу мүмкүнчүлүгүнүн чектелишине байланышкан тобокелдиктерге туш болушу мүмкүн. Бирок мындай көрүнүштөр негизинен жергиликтүү деңгээлде кездешет жана системалык мүнөзгө ээ эмес. Айыл жерлеринде эмгек укуктары тууралуу маалымдуулукту жогорулатуу жана формалдуу эмес секторлорго көзөмөлдү күчөтүү маанилүү бойдон калууда.

5.3. Экологиялык мүнөздөмө

5.3.1. География жана климат

Кыргыз Республикасы

Кыргыз Республикасы деңизге чыгуу мүмкүнчүлүгү жок өлкө болуп саналат. Анын аймагы 199 951 км²ди түзүп, калкынын саны 7,2 миллион адамга жетет (Дүйнөлүк банктын Климаттын өзгөрүшү боюнча билим порталы, датасы көрсөтүлгөн эмес). Өлкө Казакстан, Өзбекстан, Тажикстан жана Кытай менен чектешет (Австралия Өкмөтүнүн Тышкы иштер жана соода департаменти, 2024). Аймагынын басымдуу бөлүгүн тоолор ээлейт, деңиз деңгээлинен орточо бийиктиги 2 988 метрди түзөт, ал эми эң бийик

чокулары 7 439 метрге чейин жетет. Өлкөдө мезгилдер жана аймактар боюнча температуранын олуттуу айырмачылыктары менен мүнөздөлгөн кескин континенттик климат өкүм сүрөт. Жылдык орточо температура бийик тоолуу Теңир-Тоо аймактарында -10°C ден төмөн болсо, түндүк жана батыштагы түздүктөрдө 12°C ден жогору болот. Түздүк аймактарда жай мезгилинде абанын температурасы үзгүлтүксүз түрдө 30°C ден жогору көтөрүлүп, кышында -5°C ден төмөн түшөт (Дүйнөлүк банк тобу жана Азия өнүктүрүү банкы, 2021а). Жылдык жаан-чачындын орточо көлөмү 378 ммди түзөт, бирок кургакчыл аймактарда 100 ммден альп зонасында 1 000 ммге чейин өзгөрөт. Өлкөнүн аймагынын болжол менен 24%ы 3 500 метрден жогору бийиктикте жайгашып, туруктуу кар катмары менен капталган (Кыргыз Республикасы, 2016).

5.3.2. -Топурак жана геология

Кыргыз Республикасы

Кыргыз Республикасынын аймагында бийик тоолуу тоо системалары басымдуулук кылат, ошондуктан анын топурак катмары да татаал жана рельефи тоолуу шарттарды чагылдырат. Кеңири таралган топурактын түрлөрүнө Leptosols жана Cambisols кирет. Алар тик тоо капталдарында кеңири кездешип, адатта тайыз катмары, таштуулугу жана органикалык заттардын аздыгы менен мүнөздөлөт (БИБ & ФАО, 2023). Айыл чарбасы топтолгон төмөнкү өрөөндөрдө жана аллювиалдык түздүктөрдө кыйла түшүмдүү топурактар, анын ичинде Fluvisols жана чектелген аянттарда Chernozems кездешет. Бул аймактар топурак катмарынын тереңдиги жана азык заттардын салыштырмалуу жогорку деңгээлде болушу менен айырмаланат.

Ошол эле учурда өлкөдө, айрыкча Leptosols басымдуулук кылган тик капталдарда, топурактын эрозиясы олуттуу көйгөй болуп саналат. Ашыкча мал жаюу, токойлордун кыйылышы жана жерди туруктуу эмес пайдалануу эрозия процессин күчөтүп, тоолуу ландшафттарда топурактын үстүңкү катмарынын жоголушуна жана топурактын түшүмдүүлүгүнүн төмөндөшүнө алып келүүдө. Тоолуу аймактар Борбордук Азия боюнча эрозиядан улам жердин деградациясы күчөгөн негизги зоналардын бири катары таанылат (БИБ & ФАО, 2023).

5.3.3. -Суу ресурстары

Кыргыз Республикасы

Кыргыз Республикасынын тоолуу ландшафты айыл чарбасы жана гидроэнергетика үчүн маанилүү болгон көптөгөн дарыялардын жана мөңгүлөрдүн болушуна шарт түзөт. Бирок суу ресурстарынын жеткиликтүүлүгү аймактар боюнча бирдей эмес: түздүктөрдө кургакчыл шарттар басымдуулук кылса, бийик тоолуу аймактарда жаан-чачындын көлөмү жогору. Суунун жеткиликтүүлүгүнө мезгилдик өзгөрүүлөр жана мөңгүлөрдүн эриши олуттуу таасир этет, бул суу ресурстарын кургакчылык жана кар катмарынын азайышы сыяктуу климаттын өзгөрүшүнүн таасирлерине аяр кылат (Дүйнөлүк банк жана Азия өнүктүрүү банкы, 2021а).

Сууну улуттук деңгээлде пайдаланууда сугат иштери басымдуулук кылат (FAO, 2021), ал эми Кара-Дарыя–Сыр-Дарыя–Амударыя бассейни суу тартыштыгынын жогорку деңгээлине дуушар болууда (ДРИ, 2021). Климаттын өзгөрүшү гидрологиялык экстремалдык көрүнүштөрдүн күчөшүнө жана мөңгүлөрдөн түшкөн суунун азайышына алып келиши күтүлүүдө. Бул буга чейин эле олуттуу басымга дуушар болуп жаткан суу, жер жана энергетика системаларына болгон жүктөмдү күчөтөт.

Гидроэнергетика өлкөнүн электр энергиясынын болжол менен 90%ын камсыз кылат, мунун натыйжасында электр энергиясынын салыштырмалуу көмүртек аз бөлүп чыгарган түзүмү калыптанган. Бирок сууга болгон көз карандылык бул системанын ишенимдүүлүгүн төмөндөтөт (Эл аралык энергетика агенттиги, 2020). Суу аз болгон мезгилдерде казылып алынуучу отунду пайдалануу көбөйөт, натыйжада энергетика сектору улуттук парник газдарынын эмиссиясынын жарымынан көбүн түзөт (Кыргыз Республикасынын Өкмөтү, 2016; 2021).

Суу менен камсыздоо жана санитария инфраструктурасы эскирген, энергияны натыйжасыз пайдаланат жана климаттык өзгөрүүлөрдөн келип чыккан басымдарга ылайыкташтырылган эмес. Агынды сууларды тазалоо мүмкүнчүлүктөрү чектелүү: чогултулган коммуналдык агынды суулардын болжол менен 30%ы гана тазаланат, ал эми ири шаарлардан тышкаркы аймактарда канализация системасы менен камтуу деңгээли төмөн (Дүйнөлүк банк, 2022b). Мындан тышкары, өнөр жай ишканалары, тоо-кен өндүрүшү жана таштанды полигондору сыяктуу чекиттик булактардан суу ресурстарынын булганышы суунун сапатына байланыштуу көйгөйлөрдү жаратууда. Өнөр жайдан, тоо-кен өндүрүшүнөн жана таштанды полигондорунан чыккан булгануу суунун сапатын мындан ары начарлатып, коомдук саламаттык үчүн тобокелдиктерди жаратат. Санитариянын талаптагыдай деңгээлде камсыздалбагандыгы айыл жерлеринде туризмдин потенциалын да төмөндөтөт.

5.3.4. -Калдыктар

Кыргыз Республикасы

Кыргыз Республикасында тиричилик жана өнөр жай катуу калдыктарын чогултуу жана кайра иштетүү боюнча узак убакыттан бери чечилбей келе жаткан көйгөйлөр бар. Калдыктарды башкаруу системасын чыңдоо боюнча белгилүү бир чаралар көрүлүп жатканына карабастан, калктын санынын өсүшүнө жана керектөөнүн көбөйүшүнө байланыштуу калдыктардын көлөмү артып, алардын ири көлөмү дагы деле таштанды полигондорунда жана айлана-чөйрөдө топтолууда (БУУӨП Кыргызстан, 2021). Калдыктарды мыйзамсыз таштоо жана кайра иштетүүнүн төмөн деңгээли сыяктуу көйгөйлөрдөн улам калдыктардын басымдуу бөлүгү сорттолбойт жана талаптагыдай башкарылбайт. Бул адамдын ден соолугуна, айлана-чөйрөгө жана экономикага олуттуу таасирин тийгизет. Эксперттердин баалоосуна ылайык, республика боюнча шаарлардын жана айылдардын жанындагы таштанды полигондорунда болжол менен 16 миллион тонна калдыктар топтолгон (БУУӨП Кыргызстан, 2021).

5.3.5. -Биологиялык ар түрдүүлүк жана токойлор

Кыргыз Республикасы

Жер бетинин катмары негизинен жайыттардан/чөптүү аянттардан (56%), андан кийин кургак/пайдаланылбаган жерлерден (13,1%), айдоо аянттарынан (8,1%), кар-муз баскан аймактардан (9,9%) жана токойлордон (4,6%) турат (Парк ж.б, 2021). Жайыттар тоют, көмүртектеги сактоо жана чаңдаштыруучулардын жашоо чөйрөсүн камсыз кылуу сыяктуу маанилүү экосистемалык кызматтарды көрсөтүү менен айыл калкынын турмуш-тиричилигин колдойт. Калктын 60%дан ашыгы ушул ресурстардан көз каранды (Казиева ж.б., 2022). Бирок жеткиликтүү жайыттардын ашыкча пайдаланылышы, алыскы жайыттардын жетиштүү пайдаланылбашы жана жердин деградациясынын кеңири жайылышы өндүрүмдүүлүктүн төмөндөшүнө, экосистемалардын функцияларынын начарлашына жана биологиялык ар түрдүүлүккө жана айыл жериндеги калктын жашоо каражаттарына болгон басымдын күчөшүнө алып келүүдө (Казиева ж.б., 2022).

Улуттук саясат жана пландаштыруу алкактары Кыргызстандын экономикасы жана узак мөөнөттүү өнүгүү багыты үчүн биологиялык ар түрдүүлүктүн жана жаратылыш капиталынын маанилүүлүгүн баса белгилейт. Токойлор, жайыттар, суу ресурстары жана экосистемалар айыл жериндеги калктын жашоо каражаттарынын, экологиялык туруктуулуктун жана климатты жөнгө салуунун негизин түзөт, бирок ошол эле учурда барган сайын деградацияга, фрагментацияга жана туруктуу эмес пайдаланууга дуушар болууда. Саясат деңгээлинде маанилүүлүгү кеңири таанылганына карабастан, институционалдык потенциалдын чектелүү болушу, секторлор аралык координациянын начардыгы, каржылоонун жетишсиздиги жана жаратылыш капиталын чечимдерди кабыл алуу процесстерине толук интеграциялоонун жоктугу сыяктуу маселелер сакталууда. Учурда өзгөчө корголуучу жаратылыш аймактары улуттук аймактын салыштырмалуу аз бөлүгүн гана ээлейт жана азырынча толук байланышкан экологиялык тармакты түзө элек. Бул түрлөрдүн жана экосистемалардын учурдагы басымдарга карата аялуулугун жогорулатат. Ошондуктан программанын климаттын өзгөрүшүнө туруктуу АЧТБЖП системаларына, деградацияга учураган жерлерди калыбына келтирүүгө жана ландшафттарды башкарууну жакшыртууга багытталышы улуттук биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо жана жашыл экономиканы өнүктүрүү боюнча артыкчылыктарга түздөн-түз шайкеш келет.

Кыргыз Республикасындагы программанын максаттуу аймактарында (Ош, Жалал-Абад жана Баткен) биологиялык ар түрдүүлүк үчүн маанилүү аймактарга Батыш Теңир-Тоо системасы менен байланышкан өзгөчө корголуучу аймактар жана жаратылышты коргоо багытындагы ландшафттар кирет. Алардын катарына Беш-Арал мамлекеттик жаратылыш коругу (Ia), Сары-Челек мамлекеттик жаратылыш коругу (Ia) жана ага байланыштуу биосфералык корук макамы, ошондой эле Кара-Шоро жаратылыш паркы (II), Кыргыз-Ата улуттук жаратылыш паркы (II) сыяктуу корголуучу ландшафттар жана жапайы жаныбарларды коргоо аймактарынын IV категориясына кирген бир катар аймактар кирет. Бул аймактар Кыргыз Республикасын, Өзбекстанды жана Казакстанды камтыган кеңири трансчегаралык экологиялык тармактын бир бөлүгү болуп саналат жана эл аралык деңгээлде Батыш Теңир-Тоо ЮНЕСКОнун Дүйнөлүк мурастар тизмесине киргизилген аймак катары таанылган.

5.3.6. -Биологиялык ар түрдүүлүктү БАТКБК комплекстүү баалоо куралы аркылуу баалоо

Биологиялык ар түрдүүлүктү баалоо Кыргыз Республикасы, Тажикстан жана Өзбекстан боюнча программанын кеңири географиялык аймактарында глобалдык деңгээлде жаратылышты коргоо үчүн маанилүү болгон түрлөрдү аныктоо максатында Биологиялык ар түрдүүлүктү интеграцияланган баалоо куралы (БАТКБК) аркылуу жүргүзүлдү. Баалоонун жүрүшүндө Жаратылышты коргоонун эл аралык союзу (ЖКЭАС) тарабынан түзүлгөн Кызыл китепке жоголуу коркунучунда турган жана жоголуу коркунучунда турган (КТ) катары киргизилген бир катар түрлөр аныкталды.

Коргоого алынган түрлөр

Программа камтыган өлкөлөрдө CR категориясына кирген төмөнкү түрлөр аныкталды:

- *Pseudoscaphirhynchus fedtschenkoi* (Сыр-Дарыя калак тумшук осетри) үч өлкөнүн тең аймагында кездешкен тузсуз сууда жашоочу балыгынын түрү;
- *Vanellus gregarius* (Кречетка), — үч өлкөнүн тең аймагы аркылуу сезондук миграция учурунда учуп өтүүчү канаттуулардын түрү

- *Alsophylax ferganensis* (Фергана манжалу геккону), Өзбекстанда гана кездешүүчү тасма геккон түрү.

Бул түрлөрдүн популяцияларынын саны азаюу тенденциясын көрсөтүүдө. Осетр жана талаа кушу Борбордук Азиянын аймагын камтыган трансчегаралык түрлөр болуп саналат жана тиешелүүлүгүнө жараша дарыя системаларына жана талаа/саздар жерлердин жашоо чөйрөлөрүнө көз каранды.

БАТКБК аркылуу жүргүзүлгөн баалоодо жоголуу коркунучунда турган (КТ) төмөнкү түрлөр аныкталды:

- Тузсуз сууда жашоочу балыктар
 - *Aspiolucius esocinus*;
 - *Luciobarbus brachycephalus* (Арал шүйкүм балыгы);
- Суу жана талаа куштары:
 - *Oxyura leucoccephala* (Ак баш өрдөк);
 - *Otis tarda* (Тоодак);
 - *Calidris tenuirostris* (Чоң кумчул);
- Жырткыч куштар:
 - *Haliaeetus leucoryphus* (Палластың балык бүркүтү);
 - *Neophron percnopterus* (Сары жору);
 - *Aquila nipalensis* (Талаа бүркүтү);
 - *Falco cherrug* (Ителги);
- Сойлоочулар:
 - *Teratoscincus rustamowi*;
- Өсүмдүктөр дүйнөсү:
 - *Cousinia knorringiae*
 - *Tulipa neustruevae*
 - *Tulipa scharipovii*
 - *Tulipa toktogulica*

БАТКБК аркылуу жүргүзүлгөн баалоодо ЖКЭАСтин Кызыл китебинин глобалдык таралуу маалымат базаларына таянуу менен, үч өлкөнүн аймагында Чоң кумчул (Great Knot) жана Палластың балык бүркүтүнүн (Pallas's Fish Eagle) кездешери аныкталган. Бул маалыматтар түрлөрдүн аймакта туруктуу же байма-бай кездешкен популяцияларына эмес, айрым учурларда сейрек учураган же адашып келип калган түрлөргө байланыштуу болушу мүмкүн. Акыркы маалыматтарга ылайык, Чоң кумчул азыркы учурда бул аймакта кездешет деп эсептелбейт. Палластың балык бүркүтү да бул аймакта миграция учурунда же кыштоо мезгилинде сейрек кездешкен өтмө түр катары гана катталат жана анын туруктуу же туруктуу көбөйүүчү кездешкен популяциялары бар экенин тастыктаган далилдер жок.

Аныкталган түрлөрдүн көпчүлүгүнө мүнөздүү болгон кеңири таралуу үлгүсүнөн өзгөчө айырмаланган түр - Фергана манжалу геккону (*Alsophylax ferganensis*; 4-сүрөт). Ал 2023-жылы аныкталган жана Өзбекстанга эндемик болуп саналат. Бул түр Фергана өрөөнүнүн түштүгүндөгү Шор-Суу айылынын айланасындагы болжол менен 300 гектар аянтта гана кездешери белгилүү. Анын таралуу аймагынын жалпы көлөмү жана жашоо чөйрөсүнүн ээлеген аянты 12 км² деп бааланат. Ал Кампыркак тоо этектериндеги чопо капчыгайдын

ичиндеги бир гана жерде кездешет жана ушул чектелген жашоо чөйрөсүнө чындап эле эндемик болушу мүмкүн.

4-сүрөт: Фергана манжалу геккону (*Alsophylax ferganensis*)

© НАЗАРОВ, АБДУРАУПОВ, ШЕПЕЛЯ, ГРИЦИНА, МЕЛЬНИКОВ, БЮЛЕР, ЛАПИН, ПОЯРКОВ & ГРИСМЕР, 2023. Булак: <https://www.mdpi.com/2076-2615/13/15/2516>

Бул түр түнкүсүн гана активдүү болуп, кумдук тектер чыгып турган чополуу, ар түрдүү түстөгү капчыгайларда жашайт. Күндүз топурактагы жаракаларга жана таштардын алдына жашынып, күн баткандан кийин активдүү болот. 2021-жылдан бери тоо-кен иштеринин жана карьерлерди иштетүүнүн кеңейишине байланыштуу анын жашоо чөйрөсүнүн 10%дан ашыгы жоголгону маалымдалууда. Ареалынын өтө чектелүү болушун жана жашоо чөйрөсүнүн мындан ары да кыскарып жатканын эске алуу менен, бул түр CR категориясына киргизилген.

Өзбекстанда, Тажикстандын Согд облусунда жана Кыргыз Республикасынын Баткен облусунда атайын изилдөөлөр жүргүзүлгөнүнө карабастан, бул түр Шор-Суу айылынын жанында гана бар экени тастыкталган. Кыргыз Республикасынын аймагында бул түр кездешпейт деп болжолдонууда.

Өзгөчө корголуучу аймактар

БАТКБК куралы аркылуу өзгөчө корголуучу жана жаратылышты коргоо макамына ээ аймактарга жүргүзүлгөн талдоонун натыйжасында Кыргыз Республикасында, Тажикстанда жана Өзбекстанда программанын максаттуу ландшафттарынын ичинде жайгашкан же алар менен экологиялык жактан байланышкан биологиялык ар түрдүүлүк үчүн маанилүү бир катар аймактар аныкталды. Алардын катарына мамлекеттик жаратылыш коруктары (Ia категориясы), улуттук парктар жана жаратылыш парктары (II

категория), жаратылыш эстеликтери (III категория), жапайы жаныбарлардын коруктары (IV категория), ЮНЕСКОнун биосфералык резерваттары, биологиялык ар түрдүүлүк үчүн маанилүү аймак (БАМА) жана Батыш Теңир-Тоонун Дүйнөлүк мурас объектиси сыяктуу трансгегаралык макамдар кирет.

Бул баалоонун алкагында бүткүл өлкө боюнча жалпы көрсөткүчтөрдү берүүгө караганда, программанын максаттуу аймактарынын ичинде же аларга жакын жайгашкан өзгөчө корголуучу жана жаратылышты коргоо үчүн маанилүү аймактарга басым жасалат. Бул аймактар негизинен биологиялык ар түрдүүлүккө бай жана экологиялык жактан сезимтал деп таанылган тоолуу, тоо этектериндеги, саздак, дарыя жээктериндеги жана талаа экосистемаларында жайгашкан.

Талдоонун натыйжасында аныкталган өзгөчө корголуучу аймактар жана жаратылышты коргоо объектиери боюнча маалымат 3-таблицада берилген.

3-таблица: Программанын максаттуу ландшафттарындагы өзгөчө корголуучу жана жаратылышты коргоо макамы берилген аймактар

Өлкө	Аймактын аталышы	Макамы	ЖКЭАС категориясы	Кошумча маалымат
Кыргыз Республикасы	Сары-Челек	Мамлекеттик жаратылыш коругу / Биосфералык корук	Ia	Батыш Тянь-Шань ландшафты
Кыргыз Республикасы	Беш-Арал	Мамлекеттик жаратылыш коругу	Ia	Батыш Тянь-Шань
Кыргыз Республикасы	Кара-Шоро	Жаратылыш паркы	II	Аймактык корголуучу ландшафт
Кыргыз Республикасы	Кыргыз-Ата	Улуттук парк	II	Тоо экосистемасы
Кыргыз Республикасы	Бир нече (Ак-Буурук, Чандалаш ж.б.)	Жапайы жаратылыш корукчалары	IV	Жергиликтүү корголуучу аймактар
Тажикстан	Тигровая балка	Жаратылыш коругу	Ia	Тугай экосистемалары
Тажикстан	Даштижум	Жаратылыш коругу	Ia	Тоо + Канаттуулар үчүн маанилүү аймак
Тажикстан	Сары-Хосор	Мамлекеттик корук	II	Биологиялык ар түрдүүлүккө бай ландшафт
Тажикстан	Кайраккум суу сактагычы	БАМА	Тиешеси жок	Суу канаттуулары үчүн маанилүү жашоо чөйрөсү
Өзбекстан	Чаткал биосфералык коругу	Мамлекеттик корук	Ia	Батыш Тянь-Шань
Өзбекстан	Угам-Чаткал	Улуттук жаратылыш паркы	II	Негизги корголуучу ландшафт
Өзбекстан	Поп улуттук жаратылыш паркы	Улуттук парк	II	Фергана өрөөнү
Өзбекстан	Бир нече жаратылыш эстеликтери	Жаратылыш эстеликтери	III	Жергиликтүү биологиялык ар түрдүүлүк аймактары
Өзбекстан	Бир нече БАМА: Чаткал тоолорунун биосфералык коругунун Башкы-Кызылсай бөлүгү; Ангрен платосу; Курам тоо кыркасынын борбордук бөлүгү; Чаткал тоолорунун биосфералык коругунун Тереклисай бөлүгү; Пулатхан капчыгайы;	БАМА	Тиешеси жок	Тоо, дарыя жана тугай жашоо чөйрөлөрү

Өлкө	Аймактын аталышы	Макамы	ЖКЭАС категориясы	Кошумча маалымат
	Ойгаинг дарыясынын өрөөнү; Мирзаарал тугайы			
трансгегаралык	Батыш Тянь-Шань	Бүткүл дүйнөлүк мурас объектиси	Тиешеси жок	Трансгегаралык экологиялык система

Инвазивдүү бөтөн түрлөр

Биологиялык ар түрдүүлүктү глобалдык маалымат базасынын (GBIF) маалымат топтомун талдоонун натыйжасында Кыргыз Республикасында, Тажикстанда жана Өзбекстанда инвазивдүү деп классификацияланган кеминде 89 түр катталганы аныкталды (Таблицаны караңыз). Бул түрлөр негизинен жер үстүндөгү экосистемаларда кездешет, алардын айрымдары бузулган жерлер, ачык аймактар, экинчи даражадагы өсүмдүктөр өскөн жерлер жана инфраструктуралык коридорлор менен тыгыз байланышта.

4-таблица: Үч өлкөдөгү инвазивдүү бөтөн түрлөр

■ кездешерин көрсөтөт; ■ кездешпей турганын көрсөтөт

Илимий аталышы	Жашоо чөйрөсү	Кездешүүсү		
		Кыргыз Республ касы	Тажикстан	Өзбекстан
Actinopterygii				
Gambusia holbrooki (Girard, 1859)	Тузсуз суу/Туздуу суу			
Amphibia				
Lithobates catesbeianus (Shaw, 1802)	Кургактык/ Тузсуз суу			
Mammalia				
Myocastor coypus (Molina, 1782)	Кургактык/ Тузсуз суу			
Liliopsida				
Avena fatua L.	Кургактык			
Avena sterilis L.	Кургактык			
Cynodon dactylon (L.) Pers.	Кургактык			
Cyperus difformis L.	Кургактык			
Cyperus iria L.	Кургактык			
Cyperus rotundus L.	Кургактык/ Тузсуз суу			
Cyperus tenuispica Steud.	Кургактык			
Echinochloa crus-galli (L.) P.Beauv.	Кургактык			
Echinochloa oryzoides (Ard.) Fritsch	Кургактык			
Magnoliopsida				
Adonis aestivalis L.	Кургактык			
Ailanthus altissima Swingle	Кургактык			
Alkekengi officinarum Moench	Кургактык			
Amaranthus albus L.	Кургактык			
Amaranthus blitoides S.Watson	Кургактык			
Amaranthus blitum L.	Кургактык			
Amaranthus graecizans L.	Кургактык			
Amaranthus lividus	Кургактык			
Amaranthus paniculatus L.	Кургактык			

Илимий аталышы	Жашоо чөйрөсү	Кездешүүсү		
		Кыргыз Республ касы	Тажикстан	Өзбекстан
<i>Amaranthus retroflexus</i> L.	Кургактык			
<i>Amaranthus viridis</i> L.	Кургактык			
<i>Artemisia annua</i> L.	Кургактык			
<i>Artemisia dracunculus</i> L.	Кургактык			
<i>Artemisia scoparia</i> Waldest. & Kit.	Кургактык			
<i>Axyris amaranthoides</i> L.	Кургактык			
<i>Bidens frondosa</i> L.	Кургактык			
<i>Brassica campestris</i> L.	Кургактык			
<i>Capsella bursa-pastoris</i> Medik.	Кургактык			
<i>Centaurea benedicta</i> (L.) L.	Кургактык			
<i>Centaurea depressa</i> M.Bieb.	Кургактык			
<i>Centaurea diffusa</i> Lam.	Кургактык			
<i>Centaurea iberica</i> Trevir. ex Spreng.	Кургактык			
<i>Centaurea jacea</i> L.	Кургактык			
<i>Cerastium nemorale</i> M.Bieb.	Кургактык			
<i>Convolvulus arvensis</i> L.	Кургактык			
<i>Cucumis melo</i> L.	Кургактык			
<i>Cuscuta approximata</i> Bab.	Кургактыктагы мите өсүмдүк			
<i>Cuscuta bucharica</i> Palib. ex Fedtschenko	Ээси			
<i>Cuscuta campestris</i> Yunck.	Кургактык			
<i>Cuscuta chinensis</i> Lam.	Кургактык			
<i>Cuscuta epilinum</i> Weihe	Кургактык			
<i>Cuscuta lehmanniana</i> Bunge	Кургактыктагы мите өсүмдүк			
<i>Cuscuta monogyna</i> Vahl	Кургактыктагы мите өсүмдүк			
<i>Cuscuta pentagona</i> Engelm.	Кургактыктагы мите өсүмдүк			
<i>Cyclachaena xanthiifolia</i> Fresen.	Кургактык			
<i>Datura stramonium</i> L.	Кургактык			
<i>Erigeron annuus</i> Pers.	Кургактык			
<i>Erigeron canadensis</i> L.	Кургактык			
<i>Eruca sativa</i> Mill.	Кургактык			
<i>Euclidium syriacum</i> (L.) W.T.Aiton	Кургактык			
<i>Fagopyrum tataricum</i> Gaertn.	Кургактык			
<i>Galinsoga parviflora</i> Cav.	Кургактык			
<i>Galinsoga quadriradiata</i> Ruiz & Pav.	Кургактык			
<i>Hibiscus trionum</i> L.	Кургактык			
<i>Kickxia elatine</i> (L.) Dumort.	Кургактык			
<i>Lycopsis orientalis</i> Steph.	Кургактык			
<i>Lysimachia arvensis</i> (L.) U.Manns & Anderb.	Кургактык			
<i>Lysimachia foemina</i> (Mill.) U.Manns & Anderb.	Кургактык			
<i>Orobanche aegyptiaca</i> Pers.	Кургактык			
<i>Orobanche cumana</i> Wallr.	Кургактык			
<i>Phlomis bucharica</i> Regel	Кургактык			
<i>Physalis alkekengi</i>	Кургактык			
<i>Pilosella aurantiaca</i> (L.) F.W.Schultz & Sch.Bip.	Кургактык			
<i>Ranunculus arvensis</i> L.	Кургактык			

Илимий аталышы	Жашоо чөйрөсү	Кездешүүсү		
		Кыргыз Республикасы	Тажикстан	Өзбекстан
<i>Rubus sanctus</i> Schreb.	Кургактык			
<i>Rumex crispus</i> L.	Кургактык			
<i>Rumex paulsenianus</i> Rech.f.	Кургактык			
<i>Sigesbeckia orientalis</i> L.	Кургактык			
<i>Sinapis arvensis</i> L.	Кургактык			
<i>Spergula arvensis</i> L.	Кургактык			
<i>Spinacia turkestanica</i> Iljin	Кургактык			
<i>Stizolophus balsamita</i> (Lam.) Cass.	Кургактык			
<i>Strigosella africana</i> (L.) Botsch.	Кургактык			
<i>Symphyotrichum graminifolium</i> (Spreng.) G.L.Nesom	Кургактык			
<i>Taraxacum officinale</i> F.H.Wigg.	Кургактык			
<i>Thermopsis dolichocarpa</i> V.Nikitin	Кургактык			
<i>Tribulus terrestris</i> L.	Кургактык			
<i>Turgenia latifolia</i> (L.) Hoffm.	Кургактык			
<i>Vaccaria hispanica</i> (Miller) Rauschert	Кургактык			
<i>Veronica persica</i> Poir.	Кургактык			
<i>Veronica polita</i> Fries	Кургактык			
<i>Xanthium orientale</i> L.	Кургактык			
<i>Xanthium spinosum</i> L.	Кургактык			
<i>Xanthium strumarium</i> Lour.	Кургактык			
<i>Xeranthemum annuum</i> L.	Кургактык			
Polypodiopsida				
<i>Azolla filiculoides</i> Lam.	Тузсуз суу			

5.4. Климаттык аялуулук жана коркунучтар

Борбордук Азиянын тоолуу аймактары табигый кырсыктардын коркунучу жогору жана климаттык өзгөрүүлөргө өтө аялуу аймактар болуп саналат. Кыргыз Республикасында, Тажикстанда жана Өзбекстанда климаттык тобокелдиктер температуранын жогорулашы, кургакчылыктын кайталануу жыштыгынын өсүшү, жаан-чачындын кыйла интенсивдүү болушу, кайталанган суу ташкындары, жер көчкүлөр жана селдер, ошондой эле мөңгүлөрдүн чегинишине байланыштуу бийик тоолуу аймактарда топтолгон суунун көлөмүнүн азайышы сыяктуу факторлордун айкалышынан келип чыгат. Бул коркунучтар үч өлкөнүн аймактары бири-бирине чектешкен жерлерде, атап айтканда, Фергана өрөөнүндө жана Өзбекстан менен Тажикстандын түштүк чек ара аймагында абдан байкалат. Бул аймактарда коркунучтардын, таасирге кабылуунун жана аларга каршы күрөшүү мүмкүнчүлүктөрүнүн чектелүүлүгүнүн жалпы деңгээли да эң жогору. Бийиктиги төмөн аймактарда жай мезгилиндеги суунун тартыштыгы, топурактын нымдуулугунун жетишсиздиги жана сугат системаларына болгон басым таасир этет. Бийик тоолуу аймактарда нымдуу айларда суу ташкындары, жер көчкүлөр жана эрозия байкалат. Бул факторлор жамааттардын бакубаттуулугуна таасирин тийгизет. Мисалы, айыл жерлериндеги суу менен камсыздоо жана санитариялык инфраструктуранын чектелүү болушу ден соолукка байланыштуу тобокелдиктердин, анын ичинде суу аркылуу жугуучу оорулардын көбөйүшүнө алып келет.

5.4.1. Кыргыз Республикасы

Кыргыз Республикасы температуранын кескин өзгөрүшү, кургакчылык жана мөңгүлөрдүн чегиниши сыяктуу күчөп бараткан климаттык тобокелдиктерге дуушар болууда. Өлкө Борбордук Азиядагы климаттык өзгөрүүлөргө эң аялуу өлкөлөрдүн бири

болуп саналат. Айрыкча жаан-чачындын интенсивдүүлүгүнүн жогорулашы, суу ташкындары, жер көчкүлөр жана селдер сыяктуу коркунучтар жогору болуп, алар өзгөчө программанын аймагын суу менен камсыз кылган тоолуу суу топтоочу бассейндерге таасирин тийгизет. Бул коркунучтар суу ресурстарына, айыл чарбасына жана экосистемаларга коркунуч жаратып, жерлердин деградациясына жана жайыттарды ашыкча пайдаланууга алып келет. Жаратылыш ресурстарына көз каранды болгон айылдык жамааттар өзгөчө аялуу болуп саналат, анткени климаттын өзгөрүшү чөптүү жерлерге жана токойлорго болгон басымды күчөтүп, климаттык өзгөрүүлөргө туруштук берүү жөндөмдүүлүгүн жана азык-түлүк коопсуздугун төмөндөтүүдө (Дүйнөлүк банк тобу жана Азия өнүктүрүү банкы, 2021a). Коркунучтардын, таасирге кабылуунун жана аялуулуктун айкалышкан деңгээли Кыргыз Республикасы Тажикстан жана Өзбекстан менен чектешкен аймактарда, анын ичинде Фергана өрөөнүндө жана аны курчап турган тоо этектериндеги бийик аймактарда абдан жогору.

5.5. -Маданий мурас

5.5.1. Кыргыз Республикасы

Кыргыз Республикасында маданий мурас улуттук мыйзамдар, анын ичинде Тарыхый-маданий мурастарды коргоо жана пайдалануу жөнүндө мыйзам аркылуу корголот. Кыргыз Республикасы ошондой эле ЮНЕСКОнун Бүткүл дүйнөлүк мурастар жөнүндө конвенциясына катышуучу өлкө болуп саналат.

Ош жана Жалал-Абад облустары Кыргыз Республикасынын аймагындагы Фергана өрөөнүнүн, ошондой эле ага чектеш тоо этектериндеги жана тоолуу системалардын курамында жайгашкан. Тарыхый жактан бул аймактар отурукташкан дыйкан жамааттар менен көчмөн же жарым көчмөн малчылык коомдорунун өз ара аракеттенүү аймактары болуп келген. Натыйжада, бул аймактардагы маданий мурас материалдык мурастын объектилери менен мобилдүүлүккө, жер пайдаланууга жана жамааттык өзгөчөлүккө байланышкан бай материалдык эмес маданий салттардын айкалышы менен мүнөздөлөт.

Программанын аймактарындагы материалдык маданий мураска мечиттер, жергиликтүү ыйык жайлар жана көрүстөндөр сыяктуу диний объектилер кирет. Алардын көпчүлүгү айылдардын аймактарында жана айыл чарба жерлеринде жайгашкан. Мындай объектилер көбүнчө жамааттын деңгээлинде кармалып турат жана расмий каттоодон өтпөгөн болушу мүмкүн, бирок жергиликтүү деңгээлде жогорку мааниге ээ. Мындан тышкары, Ош жана Жалал-Абад облустары тарыхый жактан Улуу Жибек жолуна байланышкан соода жолдору менен байланыштуу. Негизги археологиялык объектилер, адатта, программанын түздөн-түз аймактарынан тышкары жайгашканы менен, кеңири ландшафтта, өзгөчө байыркы отурукташуу зоналарында жана дарыя өрөөндөрүндө археологиялык маанилүүлүккө ээ аймактар бар.

Материалдык эмес маданий мурас өзгөчө мааниге ээ жана ал калктын салттуу мал чарбачылык практикасын, мезгилдик көчүп-конуу адаттарын, оозеки чыгармачылыгын, ошондой эле жайыттарды жана токойлорду пайдаланууга байланышкан салттуу башкаруу системаларын камтыйт. Тоолуу жана тоо этектериндеги аймактарда малдын мезгилдик көчүрүү практикасы өзгөрүп жаткандыгына карабастан, маданий өзгөчөлүктүн бир бөлүгү бойдон калууда. Малды мезгилге жараша которуп багуу салттуу экологиялык билими менен тыгыз байланышкан.

Жалал-Абад облусунун жаңгак-мөмө токойлору экологиялык системалар менен маданий практикалар тыгыз айкалышкан уникалдуу био-маданий ландшафтты түзөт. Жергиликтүү жамааттар токойду пайдаланууга байланышкан салттуу билимдерди, анын ичинде жыгач эмес токой продукцияларын жыйноону, ресурстарга жетүүнүн салттуу тартибин жана муундар аралык билим берүүнү сактап келишет. Бул практикалар маданий мурастын үзгүлтүксүздүгүнө жана экосистемаларды башкарууга салым кошот.

Демек, маданий мурас айрым өзүнчө объектилер менен гана чектелбестен, экологиялык, социалдык жана маданий баалуулуктарды айкалыштырган ландшафттык деңгээлдеги системаларга да камтылган. Ошондуктан ал жер пайдалануудагы, жеткиликтүүлүктөгү жана ресурстарды башкаруудагы өзгөрүүлөргө өзгөчө сезимтал болуп саналат.

6. Программаны аткаруучу уюмдардын ЭСКЧ боюнча мүмкүнчүлүктөрү

6.1. GIZдин аккредитациядан өткөн уюм (АӨУ) катары ролу

GIZ Аккредитациядан өткөн уюм (АӨУ) катары программанын жалпы көзөмөлдөө жоопкерчилигин ЖКФ менен GIZдин ортосунда түзүлгөн Аккредитациялоо боюнча негизги макулдашууда аныкталгандай аткарат. GIZ ЖКФнын атынан программанын каражаттарын башкарат, ошондой эле тиешелүү башкы кеңсе бөлүмдөрү аркылуу тартылган аткаруучу уюмдарга (АУ) көзөмөл жүргүзөт, жетекчилик жана усулдук колдоо көрсөтөт, сапатты камсыз кылат, мониторинг жүргүзөт жана үзгүлтүксүз отчеттуулукту камсыздайт.

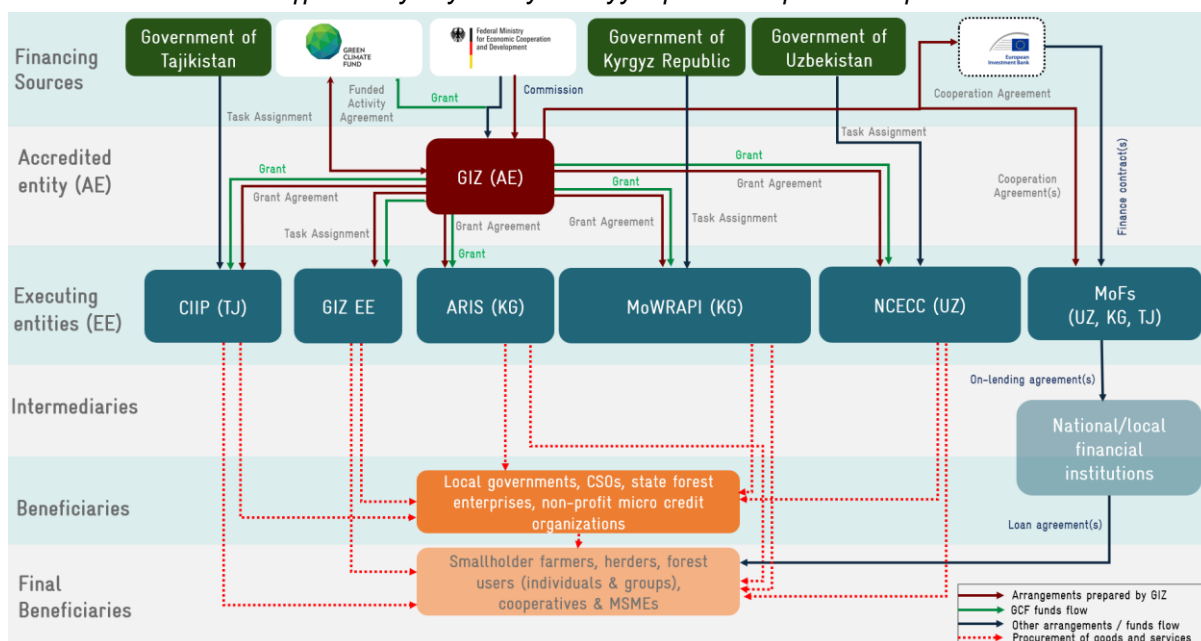
Программаны ишке ашыруу максатында GIZ төмөнкү укуктук макулдашууларды түзөт (5-сүрөттү караңыз):

- ЖКФнын программасын ишке ашыруу боюнча Германиянын Экономикалык кызматташтык жана өнүктүрүү боюнча федералдык министрствосунун (BMZ) тапшырмасы.
- ЖКФ менен GIZдин ортосундагы Каржыланган иш-чаралар жөнүндө макулдашуу (КИМ) - ЖКФ каражаттарын GIZге өткөрүп берүүнүн негизги укуктук базасы саналат;
- Ишке ашыруучу уюмдар менен гранттык макулдашуулар боюнча GIZдин стандарттуу операциялык процедураларынын негизинде түзүлгөн төрт гранттык келишим (субсидиялык макулдашуулар), ошондой эле келишимдик негизде мамлекеттик тең каржылоо төгүмдөрүн камсыз кылуу;
- Европа инвестициялык банкы (ЕИБ) тарабынан тең каржылоону камсыз кылуу максатында Аткаруучу уюм катары аракеттенген Тажикстан, Кыргыз Республикасы жана Өзбекстандын Финансы министрликтери менен түзүлүүчү кызматташуу макулдашуулары;
- Каралган тең каржылоо төгүмүн келишимдик негизде камсыз кылуу үчүн ЕИБ менен түзүлүүчү кызматташуу макулдашуусу;
- Мындан тышкары, программаны ишке ашыруу үчүн GIZдин АӨУсүнөн GIZдин АУларына ички тапшырма берүү каралат.
- Мындан тышкары, программаны ишке ашыруу максатында GIZтин Башкы штаб-квартирасынан (АӨУ) улуттук АУларга ички тапшырмаларды берүү каралган.

GIZ АӨУ катары ЖКФнын талаптарына шайкеш келген өзүнүн экологиялык жана социалдык коргоо чараларын (ЭСКЧ) колдонот. Бул чаралар экологиялык жана социалдык баалоо, тобокелдиктерди категорияларга бөлүү, мониторинг жүргүзүү жана

отчеттуулук боюнча жол-жоболорду камтыйт. GIZ Борбордук Азия боюнча АЧТБЖП секторунда долбоорлорду ишке ашырууда жана өнөктөш мекемелердин коргоо чараларын колдонуу боюнча потенциалын күчөтүүнү колдоодо кеңири тажрыйбага ээ.

5-сүрөт: Укуктук макулдашуулар жана каражаттардын агымы

Булак: Автордун иштеп чыгуусу, 2026

6.2. GIZдин аткаруучу уюм (АУ) катары ролу

GIZ экологиялык жана социалдык коргоо чаралары жаатында Германиянын мыйзамдарына жана ченемдик укуктук актыларына баш иет. Мындан тышкары, GIZдин ишмердигине карата Германия Өкмөтүнүн тиешелүү саясаттары колдонулат. GIZге тиешелүү экологиялык жана социалдык саясаттар жана стандарттар боюнча 3.2-бөлүмчөнү караңыз.

GIZ Борбордук Азияда 1990-жылдардын башынан бери Өнүктүрүү жаатындагы кызматташтык жөнүндө алкактык макулдашуулардын негизинде иш алып барып келет. Учурда GIZде 400гө жакын кызматкер эмгектенет, алардын 350гө жакыны жергиликтүү адистер болуп саналат. GIZдин жашыл сектордогу техникалык көмөгү экосистемаларды, жер ресурстарын башкарууну, туруктуу айыл чарбасын, трансчегаралык климаттык тобокелдиктерди башкарууну, ошондой эле жашыл экономиканы жана жеке секторду өнүктүрүүнү колдоону камтыйт.

GIZ ишке ашыруучу уюм (АУ) катары улуттук жана субулуттук деңгээлде Программанын Техникалык көмөк көрсөтүү ишин жетектейт жана жалпы башкарууну камсыз кылат. Уюм төмөнкүлөр үчүн жооптуу болот:

- АУ катары GIZге бөлүнгөн программалык бюджетти башкаруу.
- Ишке ашырууга процессине мониторинг жүргүзүү жана баалоо.
- Бюджет жана каржы, мониторинг жана отчеттуулук, кызматкерлер жана келишимдер, ошондой эле мамлекеттик сатып алуулар боюнча Өзбекстандагы, Кыргыз Республикасындагы жана Тажикстандагы GIZдин өлкөлүк өкүлчүлүктөрү менен өз ара аракеттенүү;

- Германия Элчилигине жана BMZге программаны ишке ашыруунун жалпы жүрүшү, ошондой эле Германия тараптан бөлүнүүчү финансылык төгүмдөр жөнүндө отчет берүү;
- тиешелүү башка Ишке ашыруучу органдар, тең каржылоочу өнөктөштөр, тармактык тараптар жана ошол эле техникалык же географиялык аймакта иштеп жаткан башка донорлор жана долбоорлор менен программаны ишке ашырууну координациялоо.
- Зарылчылыкка жараша Программаны ишке ашырууну башка АУлар, тең каржылоочу өнөктөштөр, бенефициарлар (өнөктөш министрликтер), башка тийиштүү донорлор жана ушул эле техникалык же географиялык аймакта иштеп жаткан долбоорлор менен макулдашуу/координациялоо;
- Программага тартылган тармактык министрликтер, ошондой эле Улуттук дайындалган органдар (УДО) менен ишмердүүлүктү координациялоо жана аларга отчет берүү.
- Программанын Координациялык кеңеши менен байланышта болуу жана ага отчет берүү.
- Программаны башкаруу бөлүмдөрүн (ПББ) түзүүгө жана алардын ишин башкарууга көмөктөшүү;
- Зарыл болгон учурда кошумча гранттык макулдашууларды түзүү (мисалы, ГЖӨИ жана Ридинг университети менен).

6.3. Улуттук АУлар

GIЗден сырткары, Программаны ишке ашыруучу башка АУлар төмөнкү 6.3.1–6.3.3-бөлүмдөрдө көрсөтүлгөн.

Үч өлкөнүн Финансы министрликтери Европа инвестициялык банкынан бөлүнүүчү жеңилдетилген насыялык каражаттарын ата мекендик мамлекеттик жана жеке сектордун уюмдарына каржылоо түрүндө жеткирет.

6.3.1. Кыргыз Республикасы

АРИС (Айылдык инвестициялоо агенттиги) жана Суу ресурстары, айыл чарба жана кайра иштетүү өнөр жайы министерствосу (САЧКӨМ) Кыргыз Республикасындагы Ишке ашыруучу уюмдар (АУ) болуп саналат. АРИС жакырчылыкты кыскартуу, жергиликтүү өнүктүрүү, жамааттарга жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына колдоо көрсөтүү үчүн инвестиция тартуу максатында Президенттин жарлыгы менен түзүлгөн. АРИС айыл калкы менен иш алып барып, инфратүзүмдү жана социалдык кызматтарды жакшыртууга, айылдык жана шаардык бизнести колдоого, ошондой эле жергиликтүү жамааттар менен мамлекеттик органдардын ортосундагы өз ара аракеттенүүнү чыңдоого багытталган долбоорлорду колдойт. АРИС 2024-жылдын март айынан бери Жашыл климаттык фонддун (ЖКФ) Түз жеткиликтүүлүк уюму катары аккредитациядан өткөн жана учурда «Кыргыз Республикасында токойлорго жана жайыттарга климаттык инвестициялар аркылуу көмүртекти сиңирүү (КТЖКИС)» долбоорун (КС116) ишке ашыруучу уюм болуп саналат.

САЧКӨМдин курамында айыл чарбасында жана жалпы эле жерди пайдалануу секторунда көп тараптуу банктардан келген инвестицияларды башкарууга жооптуу болгон Атайын айыл чарба долбоорлорун ишке ашыруу бөлүмү иштейт. Бул бөлүм

Дүйнөлүк банктан (ДБ), Эл аралык айыл чарбасын өнүктүрүү фондунан (АЧӨЭФ) жана башкалардан келген инвестицияларды башкарууда бай тажрыйбага ээ.

Экологиялык жана социалдык коргоо чараларына (ЭСКЧ) токтолсок, АРИС да, САЧКӨМ да эл аралык каржы институттары тарабынан каржыланган жана экологиялык, социалдык талаптарды камтыган долбоорлорду ишке ашыруу боюнча тажрыйбага ээ. АРИС бир топ институтташтырылган системага ээ. Ал формалдуу түрдө бекитилген Социалдык жана экологиялык саясаттын негизинде иш алып барат, программалык деңгээлде Экологиялык жана социалдык тобокелдиктерди баалоону талап кылат, тобокелдикке пропорционалдуу Экологиялык жана башкаруу пландарын (ЭСМБП) пайдаланат, сатып алуулар менен келишим түзүүдө коргоо чараларынын талаптарын киргизет, ошондой эле арыздарды карап чыгуу жана гендердик процедураларды колдонот. САЧКӨМ ири программаларда программалык негиздеги Экологиялык жана социалдык башкаруу системасын (ЭСБС) колдонгон жана донорлордун коргоо талаптарын гранттык баалоого, чакан долбоорлорду баалоого жана ишке ашырууга интеграциялоо тажрыйбасына ээ.

Кызыкдар тараптар менен кеңешүүлөр жана тереңдетилген баалоо эки мекеменин тең экологиялык коргоо чаралары боюнча атайын адистери жана тажрыйбасы бар экенин көрсөттү. Ошондой болсо да, эки мекеменин дарамети бири-биринен айырмаланат жана ЖКФнын ЭСКЧ боюнча толук талаптарына салыштырмалуу орточо деңгээлде калууда, айрыкча төмөнкү багыттар боюнча:

- Социалдык тобокелдиктерди, анын ичинде гендердик аспектилерди, аялуу топторду жана жамааттык деңгээлдеги таасирлерди кезектеги программалык пландаштырууга жана ишке ашырууга интеграциялоо;
- Экологиялык жана социалдык тобокелдиктерди жана натыйжаларына системалуу мониторинг жүргүзүү жана отчет берүү;
- Бир нече жергиликтүү катышуучулардын ортосунда биологиялык түрдүүлүктү, жерди пайдаланууну, климаттык тобокелдиктерди жана жамааттарга тийгизген таасирлерди интеграциялаган ландшафттык деңгээлдеги ыкмаларды колдонуу.

Жергиликтүү деңгээлде ишке ашыруучу түзүмдөр, мисалы, Жайыт пайдалануучулардын бирикмелери формалдуу коргоо талаптары боюнча чектелген тажрыйбага ээ жана Ишке ашыруучу уюмдар тарабынан максаттуу потенциалды чыңдоо боюнча колдоого муктаж.

6.4. -АУлардын экологиялык жана социалдык потенциалы

Программанын АУларынын экологиялык жана социалдык (Э&С) потенциалы кеңейтилген комплекстүү баалоонун, Программаны жана ЭСТБны даярдоо учурунда мамлекеттик органдар, техникалык адистер жана жергиликтүү ишке ашыруучу өнөктөштөр менен өткөрүлгөн кызыкдар тараптардын консультацияларынын, ошондой эле институционалдык мандаттарды жана мурдагы долбоордук тажрыйбаны талдоонун негизинде бааланды.

Жалпысынан, АУлар тиешелүү тармактык тажрыйбага жана өнүктүрүү долбоорлорун ишке ашыруу тажрыйбасына ээ. Бирок ЖКФнын ЭСКЧтары сыяктуу эл аралык стандарттарга ылайык экологиялык жана социалдык тобокелдиктерди башкаруу боюнча алардын потенциалы өлкөлөргө жана институционалдык деңгээлдерге жараша айырмаланат.

Үч өлкөнүн тең АУлары төмөнкү мүмкүнчүлүктөргө ээ экендигин көрсөтүүдө:

- Эл аралык уюмдар (мисалы, Дүйнөлүк банк, ГЭФ, Адаптация фонду, ЖКФ) тарабынан каржыланган долбоорлорду ишке ашыруу тажрыйбасы;
- Айыл чарба, суу ресурстарын башкаруу жана айлана-чөйрөнү коргоо жаатындагы белгиленген институционалдык ыйгарым укуктар;
- Жаратылыш ресурстарын башкаруу, климаттык адаптация жана мамлекеттик сектордогу долбоорлорду ишке ашыруу боюнча тиешелүү техникалык тажрыйба.

Ошол эле учурда, кеңешүүлөрдүн жана документтерди талдоонун жыйынтыктары төмөнкүлөрдү көрсөттү:

- Экологиялык жана социалдык коргоо чараларын колдонуу деңгээли дагы эле бирдей эмес жана айрым учурларда талаптардын аткарылышына багытталган мүнөздө болуп, толук институционалдаштырылган эл аралык алдыңкы тажрыйбага караганда улуттук ченемдик укуктук талаптарга көбүрөөк шайкеш келет;
- Экологиялык жана социалдык тобокелдиктерди башкаруунун адистештирилген системалары, өзгөчө субулуттук деңгээлдерде, ырааттуу түрдө институционалдаштырыла элек;
- Э&С тобокелдиктерин системалуу скринингден өткөрүү, мониторинг жүргүзүү, даттанууларды башкаруу жана отчет берүү боюнча потенциал, айрыкча жергиликтүү ишке ашыруучу түзүмдөрдө, чектелүү бойдон калууда.

Жалпысынан, Кыргыз Республикасында АРИС жана САЧКӨМ донорлордун коргоо чараларына карата талаптарын колдонуу боюнча салыштырмалуу күчтүү операциялык тажрыйбага ээ; ИДИАБнын расмий саясаттык базасы кыйла күчтүү болгону менен, аны ишке ашырууда жана мониторинг жүргүзүүдө айрым кемчиликтер бар; ал эми ЭКӨУК айлана-чөйрөнү жөнгө салуу жаатында күчтүү тажрыйбага ээ болгону менен, эл аралык ЭСКЧ боюнча формалдуу системаларында айрым институционалдык боштуктар бар. Бул тыянактар ЭСКЧ боюнча баштапкы скринингдин жыйынтыктарына шайкеш келет жана максаттуу потенциалды күчөтүү, ошондой эле атайын адистерди тартууну камтыган иш чараларды колдоо зарылдыгын тастыктайт.

6.5. Каражаттардын агымы

ЖКФнын каражаттары жана BMZ тарабынан берилүүчү тең каржылоо Программанын бенефициарларына каржылык агымдар жана техникалык жардам түрүндө түрдүү каналдар аркылуу багытталат (жогорудагы 5-сүрөттү караңыз). ЖКФнын каражаттары аккредитациядан өткөн уюм (АӨҮ) катары GIZге, андан кийин аткаруучу уюмдарга өткөрүлүп берилет. АУлар (АРИС, САЧКӨМ, ИДИАБ жана ЭКӨУК) бенефициарларга (мисалы, микро, чакан жана орто ишканаларга (МЧОИ), кооперативдерге, малчыларга жана чакан фермердик чарбаларга) КТАЭ айыл чарбасын өнүктүрүүнү, токойлорду туруктуу башкарууну жана жайыттар менен чөптүү жерлерди калыбына келтирүүнү колдоо максатында каржылык механизмдерди башкарат жана товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып алууну уюштурат. Мындан тышкары, GIZ (АУ) ЖКФнын каражаттарын ГЖӨИ сыяктуу тандалган ишке ашыруучу өнөктөштөргө багыттайт жана ар кандай өнөктөш мекемелерге техникалык жардам көрсөтүү боюнча чараларды колдойт.

6.6. Башкаруу жана жетекчилик

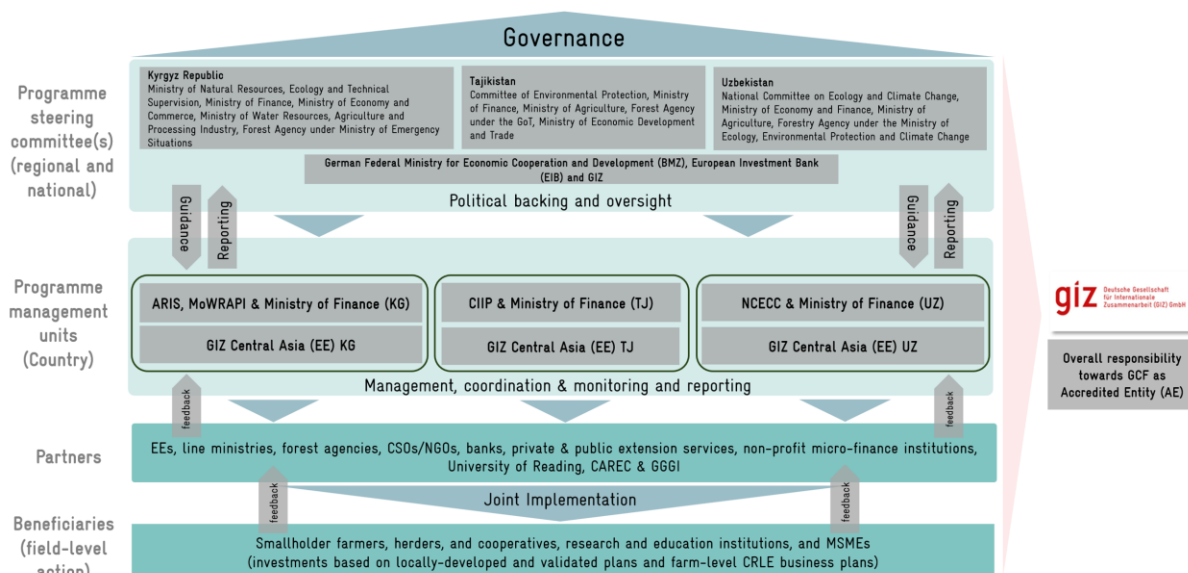
6-сүрөттө көрсөтүлгөндөй, Программаны башкаруу өз ара толуктоочу үч түзүм аркылуу жүзөгө ашырылат: аймактык жана улуттук Программаны башкаруу комитеттери (ПБК), ошондой эле ар бир өлкөдө түзүлүүчү Программаны башкаруу бөлүмдөрү (ПББ).

Аймактык Башкаруу комитети Программанын жалпы башкаруу органы катары иш алып барып, Программага катышкан ар бир өлкөнүн Улуттук башкаруу комитеттерине кирген негизги мекемелердин өкүлдөрүнөн турат. Аймактык Башкаруу комитети жалпы Программа боюнча стратегиялык багыттарды аныктоону жана көзөмөлдөөнү камсыз кылат, аймактык артыкчылыктар боюнча биргелешкен чечимдерди кабыл алат жана бардык тиешелүү аймактык чараларды, өзгөчө 3-компоненттин (Аймактык кызматташтык) алкагындагы чараларды, анын ичинде чек ара аралык иш-чараларды жана аларга байланыштуу ресурстарды бөлүштүрүүнү ишке ашырууга багыт берүүдө негизги ролду ойнойт.

Программага катышкан ар бир өлкө өлкөгө тиешелүү программанын пакеттерин ишке ашырууга стратегиялык багыт берүү жана көзөмөлдөө үчүн Улуттук башкаруу комитетин түзөт. Улуттук башкаруу комитети улуттук деңгээлдеги пландаштырууга, ишке ашырууга жана ресурстарды өлкө деңгээлинде бөлүштүрүүгө көзөмөл жүргүзүп, алардын улуттук артыкчылыктарга шайкеш келишин, улуттук жана субулуттук деңгээлдердеги кызыкдар тараптардын ортосунда натыйжалуу координацияны камсыз кылат.

Анын курамына Өзбекстандын Экология жана климаттын өзгөрүшү боюнча улуттук комитети, Кыргыз Республикасынын Жаратылыш ресурстары, экология жана техникалык көзөмөл министрлиги, Тажикстандын Айлана-чөйрөнү коргоо боюнча комитети, Программаны көзөмөлдөөчү негизги үч улуттук министрлик, ошондой эле BMZ жана АӨҮ катары GIZ кирет.

6-сүрөт: Программанын башкаруу түзүмү жана жетекчилиги

Булак: Автордун иштеп чыгуусу, 2026

ПБКнын негизги милдеттери төмөнкүлөр болуп саналат:

- Программаны ишке ашыруу боюнча жалпы жетекчиликти камсыз кылуу.

- Жылдык отчетторду жана программанын баалоолорун эске алуу менен жылдык иш пландарын карап чыгуу, алар боюнча пикирлерди жана ырастоолорду берүү.
- Программанын жүрүшүн жана анын өзгөрүп жаткан эл аралык жана улуттук саясаттын контекстине шайкештигин камсыз кылуу.
- Программанын ЭСМБП, ГИП жана КТмБИП талаптарына ылайык келишин көзөмөлдөп туруу.
- Түрдүү тармактык министрликтердин ортосунда, ошондой эле мамлекеттик, жеке секторлор жана жарандык коомдун ортосунда программалык иш-чараларды координациялоого көмөктөшүү.

ПБКлардын көрсөтмөлөрүнө жана кабыл алган чечимдерине ылайык, ар бир өлкөдөгү ПББлар программаны координациялоого, операциялык пландаштырууга, ошондой эле адаптивдүү жана финансылык башкарууга багыттайт. ПМБлардын курамына ар бир өлкөнүн улуттук АУлары жана тиешелүү GIZтин Борбордук Азия өлкөлүк тобу кирет. Акырында, программаны ишке ашыруу тиешелүү АУлардын техникалык топтору жана алардын ишке ашыруучу өнөктөштөрү тарабынан жүргүзүлөт.

Мындан тышкары, ПББлар төмөнкү милдеттерди аткарат:

- ПБКлардын чечимдерин жана сунуштарын ишке ашыруу.
- Жылдык операциялык планда белгиленгендей, ар бир АУ тарабынан иш-чаралардын өз убагында аткарылышын координациялоо жана камсыз кылуу; ПБКларды үзгүлтүксүз кабардар кылып туруу; ошондой эле АУлардын ортосунда өзгөрүүлөр теориясы боюнча ишке ашыруучу АУлардын ортосунда бирдиктүү түшүнүктү калыптандыруу.
- Программанын техникалык жана бюджеттик жүрүшүн көзөмөлдөө жана аны бекитилген пландарга, бюджеттерге жана көрсөткүчтөргө шайкеш келтирүү.
- Программаны ишке ашырууда көйгөйлөр аныкталган учурда, Аткаруучу уюмдардын жана башка кызыкдар тараптардын түзүлгөн техникалык эксперттик колдоону ыкчам мобилизациялоо.
- Программанын ар бир компоненти боюнча кызыкдар тараптардын өз ара ырааттуу кызматташуусуна көмөктөшүү жана программага байланыштуу чечүүнү талап кылган милдеттерди жана кошумча муктаждыктарды аныктоо.
- ПБКга программанын бенефициарларынан алынган маалыматтын жеткирилишине көмөктөшүү.
- ЭСМБПны, ГИПти жана КТмБИПти ишке ашыруу жана мониторинг жүргүзүү.
- Мониторинг системасында ар бир аткаруучу уюм тарабынан башкарылуучу көрсөткүчтөрдүн аткарылышын көзөмөлдөө.
- Программанын алкагында алынган түшүнүктөрдү жана тажрыйбаларды баалоо жана жалпылоо.

ПББлардын курамына кирүүчү мүчө-уюмдар:

- АУлар: GIZ, ИДИАБ, АРИС, САЧКОМ, ЭКӨУК, Финансы министрликтери.

Зарыл болгон учурда же максатка ылайык деп табылганда, ПББнын кеңейтилген жыйындары да уюштурулушу мүмкүн. Мындай жыйындарга ПББнын мүчөлөрү менен бирге мамлекеттик жана жеке секторлордон, ошондой эле жарандык коомдон кошумча чакырылган өкүлдөр катышып, конкреттүү техникалык, географиялык же тармактык маселелер каралат. ПББ ар бир АУдан тартылган адистерден турган атайын топту

камтыйт. Анын курамына финансылык менеджерлер, гендер маселелери боюнча адистер, ЭСКЧ жана М&Ба адистери, ошондой эле техникалык консультанттар кирет.

7. Программа деңгээлинде ЭСТБ

Бул бөлүм сунушталып жаткан программанын иш-чараларынын мүмкүн болуучу тобокелдиктерин жана экологиялык жана социалдык чөйрөгө тийгизе турган терс таасирлерин баалайт.

7.1. Программалык деңгээлде баалоонун кыскача баяндамасы

Бул программа ЖКФнын принциптерине жана GIZдин К+Г башкаруу тутумуна ылайык В категориясына (орточо тобокелдик) киргизилген. Программага байланыштуу тобокелдиктер жалпысынан жергиликтүү мүнөзгө ээ, убактылуу болуп саналат жана негизинен кайра калыбына келтирүүгө мүмкүн. Терс таасирлер чектелүү болуп, тиешелүү чараларды көрүү аркылуу аларды азайтууга болот. 5-таблицада сунушталып жаткан программанын иш-чараларынын тобокелдиктери жана терс таасирлери, ошондой эле алардын тиешелүү ЭСКЧ стандарттарына байланышы жалпыланган. Таблицада ошондой эле тиешелүү таасирлерди азайтуу чараларынын кыскача мазмуну берилген.

ЭСМБПда программанын тийиштүү иш-чараларына жана чакан иш-чараларына карата ар бир ЭСКЧ боюнча талап кылынган тобокелдиктерди азайтуу чараларынын деталдуу баяндамасы берилген.

7.1.1. Контекстке жараша СЭЗКП тобокелдиктерин талдоо

Сексуалдык эксплуатация, зомбулук жана кыянаттык менен пайдалануу (СЭЗКП) боюнча баалоодо программанын өлкөлөрүндөгү контексттик факторлор, ошондой эле программаны иштеп чыгууга жана ишке ашырууга байланыштуу келип чыгышы мүмкүн болгон тобокелдиктер эске алынат. Баалоо программанын жана аткаруучу уюмдардын кызматкерлеринин, кеңешчилердин, подрядчылардын, финансылык мекемелердин, кеңеш берүү кызмат көрсөтүүчүлөрдүн, жумушчулардын, бенефициарлардын жана жамааттардын мүчөлөрүнүн ортосундагы өз ара мамилелерди камтыйт.

Контекстке байланыштуу тобокелдик факторлору

Программа негизинен формалдуу эмес жана сезондук иш менен камсыздуулук кеңири тараган, экономикалык жактан аялуу, эмгек миграциясынын деңгээли жогору жана жер ресурстарына, каржылоого, маалыматка жана чечимдерди кабыл алууга жеткиликтүүлүктө теңсиздиктер орун алган айыл жерлеринде ишке ашырылат. Аялдар айыл чарба жана үй чарбасындагы иштердин олуттуу бөлүгүн аткарышат, бирок расмий жерге ээлик кылууда, өндүрүүчүлөрдүн уюмдарында, суу жана жайыттарды башкаруу органдарында, финансылык чечимдерди кабыл алууда жана акы төлөнүүчү жумуш менен камсыз болууда көп учурда жетиштүү деңгээлде өкүлчүлүккө ээ эмес.

Эркектердин эмгек миграциясынын көбөйүшү аялдардын айыл чарба өндүрүшүндөгү жана үй чарбасын башкаруудагы жоопкерчиликтерин жогорулатты, бирок ошол эле учурда алардын жерге, кирешеге же өндүрүштүк активдерге болгон көзөмөлүн сөзсүз түрдө күчөткөн жок. Ошондуктан аялдар жана жаштар долбоордун маалыматына, окутууга, каржылоого, жабдууларга жана башка жеңилдиктерге жетүү үчүн мамлекеттик кызматкерлерге, финансылык мекемелерге, консультациялык кызмат көрсөтүүчүлөргө,

долбоордун кызматкерлерине, жергиликтүү лидерлерге же үй чарбасында чечим кабыл алуучу адамдарга көз каранды болушу мүмкүн.

Аялдардын мобилдүүлүгүнө жана коомдук иштерге катышуусуна таасир эткен социалдык ченемдер, үй-бүлөнүн же коомчулуктун аброюна байланыштуу тынчсыздануулар, купуялуулукту камсыз кылган билдирүү каналдарынын чектелүү болушу, тил жана сабаттуулукка байланыштуу тоскоолдуктар, ошондой эле жабыр тарткандарды адистештирилген колдоо кызматтарынын жеткиликтүүлүгүнүн бирдей эмес болушу окуялар жөнүндө билдирүүгө тоскоолдук кылышы мүмкүн. Тобокелдиктер кирешеси төмөн же аялдар жетектеген үй чарбаларындагы аялдар жана кыздар, формалдуу эмес жана сезондук жумушчулар, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар, жаш аялдар, азчылык топтор, ошондой эле алыскы аймактарда жашаган же иштеген адамдар үчүн жогору болушу мүмкүн.

Программа ири көлөмдөгү курулуш иштерин, жумушчу күчүнүн массалык агымын, жумушчулар үчүн лагерлерди, физикалык жер которууну же акча каражаттарын түздөн-түз бөлүштүрүүнү камтыбайт. Бул өзгөчөлүктөр СЭЗКПга байланыштуу кеңири тараган айрым тобокелдиктерди азайтат. Ошого карабастан, программанын географиялык камтуу аймагынын кеңдиги, ишке ашыруунун ар кайсы жерлерге чачыранды жайгашуусу, иерархиялык мамилелер жана программанын баалуу мүмкүнчүлүктөрүн бөлүштүрүү тиешелүү тобокелдиктерди жаратат жана аларды активдүү башкарууну талап кылат.

Программага мүнөздүү тобокелдиктер

Компонент/натыйжа же иш-чара	Негизги өз ара аракеттенүүлөр жана СЭЗКП тобокелдигинин мүмкүн болгон жолдору	Тобокелдикке дуушар болушу мүмкүн болгон топтор	Баштапкы тобокелдик
1-компонент: Улуттук деңгээлде климаттын өзгөрүшүнө туруктуу жана төмөн көмүрөктүү АЧТБЖП секторлору үчүн жагымдуу шарттарды түзүү	Жумуш орундарында, окутууларда, семинарларда жана техникалык көмөк көрсөтүү алкагындагы мамилелерде орун алган куугунтуктоо; консультанттар, кызмат адамдары, тренерлер, финансы мекемелердин кызматкерлери жана катышуучулардын ортосундагы бийлик жана таасир мүмкүнчүлүктөрүнүн теңсиздиги; окутууларга, кесиптик мүмкүнчүлүктөргө, финансылык продуктыларга жана инвестициялык колдоолорго жеткиликтүүлүктү көзөмөлдөө; сексуалдык мүнөздөгү сунуштардан	Аял кызматкерлер жана консультанттар, кенже кызматкерлер, мамлекеттик мекемелердин жана финансылык мекемелердин аял өкүлдөрү, ишкер аялдар жана потенциалдуу насыя алуучулар, жаш катышуучулар жана туруксуз шарттарда иштеген адамдар.	Төмөндөн орточого чейин

	баш тарткандан кийинки орунсуз коммуникациялар же өч алуу аракеттери		
2.1-натыйжа: Субуруттук деңгээлде климаттык факторлорду эске алган АЧТБЖПны пландаштыруу процесстери жана пландары институционалдаштырылды	Консультацияларды өткөрүүдө, калкты мобилизациялоодо, үй чарбалары менен иштөөдө жана пландаштыруу жыйындарында орун алган куугунтуктоо же эксплуатациялоо; аялдар өз көйгөйлөрүн көтөргөн учурда аларды процеске катыштырбай четтетүү же аларга каршы өч алуу аракеттери; фасилитаторлор менен жамаат мүчөлөрүнүн ортосундагы көзөмөлсүз жеке байланыштар; жергиликтүү лидерлердин же долбоордун ортомчуларынын катышууга же инвестицияларды артыкчылыктуу тандоого таасир этүү мүмкүнчүлүгүн кыянаттык менен пайдалануусу.	Жерди пайдалануучу аялдар, аялдар жетектеген үй чарбалары, жаш аялдар, азчылык тилдеринде сүйлөгөн топтор, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар жана расмий чечим кабыл алууда таасири чектелүү жамааттын мүчөлөрү.	Орточо
2.2-натыйжа: Калыбына келтирилген, ошондой эле туруктуу жана климатка туруктуу пайдаланууга берилген токойлор жана жайыттар; 2.3.1-иш-чара: трансчегаралык ландшафттарда жергиликтүү шарттарга ылайык КТАЭ жер пайдалануу практикасын жана технологияларын айыл чарбасында кеңири жайылтуу	Эмгекти көп талап кылган, сезондук же бейрасмий жумуштардагы куугунтуктоо же зомбулук учурлары; алыскы же чачыранды жайгашкан объектилердеги жумушчулардын өз ара мамилелер; Консультациялык кызмат көрсөтүүчүлөрдүн, подрядчылардын же долбоордун кызматкерлеринин талаа сапарлары учурундагы тобокелдиктер; кооптуу сапарлар же обочолонгон шарттагы жумуштар; эркектер басымдуулук кылган эмгек чөйрөлөрүндөгү тобокелдиктер; жумушту бөлүштүрүүдө, эмгек акы төлөөдө, жабдууларды берүүдө же техникалык көмөккө жетүүдө	Аялдар жана жаш жумушчулар, формалдуу эмес же сезондук жумушчулар, салттуу түрдө эркектер басымдуулук кылган ишмердик түрлөрүнө киришкен аялдар, коомдук жумушчулар жана алыскы аймактардагы объектилерде иштеген бенефициарлар.	Орточо

	жетекчилерден көз карандылык.		
2.3.3-иш-чара: Климаттын өзгөрүшүнө туруктуу жана аз эмиссиялуу айыл чарбасына жана ага байланышкан кошумча нарк чынжырчасынын инфраструктурасына инвестиция салуу	Өтүнмөлөрдү берүүгө көмөктөшүүдө, бенефициарларды текшерүүдө жана бекитүүдө, жабдууларды же кызмат көрсөтүүлөрдү өткөрүп берүүдө, ошондой эле гранттар менен насыялар боюнча чечимдерди кабыл алууда жана мониторинг жүргүзүүдө орун алган сексуалдык эксплуатация же куугунтуктоо; каржылоого жетүү же артыкчылыктуу мамиле алуу үчүн сексуалдык мүнөздөгү кызматтарды талап кылуу же ага мажбурлоо; консультанттар, финансылык ортомчулар же талапкерлерди тандоо үчүн жооптуу кызматкерлер менен көзөмөлсүз, кайра-кайра жеке байланышта болуу; сексуалдык сунуштардан баш тарткандан же орун алган окуя тууралуу арыздангандан кийинки өч алуу же долбоордон четтетүү аракеттери.	Аял фермерлер, аялдар жана жаштар жетектеген ишканалар, күрөөсү же расмий документтери жок өтүнмө ээлери, кирешеси төмөн өтүнмө ээлери, финансылык сабаттуулугу төмөн адамдар жана өтүнмөлөрдү толтурууда ортомчуларга көз каранды адамдар.	Орточо
3.1-натыйжа: АЧТБЖП үчүн климаттык маалыматтарды эске алган аймактык өнүгүү багыттары жана келечекти болжолдоо мүмкүнчүлүктөрү түзүлдү; 3.3.1-иш-чара: Аймактык климаттык инвестициялык платформаны түзүү.	Семинарларда, конференцияларда, иш сапарларында, жайгашуу жайларында, ментордук иш-чараларда жана онлайн байланыштарда орун алган сексуалдык куугунтуктоо (кодулоо); жогорку кызмат адамдарынын, эксперттердин жана жаш лидерлердин ортосундагы иерархиялык мамилелерден келип чыккан тобокелдиктер; иш-чараларга катышууга, жумушка орношууга жана кесиптик мүмкүнчүлүктөргө жеткиликтүүлүктү ашыкча көзөмөлдөө же чектөө.	Аял катышуучулар, кенже адистер, жаш лидерлер, консультанттар, административдик кызматкерлер жана калыптанган колдоо тармактарынан алыс жактарга иш сапар менен барган адамдар.	Төмөндөн орточого чейин

3.3.2-иш-чара: трансчегаралык ландшафттарда АЧТБЖП секторлорунда адаптациялык иш-чараларды ишке ашырууга колдоо көрсөтүү

Гранттарды тандоого, техникалык көмөк көрсөтүүгө, талаа миссияларына, иш сапарларына, ошондой эле аймактык жактан чачыранды же алыскы объектилерде долбоорду ишке ашырууга байланыштуу тобокелдиктер; кабыл алуучу уюмдардын жана техникалык кызматкерлердин гранттарга жана кызмат көрсөтүүлөргө жеткиликтүүлүккө таасир этүү мүмкүнчүлүгү; трансчегаралык же азчылык тилдерине байланыштуу даттанууларды билдирүүдө жана тиешелүү кызматтарга багыттоодо келип чыгуучу тоскоолдуктар.

Өтүнмө ээлери, жергиликтүү өнөктөш уюмдар, аялдардын жана жаштардын өкүлдөрү, коомдук жумушчулар жана трансчегаралык жана алыскы аймактардагы бенефициарлар.

Орточо

Жалпы баалоо

Программанын СЭЗКП боюнча баштапкы тобокелдиги орточо деп бааланат. Эң жогорку деңгээлдеги таасир 2-компонентке жана 3.3.2-иш-чарага байланыштуу, анткени бул иш-чаралар баалуу ресурстарды бөлүштүрүүнү, жамааттын деңгээлинде өз ара аракеттенүүнү, эмгекти көп талап кылган ишке ашырууну жана жер-жерлерде кайталанма өз ара аракеттенүүлөрдү камтыйт. 1 жана 3-компоненттерде физикалык жактан түздөн-түз таасирленүү деңгээли төмөнүрөөк болгону менен, иерархиялык мамилелерден, окутуулардан жана иш сапарлардан келип чыккан тобокелдиктер сакталат.

ЭСМБПда жана ГИПте (ошондой эле ДКМде) каралган чаралар, анын ичинде ачык-айкын тандоо жол-жоболору, жүрүм-турум кодекстери, келишимдик талаптар, милдеттүү окутуу, коопсуз өз ара аракеттенүү протоколдору, купуя билдирүү каналдары, жабыр тарткандарды колдоо кызматтарынын картасы жана үзгүлтүксүз мониторинг жүргүзүү эске алынганда, **калган тобокелдик төмөн деп бааланат**. Бул баалоо программаны ишке ашыруунун жүрүшүндө иш-чараларга, аларды аткаруу механизмдерине же контексттик шарттарга өзгөртүүлөр киргизилген учурда кайра каралат.

5-таблица: Программаны ишке ашыруу мезгилиндеги мүмкүн болуучу тобокелдиктер жана терс таасирлер (программа деңгээлинде)

Тиешелүү болгон ЭСКЧ стандарты / ЖКФтин ЭСКЧ категориясы	Программанын иш-чарасы	Ишке ашыруу мезгилиндеги мүмкүн болуучу тобокелдиктер	Тобокелдиктин деңгээли (Төмөн, Орточо, Жогорку)	Тобокелдиктерди азайтуу боюнча жалпы чаралар	Тобокелдиктерди жумшартуу чараларынын болжолдуу натыйжалуулугу	Тобокелдиктерди жумшартуу чараларынан кийинки тобокелдиктин деңгээли (Төмөн, Орточо, Жогорку)	Кошумча ЭСКЧ баалоосун жүргүзүү талап кылынабы
1 – ЭСКЧ Экологиялык жана социалдык тобокелдиктерди жана таасирлерди баалоо жана башкаруу ЖКФ категориясы: В (Орточо тобокелдик)	1-3-компоненттер 2-компонент, анын ичинде объектке мүнөздүү тобокелдиктерге карата	Бардык компоненттер боюнча: Экологиялык жана социалдык тобокелдиктер негизинен эмгек укуктарына, СЭЗКПга, кызыкдар тараптарды натыйжасыз тартууга, ошондой эле бенефициарларга берилүүчү жеңилдиктерди бөлүштүрүүгө жетишсиз көзөмөл жүргүзүүгө жана мониторингдин начардыгына байланыштуу. Кошумча тобокелдиктерге	Орточо	Кызыкдар тараптарды тартуу: КТМБИПты ишке ашыруу жана мониторинг жүргүзүү; гендер боюнча бөлүштүрүлгөн маалыматтарды көзөмөлдөө менен бенефициарларды ачык-айкын тандоону камсыз кылуу; коомчулуктун лидерлери жана ар түрдүү топтор менен алгачкы этапта пикир алышуу; иш-чараларды иштеп чыгууда жана өткөрүү убактысын белгилөөдө жергиликтүү каада-салттарды, жер укуктарын жана сезондук календарларды урматтоо; материалдарды жергиликтүү тилдерде берүү; жергиликтүү тренерлерди тартуу жана жер-жерлерде иштөөгө негизделген ыкмаларды колдонуу; аялдар жана жаштар менен максаттуу консультацияларды өткөрүү; аялдардын катышуусунун минималдуу деңгээлин белгилөө жана жолугушууларды үй-бүлөлүк	Жогорку	Төмөн	Жок

Тиешелүү болгон ЭСКЧ стандарты / ЖКФтин ЭСКЧ категориясы	Программанын иш-чарасы	Ишке ашыруу мезгилиндеги мүмкүн болуучу тобокелдиктер	Тобокелдиктин деңгээли (Төмөн, Орточо, Жогорку)	Тобокелдиктерди азайтуу боюнча жалпы чаралар	Тобокелдиктерди жумшартуу чараларынын болжолдуу натыйжалуулугу	Тобокелдиктерди жумшартуу чараларынан кийинки тобокелдиктин деңгээли (Төмөн, Орточо, Жогорку)	Кошумча ЭСКЧ баалоосун жүргүзүү талап кылынабы
		аныкталган экологиялык жана социалдык тобокелдиктерге мониторинг жүргүзүү, алар жөнүндө отчет берүү жана аларды башкаруу боюнча институционалдык потенциалдын жетишсиздиги кирет. 2-компонент: Топурактын деградациясы; биологиялык ар түрдүүлүктүн жоголушу жана жаратылыш ресурстарын ашыкча пайдалануу, натыйжада климаттын өзгөрүшүнө туура		милдеттерди эске алуу менен уюштуруу.			

Тиешелүү болгон ЭСКЧ стандарты / ЖКФтин ЭСКЧ категориясы	Программанын иш-чарасы	Ишке ашыруу мезгилиндеги мүмкүн болуучу тобокелдиктер	Тобокелдиктин деңгээли (Төмөн, Орточо, Жогорку)	Тобокелдиктерди азайтуу боюнча жалпы чаралар	Тобокелдиктерди жумшартуу чараларынын болжолдуу натыйжалуулугу	Тобокелдиктерди жумшартуу чараларынан кийинки тобокелдиктин деңгээли (Төмөн, Орточо, Жогорку)	Кошумча ЭСКЧ баалоосун жүргүзүү талап кылынабы
		эмес ыңгайлашуу тобокелдигинин келип чыгышы. Жергиликтүү жамааттар менен өз ара аракеттенүүдө СЭЗКП тобокелдиги. Бенефициарларды тандоодо айрым таасирдүү топтордун артыкчылыктуу орунга ээ болушу; пландаштыруу процесстеринен аялдардын четтетилип калышы.					
2 – ЭСКЧ Эмгек жана эмгек шарттары ЖКФ категориясы:	1- 3-компоненттер	2 жана 3-компоненттер: Бенефициарлардын деңгээлинде көп эмгекти талап кылган иш-чараларды	Орточо	Программаны башкаруу: Программаны башкаруу саясатын GIZдин стандарттык операциялык жол-жоболоруна жана улуттук эмгек мыйзамдарына ылайык келтирүү; балдар эмгегин жана мажбурлап иштетүүнү такыр колдонбоо; эмгекти	Жогорку	Орточо	Жок

Тиешелүү болгон ЭСКЧ стандарты / ЖКФтин ЭСКЧ категориясы	Программанын иш-чарасы	Ишке ашыруу мезгилиндеги мүмкүн болуучу тобокелдиктер	Тобокелдиктин деңгээли (Төмөн, Орточо, Жогорку)	Тобокелдиктерди азайтуу боюнча жалпы чаралар	Тобокелдиктерди жумшартуу чараларынын болжолдуу натыйжалуулугу	Тобокелдиктерди жумшартуу чараларынан кийинки тобокелдиктин деңгээли (Төмөн, Орточо, Жогорку)	Кошумча ЭСКЧ баалоосун жүргүзүү талап кылынабы
А (Жогорку тобокелдик)	2-компонент – бардык иш-чаралар жана 3-компонент – объектке мүнөздүү чаралар	аткарууда эмгектин коопсуз эмес шарттарынын жаралышы; эмгек акынын адилетсиз төлөнүшү жана эмгек укуктарынын бузулушу; мажбурлап иштетүү же балдар эмгегин пайдалануу тобокелдиги (өзгөчө айыл чарбасындагы кызуу сезон мезгилинде); окутуу жана потенциалды жогорулатуу иш-чараларында СЭКЕге (сексуалдык эксплуатация, кыянаттык менен пайдалануу жана		коргоо жана коопсуздук боюнча жакшы практикаларга окутуу өткөрүү; ден соолук жана коопсуздук тобокелдиктерине баалоо жүргүзүү жана жол транспорту же айыл чарба/токой чарба техникаларын колдонуу менен байланышкан долбоорлор үчүн зарыл болгон окутуу талаптарын аныктоо; биологиялык күрөшүү ыкмаларын колдонууга байланыштуу ден соолук жана коопсуздук тобокелдиктерин баалоо жана тиешелүү чараларды колдонуу; бардык келишимдик өнөктөштөрдүн эмгек жана эмгек шарттарына карата талаптарды камтыган GlZдин саясатын (мисалы, Жүрүм-турум кодексин) сактоосун милдеттендирүү. Эмгек укуктары боюнча потенциалды жогорулатуу: Бенефициарлар жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары менен эмгек укуктары боюнча			

Тиешелүү болгон ЭСКЧ стандарты / ЖКФтин ЭСКЧ категориясы	Программанын иш-чарасы	Ишке ашыруу мезгилиндеги мүмкүн болуучу тобокелдиктер	Тобокелдиктин деңгээли (Төмөн, Орточо, Жогорку)	Тобокелдиктерди азайтуу боюнча жалпы чаралар	Тобокелдиктерди жумшартуу чараларынын болжолдуу натыйжалуулугу	Тобокелдиктерди жумшартуу чараларынан кийинки тобокелдиктин деңгээли (Төмөн, Орточо, Жогорку)	Кошумча ЭСКЧ баалоосун жүргүзүү талап кылынабы
		куугунтуктоого) дуушар болуу коркунучу; эркектердин эмгек миграциясына байланыштуу аялдарга түшкөн физикалык эмгек жүгүнүн ашыкча көбөйүшү.		маалымдуулукту жогорулатуу иштерин жүргүзүү ²⁰ . ДКМди ишке ашыруу: Эмгек маселелери боюнча даттанууларды кароо үчүн гендердик факторлорду эске алган ДКМди ишке ашыруу; СЭЗКП жана башка даттануулар боюнча анонимдүү жана коопсуз билдирүү каналдарын түзүү; ДКМдин СЭЗКПга байланыштуу маселелерди кароого даяр болушун камсыз кылуу; программанын бардык кызматкерлерин СЭЗКПнын алдын алуу боюнча окутуу; бенефициарлар тарабынан ДКМдин натыйжалуулугуна мониторинг жүргүзүүнү жана ал боюнча отчет берүүнү талап кылуу; ДКМдин натыйжалуулугуна жыл сайын баалоо жүргүзүүнү талап кылуу.			
3 – ЭСКЧ Ресурстарды натыйжалуу пайдалануу	2.2.1-иш-чара 2.2.2-иш-чара 2.3.1-иш-чара 2.3.3-иш-чара	Таштандыларды туура эмес башкаруудан улам	Орточо	Фермерлер, өнөктөштөр, подрядчылар жана жергиликтүү бийлик органдары үчүн булгануунун алдын алуу, ресурстарды	Жогорку	Төмөн	Жок

²⁰ Кыргыз Республикасы үчүн: айыл өкмөттөрү жана акимчиликтер; Тажикстан үчүн: хукуматтар жана жамоаттар; Өзбекстан үчүн: хокимияттар жана махалла деңгээли.

Тиешелүү болгон ЭСКЧ стандарты / ЖКФтин ЭСКЧ категориясы	Программанын иш-чарасы	Ишке ашыруу мезгилиндеги мүмкүн болуучу тобокелдиктер	Тобокелдиктин деңгээли (Төмөн, Орточо, Жогорку)	Тобокелдиктерди азайтуу боюнча жалпы чаралар	Тобокелдиктерди жумшартуу чараларынын болжолдуу натыйжалуулугу	Тобокелдиктерди жумшартуу чараларынан кийинки тобокелдиктин деңгээли (Төмөн, Орточо, Жогорку)	Кошумча ЭСКЧ баалоосун жүргүзүү талап кылынабы
<i>жана булгануунун алдын алуу</i> ЖКФ категориясы: В (Орточо тобокелдик)	3.3.2-иш-чара	аймактардын булганышы; сууну натыйжасыз пайдалануу жана суу тартыш болгон аймактарда суу ресурстарына болгон атаандаштыктын күчөшү (айрыкча Өзбекстанда); электр энергиясына суроо-талаптын жогорулашы жана энергияны башка керектөөчүлөрдөн буруп алуу (керектөөнүн оошу) тобокелдиги.		натыйжалуу пайдалануу жана туруктуу компост даярдоо боюнча максаттуу потенциалды жогорулатуу боюнча окутууларды өткөрүү; агрохимикаттарга болгон көз карандылыкты азайтуучу адаптация чараларын жайылтуу; коргоочу конструкциялар үчүн бышык материалдарды камсыз кылуу; сугатка байланыштуу инвестициялардын алкагында суунун жеткиликтүүлүгүн текшерүүнү талап кылуу; суу топтоо, бөлүштүрүү жана сугат системаларын, анын ичинде тамчылатып сугаруу системаларын, натыйжалуу долбоорлоо жана тейлөө аркылуу суу менен энергияны пайдаланууну оптималдаштыруу; суу пайдалануучулар ассоциациялары менен координацияда суунун жеткиликтүүлүгүн жана ага адилеттүү жетүүнү текшерүү; объектилерде тийиштүү тартипти сактоону, төгүлүп кетүүлөрдүн алдын алууну жана калдыктарды башкарууну талап кылуу; бардык чакан долбоорлорго Э&С			

Тиешелүү болгон ЭСКЧ стандарты / ЖКФтин ЭСКЧ категориясы	Программанын иш-чарасы	Ишке ашыруу мезгилиндеги мүмкүн болуучу тобокелдиктер	Тобокелдиктин деңгээли (Төмөн, Орточо, Жогорку)	Тобокелдиктерди азайтуу боюнча жалпы чаралар	Тобокелдиктерди жумшартуу чараларынын болжолдуу натыйжалуулугу	Тобокелдиктерди жумшартуу чараларынан кийинки тобокелдиктин деңгээли (Төмөн, Орточо, Жогорку)	Кошумча ЭСКЧ баалоосун жүргүзүү талап кылынабы
				тобокелдиктерин алдын ала текшерүүнү жүргүзүү жана аныкталган объектке мүнөздүү ЭСКЧ чараларын ишке ашыруу; ошондой эле зарыл болгон учурда оңдоп-түзөө чараларын көрүү менен айлана-чөйрөгө мониторинг жүргүзүүнү, көзөмөлдү жана отчеттуулукту күчөтүү.			
4 – ЭСКЧ <i>Коомчулуктун ден соолугу жана коопсуздугу ЖКФ категориясы: В (Орточо тобокелдик)</i>	2.2.1-иш-чара 2.2.2-иш-чара 2.3.1-иш-чара 2.3.3-иш-чара	Сугат же дренаж иштерине байланыштуу суу аркылуу жугуучу жана токтоп калган суулардан келип чыгуучу вектордук оорулардын пайда болуу коркунучу; Курулуш иштерин жүргүзүү мезгилиндеги эмгекти коргоо жана коопсуздук тобокелдиктери;	Орточо	Токтоп калган сууларды, вектордук тобокелдиктерди жана суунун сапатына тийгизген таасирин азайтуу үчүн суу системаларын долбоорлоо; Ден соолук, коопсуздук жана булгануу тобокелдиктерин башкарууну АЧТБЖП иш-чараларына интеграциялоо (анын ичинде агрохимикаттарды колдонууну контролдоо, коопсуз сактоо, эскертүү белгилерин коюу жана алдын ала кабарлоо); Бенефициарларды тандоонун ачык-айкын тартибин белгилөө; Иш-чараларга катышуу мүмкүнчүлүгү чектелген жана аялуу топторго өзгөчө көңүл буруу менен	Жогорку	Төмөн	Жок

Тиешелүү болгон ЭСКЧ стандарты / ЖКФтин ЭСКЧ категориясы	Программанын иш-чарасы	Ишке ашыруу мезгилиндеги мүмкүн болуучу тобокелдиктер	Тобокелдиктин деңгээли (Төмөн, Орточо, Жогорку)	Тобокелдиктерди азайтуу боюнча жалпы чаралар	Тобокелдиктерди жумшартуу чараларынын болжолдуу натыйжалуулугу	Тобокелдиктерди жумшартуу чараларынан кийинки тобокелдиктин деңгээли (Төмөн, Орточо, Жогорку)	Кошумча ЭСКЧ баалоосун жүргүзүү талап кылынабы
		Өсүмдүктөрдү коргоо каражаттарын же жер семирткичтерди талаптагыдай эмес колдонуу, калдыктарды начар башкаруу же жабдуулар менен транспорттун туура эмес иштеши; долбоордук каржылоону алууга болгон атаандаштыктан келип чыккан социалдык чыңалуу, ошондой эле каражаттарды мыйзамсыз ыйгарып алуу же коротуу фактылары; окутуулар жана өнөктөштөр менен бирге иштешүү		жергиликтүү тилдерде бүткүл долбоор боюнча ДКМди киргизүү; Бардык кызматкерлерди, подрядчыларды жана өнөктөштөрдү жүрүм-турум кодекстерине, СЭЗКП боюнча алдын алуу чараларына жана социалдык-экологиялык талаптарга үйрөтүү, ошондой эле калктын маалымдуулугун жогорулатууну колдоо; Жер, жайыт жана өтүү жолдоруна байланыштуу чыр-чатактарды алдын алуу үчүн катышуучулук пландаштырууну колдонуу (анын ичинде которуштуруп мал жаюуну жана мал өтүүчү коридорлорду долбоорлоо).			

Тиешелүү болгон ЭСКЧ стандарты / ЖКФтин ЭСКЧ категориясы	Программанын иш-чарасы	Ишке ашыруу мезгилиндеги мүмкүн болуучу тобокелдиктер	Тобокелдиктин деңгээли (Төмөн, Орточо, Жогорку)	Тобокелдиктерди азайтуу боюнча жалпы чаралар	Тобокелдиктерди жумшартуу чараларынын болжолдуу натыйжалуулугу	Тобокелдиктерди жумшартуу чараларынан кийинки тобокелдиктин деңгээли (Төмөн, Орточо, Жогорку)	Кошумча ЭСКЧ баалоосун жүргүзүү талап кылынабы
		учурундагы СЭКЕ тобокелдиктери; жарандык эркиндиктердин чектелишинен улам нааразычылыктар менен арыздарды ачык айтып чыгуунун татаалдашы.					
5 – ЭСКЧ Жерди ээлеп алуу жана мажбурлап көчүрүү ЖКФ Категориясы: С (Төмөн тобокелдик)	2.2.1-иш-чара 2.2.2-иш-чара 2.3.1-иш-чара 2.3.3-иш-чара 3.3.2-иш-чара	Демонстрациялык тилкелер же суу объектилери үчүн жайыт же айдоо жерлерин колдонууга убактылуу чектөөлөр; токойду калыбына келтирүү же жайыттарды эс алдыруу (жабуу) учурунда мал жаюунун салттуу тартибинин бузулушу;	Төмөн	Мажбурлап жерди ээлеп алууга жана физикалык жактан көчүрүүгө жол берилбейт; Чакан долбоорлорду баштоодон мурда социалдык баалоону жүргүзүү (анын ичинде жерге болгон укуктарды же мыйзамдуу пайдалануу далилдерин текшерүү); экономикалык таасирлерди жөнгө салуучу улуттук саясаттарга ылайык экономикалык мажбурлап көчүрүү кесепеттерин жумшартууну камсыз кылуу; Жерге байланыштуу талаш-тартыштарды ДКМ аркылуу кароо; Убактылуу пайдалануу укуктарын улуттук жер кадастрларына каттоо;	Жогорку	Төмөн	Жок

Тиешелүү болгон ЭСКЧ стандарты / ЖКФтин ЭСКЧ категориясы	Программанын иш-чарасы	Ишке ашыруу мезгилиндеги мүмкүн болуучу тобокелдиктер	Тобокелдиктин деңгээли (Төмөн, Орточо, Жогорку)	Тобокелдиктерди азайтуу боюнча жалпы чаралар	Тобокелдиктерди жумшартуу чараларынын болжолдуу натыйжалуулугу	Тобокелдиктерди жумшартуу чараларынан кийинки тобокелдиктин деңгээли (Төмөн, Орточо, Жогорку)	Кошумча ЭСКЧ баалоосун жүргүзүү талап кылынабы
		жер тилкелерин бөлүштүрүүдөгү адилетсиздиктерден улам келип чыккан нааразычылыктар; жер укуктары эркектерге катталгандыктан, аялдардын климаттык каржылоого жана ресурстарга жете албай калышы.		Иштелип чыккан жерди пайдаланууну комплекстүү пландаштыруу процесстерин колдоо; Гендердик факторлорду эске алган финансылык критерийлерди колдонуу.			
6 – ЭСКЧ Биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо жана жандуу жаратылыш ресурстарын туруктуу башкаруу ЖКФ Категориясы:	2.2.1-иш-чара 2.2.2-иш-чара 2.3.1-иш-чара 2.3.3-иш-чара 3.3.2-иш-чара	Корголуучу аймактарга, маанилүү биологиялык ар түрдүүлүк аймактарына жана жоголуп кетүү коркунучунда турган түрлөргө кыйыр кысым көрсөтүү; Инвазивдүү же жергиликтүү эмес	Орточо	Биологиялык ар түрдүүлүктү эске алган АЧТБЖП тажрыйбалары боюнча максаттуу окутууларды өткөрүү жана сунуштамаларды берүү; бенефициарлар арасында билим алмашууну илгерилетүү жана демонстрациялык тилкелерди пайдалануу; Инвестициялык пландаштыруу учурунда чакан долбоорлор үчүн биологиялык ар түрдүүлүктү алдын ала текшерүүнү жүргүзүү, ошондой эле алардын корголуучу аймактарга,	Жогорку	Төмөн	Жок

Тиешелүү болгон ЭСКЧ стандарты / ЖКФтин ЭСКЧ категориясы	Программанын иш-чарасы	Ишке ашыруу мезгилиндеги мүмкүн болуучу тобокелдиктер	Тобокелдиктин деңгээли (Төмөн, Орточо, Жогорку)	Тобокелдиктерди азайтуу боюнча жалпы чаралар	Тобокелдиктерди жумшартуу чараларынын болжолдуу натыйжалуулугу	Тобокелдиктерди жумшартуу чараларынан кийинки тобокелдиктин деңгээли (Төмөн, Орточо, Жогорку)	Кошумча ЭСКЧ баалоосун жүргүзүү талап кылынабы
В (Орточо тобокелдик)		өсүмдүк түрлөрүн киргизүү тобокелдиги (мисалы, шамалдан коргоочу акация токой тилкелери); Айыл чарба жерлеринин кеңейишинен улам жаратылыш чөйрөлөрүнүн жоголушу, деградациясы жана фрагментацияланышы Жыгач жана жыгач эмес токой продукцияларын ашыкча пайдалануунун көбөйүшү; Өзбекстандын Шор-Суу айылына жакын аймакта олуттуу коркунучта		маанилүү табигый чөйрөлөргө же аларга жанаша жайгашкан зоналарга жакындыгын баалоо; Маанилүү табигый чөйрөлөрдүн трансформацияланышына/деградациясына алып келүүчү, (толук) жоголуп кетүү коркунучунда турган түрлөргө олуттуу терс таасирин тийгизүүчү же мыйзамдуу түрдө корголуучу аймактардын ичинде пландаштырылган иш-чараларга тактыюу салуу критерийлерин белгилөө; Жергиликтүү шарттарга ыңгайлашкан, инвазивдүү эмес өсүмдүк түрлөрүн колдонууга көмөктөшүү жана мүмкүн болушунча сунушталган түрлөрдү колдонуудагы улуттук сунуштамаларга ылайык текшерүү; Долбоордун мониторинг алкагына биологиялык ар түрдүүлүктүн көрсөткүчтөрүн киргизүү; Маанилүү табигый чөйрөлөрдүн айланасында буфердик зоналарды түзүү; Шамалдан коргоочу тилкелер, көлөкө берүүчү дарактар жана кыртышты			

Тиешелүү болгон ЭСКЧ стандарты / ЖКФтин ЭСКЧ категориясы	Программанын иш-чарасы	Ишке ашыруу мезгилиндеги мүмкүн болуучу тобокелдиктер	Тобокелдиктин деңгээли (Төмөн, Орточо, Жогорку)	Тобокелдиктерди азайтуу боюнча жалпы чаралар	Тобокелдиктерди жумшартуу чараларынын болжолдуу натыйжалуулугу	Тобокелдиктерди жумшартуу чараларынан кийинки тобокелдиктин деңгээли (Төмөн, Орточо, Жогорку)	Кошумча ЭСКЧ баалоосун жүргүзүү талап кылынабы
		турган Файзабад же Фергана манжалуу гекконунун (Alsophylax ferganensis) популяциясына өзгөчө тобокелдиктер.		жабуучу өсүмдүктөр катары пайдалуу өсүмдүктөр жайылтылган учурда, аларды киргизүүнү тийиштүү башкаруу тажрыйбалары менен айкалыштыруу; Жемиш бактарындагы пайдалуу өсүмдүктөр катмарын сактап калуу; Каржылоо менен катар берилүүчү окутуу, кеңеш берүү жана чакан долбоорлорго биологиялык ар түрдүүлүктү коргоо талаптарын интеграциялоо. Өзбекстандын Шор-Суу айылына жакын аймактагы потенциалдуу чакан долбоорлор үчүн биологиялык ар түрдүүлүккө кошумча баалоо жүргүзүү.			
7 – ЭСКЧ Жергиликтүү түпкү элдер ЖКФ Категориясы: С (Төмөнкү тобокелдик / Эске албай)	Колдонулбайт	Программа ишке ашырылып жаткан аймакта 7-ЭСКЧ аныктамасына туура келген Жергиликтүү түпкү элдер жок. Калдык тобокелдиктерге төмөнкүлөр кирет:	Эске албай турган тобокелдик	Жергиликтүү түпкү элдерге эч кандай таасир тийгизилбей тургандыктан, алар үчүн өзгөчө жумшартуу чаралары сунушталбайт.	Колдонулбайт	Эске албай турган тобокелдик	Жок

Тиешелүү болгон ЭСКЧ стандарты / ЖКФтин ЭСКЧ категориясы	Программанын иш-чарасы	Ишке ашыруу мезгилиндеги мүмкүн болуучу тобокелдиктер	Тобокелдиктин деңгээли (Төмөн, Орточо, Жогорку)	Тобокелдиктерди азайтуу боюнча жалпы чаралар	Тобокелдиктерди жумшартуу чараларынын болжолдуу натыйжалуулугу	Тобокелдиктерди жумшартуу чараларынан кийинки тобокелдиктин деңгээли (Төмөн, Орточо, Жогорку)	Кошумча ЭСКЧ баалоосун жүргүзүү талап кылынабы
<i>турган тобокелдик)</i>		Аялуу топ катары каралган малчылардын жана жайлоочулардын маргиналдашуу тобокелдиги; Катыхууга чектөө койгон тилдик тоскоолдуктар (кыргыз, өзбек, тажик, орус тилдери); Салттуу жайыт укуктарынын же маданий жактан маанилүү жерлердин эске алынбай калуу тобокелдиги; Азчылыкты түзгөн тилдик топтордун маалыматтан четтеп калуу тобокелдиги.					
8 – ЭСКЧ <i>Маданий мурас</i>	2.2.1-иш-чара 2.2.2-иш-чара	Чакан масштабдагы жер	Төмөн	Жерди казуу же бузуу иштерин камтыган бардык чакан	Жогорку	Төмөн	Жок

Тиешелүү болгон ЭСКЧ стандарты / ЖКФтин ЭСКЧ категориясы	Программанын иш-чарасы	Ишке ашыруу мезгилиндеги мүмкүн болуучу тобокелдиктер	Тобокелдиктин деңгээли (Төмөн, Орточо, Жогорку)	Тобокелдиктерди азайтуу боюнча жалпы чаралар	Тобокелдиктерди жумшартуу чараларынын болжолдуу натыйжалуулугу	Тобокелдиктерди жумшартуу чараларынан кийинки тобокелдиктин деңгээли (Төмөн, Орточо, Жогорку)	Кошумча ЭСКЧ баалоосун жүргүзүү талап кылынабы
ЖКФ <i>Категориясы: С (Төмөн тобокелдик)</i>	2.3.1-иш-чара 2.3.3-иш-чара 3.3.2-иш-чара	жумуштарын жүргүзүүдө мурда белгисиз болгон археологиялык табылгаларга кокустан зыян келтирүү; Ыйык жайларга, мазарларга, көрүстөндөргө же маданий мааниге ээ ландшафттык объектилерге кокусуздан зыян келтирүү; программалык иш-чараларды жүргүзүү учурунда маданий жактан маанилүү объектилерге кирүүнүн чектелиши; маданий жактан сезимтал аймактарга таасир тийгизген учурда		долбоорлорду маданий мурастар боюнча тобокелдиктерге карата алдын ала текшерүүдөн өткөрүү; Белгилүү болгон маданий мурас же диний объектилерди программанын инвестициялык аймактарынан так чыгарып салуу (ишке киргизбөө); Кокустан табылган табылгалар жол-жобосун киргизүү: кандайдыр бир маданий/археологиялык калдыктар табылган учурда жумуштарды дароо токтотууну жана маданий мурас боюнча ыйгарым укуктуу органдарга замат кабарлоону талап кылуу; Жумуштар башталганга чейин бардык подрядчыларга жана коомдук жумушчуларга маданий мурастардын сезимталдуулугу боюнча инструктаж өткөрүү; Чакан долбоорлорду пландаштыруу учурунда маданий жактан маанилүү объектилердин бар-жогу боюнча жергиликтүү коомчулук менен кеңешүүлөрдү жүргүзүү.			

Тиешелүү болгон ЭСКЧ стандарты / ЖКФтин ЭСКЧ категориясы	Программанын иш-чарасы	Ишке ашыруу мезгилиндеги мүмкүн болуучу тобокелдиктер	Тобокелдиктин деңгээли (Төмөн, Орточо, Жогорку)	Тобокелдиктерди азайтуу боюнча жалпы чаралар	Тобокелдиктерди жумшартуу чараларынын болжолдуу натыйжалуулугу	Тобокелдиктерди жумшартуу чараларынан кийинки тобокелдиктин деңгээли (Төмөн, Орточо, Жогорку)	Кошумча ЭСКЧ баалоосун жүргүзүү талап кылынабы
		жергиликтүү коомчулуктун тынчсыздануусу.					

7.2. 1-ЭСКЧ: Экологиялык жана социалдык тобокелдиктерди жана таасирлерди баалоо жана башкаруу

7.2.1. Баалоо

Программанын негизги максаты - Климатка туруктуу жана аз эмиссиялуу (КТАЭ) жер пайдалануу тажрыйбаларын жайылтуу аркылуу максаттуу аймакта климаттын өзгөрүшүнө ыңгайлашууну чыңдоо болуп саналат. Бул багыт фермерлердин тиричилик шартын жакшыртууну, азык-түлүк коопсуздугун чыңдоону жана климатка туруктуулукту жогорулатууну камтыган оң экологиялык жана социалдык натыйжаларды берет деп күтүлүүдө. Туруктуу тажрыйбаларды киргизүү менен программа климаттын өзгөрүшүнүн терс кесепеттерин, мисалы, топурактын эрозиясын, айыл чарба өндүрүмдүүлүгүнүн төмөндөшүн жана биологиялык ар түрдүүлүктүн жоголушун жумшарта алат. Мындан тышкары, программа маргиналдашкан топтордун мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүгө жана коомчулуктун туруктуулугун жогорулатууга өбөлгө түзгөн инклюзивдүүлүккө жана потенциалды жогорулатууга өзгөчө басым жасайт. Бул мүмкүнчүлүктөр программанын жалпы тобокелдик профилдин төмөндөтөт.

Оң таасирлерине карабастан, сунушталып жаткан иш-чаралар бир нече ЭСКЧга байланыштуу төмөндөн орточого чейинки потенциалдуу тобокелдиктерди камтыйт. Эгер алар талаптагыдай башкарылбаса, күтүлбөгөн терс таасирлерге алып келиши мүмкүн. Төмөндө келтирилген негизги тобокелдиктер 1-ЭСКЧ боюнча тобокелдиктин орточо деңгээлде бааланышына негиз болот (тобокелдиктерди азайтуу чаралары колдонулганга чейин):

Экологиялык тобокелдиктер

- Айыл чарбасын жана токой чарбасын интенсивдештирүү, эгер туруктуу башкарылбаса, жаратылыш ресурстарын ашыкча пайдаланууга, топурактын деградациясына жана биологиялык ар түрдүүлүктүн жоголушуна алып келиши мүмкүн. Бул тобокелдиктер байкабай туура эмес ыңгайлашууга алып келип, программа аялуулукту азайтпастан, тескерисинче аны күчөтүп жиберishi мүмкүн.

Социалдык тобокелдиктер

- Программа суу жана башка ресурстары чектелген аймактарда ишке ашырылууда. Ресурстар үчүн атаандаштык, өзгөчө ресурстар тартыш аймактарда, коомчулуктун туруктуулугуна жана программанын натыйжаларына тобокелдик туудурушу мүмкүн.
- Коомчулук менен өз ара аракеттенүүдө, окутуу программаларында жана финансылык операцияларда СЭЗКП тобокелдиктери бар.

Башкаруу жана операциялык тобокелдиктер

- Экологиялык жана социалдык маселелерди башкаруу боюнча алсыз институционалдык алкактар жана чектелген потенциал ЭСМБП, ГИП, КТмБИП жана ДКМдерди натыйжалуу ишке ашырууга тоскоол болушу мүмкүн
- Ийкемдүү башкаруу алкактарынын жоктугу тобокелдиктерди динамикалуу жумшартуу жана байкалган таасирлерге натыйжалуу жооп кайтаруу мүмкүнчүлүгүн төмөндөтөт.

Чыр-чатактарды жана адам укуктарынын бузулушун баалоо

1- ЭСКЧ экологиялык жана социалдык тобокелдиктерди комплекстүү баалоону талап кылат. Бул баалоого программа иш-аракеттеринин күтүлбөгөн кесепети катары пайда болушу мүмкүн болгон чыр-чатактар жана адам укуктарынын бузулушу кирет. Программа жер, суу жана башка жаратылыш ресурстарына жетүү чектелген, айрыкча климаттын өзгөрүшүнөн таасирленген аймактарда ишке ашырылат. Бул чектөөлөр ресурстар үчүн атаандашууну күчөтүп, жергиликтүү коомчулуктардын ортосунда же ар кандай кызыкдар тараптардын арасында социалдык чыңалууга алып келиши мүмкүн. Ошондой эле, аялуу топтор программадагы артыкчылыктардан четтетилиши, чечим кабыл алуу процесстерине чектелген катышуусу же коопсуз эмес эмгек шарттары аркылуу эксплуатацияга дуушар болушу мүмкүн. Жергиликтүү жамаат менен жетишсиз өз ара аракеттенүү сунушталган программа боюнча түшүнбөстүктөргө алып келип, талаш-тартыштарга же социалдык чыңалууга себеп болушу мүмкүн. Бул коомдук биримдикти жана программалык максаттарды алсыратат.

ЖКФнын экологиялык жана социалдык саясаты, ошондой эле GIZдин сактоо механизмдери башкалардын адам укуктарын бузбоого жана долбоорлордун терс таасирлерин алдын алууга чоң басым жасайт. Ар бир ЭСКЧ категориясында программа ишке ашканда адам укуктарына байланышкан өлчөмдөр камтылган. Бул программада адам укуктарына байланышкан тобокелдиктер жана таасирлер негизинен эмгек шарттарына, СЭЗКПга, гендердик теңчиликке жана гендердик зомбулукка тиешелүү болуп, тиешелүү ЭСКЧ категориясынын алкагында бааланат. Тиешелүү пландарды (ЭСМБП жана ГИП) аткаруу менен программа ар кандай ЭСКЧ категорияларынан келип чыгышы мүмкүн болгон адам укуктарына байланышкан маселелерди азайта алат.

Кыргыз Республикасы

Консультациялар Кыргызстандагы программалык аймактардагы экологиялык деградация суунун тартыштыгы, жайыттардын ашыкча оттотулушу, токойлордун кыйылышы, зыянкечтердин жайылганы жана жер көчкү, нөшөрлөгөн жаан-чычын сыяктуу климаттык кырсыктардын көбөйүшү менен тыгыз байланышта экенин ырастады. Өзгөчө кезектешип сугаруу графиктеринде жамааттар ортосундагы суу үчүн атаандаштык сезондук агымдардын азайышынан улам күчөгөн.

Кыргыз Республикасындагы жайыттарды башкаруу реформалары, анын ичинде жайыт комитеттери тарабынан жайыттарды пайдалануу пландарынын иштелип чыгышы, жайыттарды туруктуу башкаруу үчүн маанилүү алкак түздү. Бирок бул пландар ырааттуу түрдө аткарылбай келет жана айрым аймактарда малдын саны экологиялык сыйымдуулуктан ашып кетүүдө. Бул көрүнүш институционалдык, экономикалык жана экологиялык факторлордун айкалышын чагылдырат. Жайыттарды пайдалануу пландары сезондук мал жайуу схемаларын жана малдын чегин аныктаганы менен, алардын ишке ашуусу көбүнчө чектелген көзөмөл жана ыктыярдуу аткарууга таянуу менен чектелет. Ошол эле учурда мал чарбачылыгы үй-бүлөлөр үчүн негизги жашоо каражаты жана байлык сактоо каражаты болуп саналат, бул экономикалык белгисиздикке жана климаттык өзгөрмөлүүлүккө жооп катары малдын санын көбөйтүүгө күчтүү өбөлгө түзөт.

Жайыттарга болгон басым тең бөлүштүрүлбөйт: конуштарга жакын жайыттар ашыкча пайдаланылса, алыскы жайыттар инфраструктура жана жеткиликтүүлүк чектөөлөрүнөн улам аз колдонулат. Жайыттардын абалын картага түшүрүү деградациянын негизинен

жогорку басымдагы аймактарда, айрыкча кышкы жана жазгы жайыттарда топтолгонун көрсөтүүдө. Мындан тышкары, жайыттардын абалы жана сыйымдуулугу жөнүндө жаңыртылган маалыматтардын чектелүү болушу ийкемдүү башкарууну кыйындатат.

Институционалдык бөлүнүү дагы ишке ашырууга таасир этет, анткени жайыт, мал жана экологиялык башкаруу боюнча жоопкерчиликтер бир нече мекемелерге бөлүнүп, координация чектелүү. Жергиликтүү башкаруу потенциалынын жана коомчулуктун катышуусунун өзгөрүлмөлүүлүгү да жайыттарды пайдалануу пландарынын аткарылышына таасир этет. Натыйжада, жайыттарды пайдалануу пландары туруктуу натыйжаларды бере алган жок, ал эми айрым аймактардагы жайыт басымы жердин деградациясына жана өндүрүмдүүлүктүн төмөндөшүнө алып келүүдө. Бул көйгөйлөрдү чечүү үчүн көзөмөлдүү күчөтүү, координацияны жакшыртуу жана жайыттарды башкарууну кеңири жашоо каражаттары жана климатка туруктуулук стратегиялары менен шайкеш келтирүү зарыл.

Консультациялык иш-чаралардын катышуучулары ошондой эле жер семирткичтерди туура эмес колдонуу, топурактын рН деңгээлин жетишсиз мониторинг жүргүзүү жана жаңгак токой экосистемаларындагы экологиялык стрессти белгилешти. Бул экологиялык тобокелдиктер жайыт комитеттери, суу пайдалануучулар ассоциациялары, токой чарба бөлүмдөрү жана жергиликтүү бийлик органдарынын ортосундагы координация көйгөйлөрү менен татаалдашууда. Программаны натыйжалуу скринингден өткөрбөстөн жана ишке ашыруу учурунда күчтүү мониторинг менен башкарууну камсыз кылбаса, программа бул натыйжасыз тажрыйбаларды күчөтүп же кайталап алуу тобокелдиги бар.

Кыргызстандын Кара-Суу жана Базар-Коргон райондорунда социалдык тобокелдиктер негизинен тамырлашкан патриархалдык нормалар жана формалдуу эмес бийлик түзүмдөрү менен байланыштуу. Аялдар коомдук жыйындарга же тышкы окутууларга катышуу үчүн күйөөлөрүнүн же таасирдүү коомдук лидерлердин уруксатын талап кылышы мүмкүн экенин билдиришти. Эгерде катышуу форматтары атайын ылайыкташтырылбаса анда жер пайдаланууну пландаштыруу жана климаттык каржылоо механизмдери аялдарды байкабай четтетип коюу тобокелдигин жаратат. Мындан тышкары, формалдуу эмес лидерлер бенефициарларды тандоо жана коомдук чечимдерди кабыл алуу процесстерине этиши мүмкүн. Тандоонун ачык-айкын критерийлери жана көп каналдуу коммуникация стратегиялары болбосо, программа элитанын кызыкчылыктарына кызмат кылуу же фаворитизм катары кабыл алынуу тобокелдиктерине туш болушу мүмкүн. Кызыкдар тараптар ошондой эле аялдардын коомдук жыйындарга жана чечим кабыл алуу процесстерине катышуусу социалдык ченемдер, убакыттын тартыштыгы жана маалыматка жеткиликтүүлүктүн чектелиши менен тоскоол болушу мүмкүн экенин белгилешти. Натыйжада аялдардын, өзгөчө суу ресурстарына жеткиликтүүлүккө, айыл чарба каражаттарына жана үй чарбасынын деңгээлинде туруктуулукту жогорулатууга байланыштуу артыкчылыктары программанын пландаштырылышында жана ишке ашырылышында толук эске алынбай калуу коркунучу бар. Максаттуу маалымат жеткирүү жана инклюзивдүү пикир алышуу механизмдери болбосо, АЧТБЖП секторундагы алардын борбордук ролуна карабастан, аялдар жана аялдар жетектеген үй чарбалары программанын бенефициарларынын арасында жетиштүү деңгээлде өкүлчүлүккө ээ болбой калуу коркунучу бар.

Мындан тышкары, консультациялар социалдык-экономикалык аялуулуктарды, анын ичинде өзгөчө чакан фермерлердин финансылык ресурстарга, айыл чарба

каражаттарына жана техникалык колдоого жеткиликтүүлүгүнүн чектелүү экенин аныктады. Бул чектөөлөр аялуу топторго, анын ичинде аялдарга, кирешеси төмөн үй чарбаларына жана акча которууларга көз каранды адамдарга пропорционалдуу эмес деңгээлде таасир этиши мүмкүн. Эгерде бул факторлор талаптагыдай эске алынбаса, алар программанын артыкчылыктарынын адилеттүү бөлүштүрүлүшүнө таасир этип, четтетилгендик же адилетсиз мамиле жасалгандыгы тууралуу түшүнүктөрдүн пайда болушуна алып келиши мүмкүн.

Жалпысынан алганда, программанын аймактарында адам укуктарынын системалуу түрдө бузулган учурлары аныкталбаганы менен, климаттык факторлордун таасири, ресурстардын чектелүүлүгү, институционалдык мүмкүнчүлүктөрдүн чектелиши жана социалдык теңсиздиктин өз ара айкалышы жергиликтүү чыр-чатактардын же адилетсиз натыйжалардын келип чыгышына шарт түзүшү мүмкүн. Бул тобокелдиктер программаны иштеп чыгууда жана ишке ашырууда кызыкдар тараптарды инклюзивдүү тартуунун, ресурстарды бөлүштүрүүнүн ачык-айкын болушунун жана аялуу топторго максаттуу колдоо көрсөтүүнүн маанилүүлүгүн баса белгилейт.

7.2.2. Таасирдин деңгээлин баалоо (төмөн, орточо, жогорку)

1-ЭСКЧ боюнча жалпы таасир орточо деңгээлде деп бааланат (тобокелдиктерди азайтуу чаралары колдонулганга чейин). Экологиялык жана социалдык тобокелдиктер негизинен булгануунун пайда болушуна, СЭЗКПга, сууну адилеттүү бөлүштүрүүгө, биологиялык ар түрдүүлүктүн жоголушуна, кызыкдар тараптарды натыйжасыз тартууга, ошондой эле бенефициарларга берилүүчү артыкчылыктардын бөлүштүрүлүшүнө жетишсиз көзөмөл жүргүзүүгө жана мониторингдин натыйжасыздыгына байланыштуу.

Кошумча тобокелдиктерге аныкталган экологиялык жана социалдык тобокелдиктерге мониторинг жүргүзүү, алар жөнүндө отчет берүү жана аларды башкаруу боюнча институционалдык потенциалдын жетишсиздиги кирет. Бирок бул тобокелдиктер жергиликтүү мүнөзгө ээ, убактылуу болуп саналат жана ишке ашырууга боло турган натыйжалуу тобокелдиктерди азайтуу чаралары аркылуу алардын таасирин башкарууга болот.

7.3. 2-ЭСКЧ: Эмгек жана эмгек шарттары

7.3.1. Баалоо

Эмгек укуктарына жана колдонулуучу стандарттарга байланыштуу тобокелдиктер үч өлкөнүн бардыгында негизинен окшош. Натыйжалуу тобокелдиктерди азайтуу чаралары көрүлбөсө, программаны ишке ашыруу иш-чаралары байкабастан эмгек укуктарынын бузулушуна, мажбурлап иштетүүгө жана балдар эмгегин колдонууга, ошондой эле СЭЗКПга алып келүүчү орточо тобокелдик бар. Ошол эле учурда, тобокелдиктерди азайтуу чаралары жана көзөмөлдөө механизмдери күчтүү болгон шартта чакан долбоорлорду ишке ашыруу коомдогу өзгөрүүлөргө түрткү берүү жана мындай көрүнүштөрдүн жайылышын орто жана узак мөөнөттүү келечекте азайтуу үчүн маанилүү мүмкүнчүлүк болуп саналат.

Программанын иш-чаралары, өзгөчө айыл чарбасында, токой чарбасында, жайыттарды калыбына келтирүүдө жана окутуу процессинде, коопсуз эмес эмгек шарттары, адилетсиз эмгек акы жана эмгек укуктарынын мүмкүн болуучу бузулушу, анын ичинде

мажбурлап иштетүү же балдар эмгегин колдонуу сыяктуу тобокелдиктерди жараткан эмгекти көп талап кылган иштерди камтыйт.

Кыргыз Республикасында, Тажикстанда жана Өзбекстанда формалдуу эмес иш менен камсыз болуунун жогорку деңгээли, натыйжалуу ДКМдерге жеткиликтүүлүктүн чектелүү болушу, сезондук миграция жана калыптанган гендердик ролдор бул тобокелдиктерди күчөтүшү мүмкүн. Аялдар жана жаштар сыяктуу аялуу топтор программанын кызматкерлери же башка бенефициарлар менен тыгыз өз ара аракеттенүүнү талап кылган иш-чаралардын, мисалы, окутуу жана потенциалды жогорулатуу иш-чараларынын жүрүшүндө СЭЗКПга көбүрөөк дуушар болушу мүмкүн. Программанын иш-чараларына катышкан фермердик үй чарбаларында, айрыкча чоңдордун эмгек миграциясы күчөгөн айыл чарбасынын кызуу мезгилдеринде, балдар эмгеги колдонулушу мүмкүн.

Климаттын өзгөрүшү жана ага байланыштуу табигый коркунучтар, мисалы, температуранын жогорулашы, кургакчылыктын кайталануу жыштыгынын көбөйүшү жана жаан-чачындын күчөшү, калктын жашоо каражаттарына болгон басымды күчөтүп, коопсуз эмес эмгек практикасынын көбөйүшүнө алып келиши мүмкүн. Бул өз кезегинде жумушчулардын аялуулугун дагы жогорулатат.

Механизация айрым аймактарда кол эмгегине болгон муктаждыкты азайткандыгына карабастан, Кыргыз Республикасынын Базар-Коргон районунда пахта жыйноо мезгилинде үй-бүлөлүк эмгекке, анын ичинде балдардын эмгегине сезондук көз карандылык бар экени билдирилген. Экономикалык мүмкүнчүлүктөрү чектелүү үй чарбаларында балдар түшүм жыйноо иштерине убактылуу жардам бериши мүмкүн. Бул системалуу же институционалдашкан көрүнүш болбогону менен, 2-ЭСКЧ боюнча тобокелдик болуп саналат.—Жалпысынан, программа тарабынан каржыланган долбоорлорду ишке ашыруу балдар эмгегинин көбөйүшүнө же аялдардын кол эмгегинин жүгүнүн жогорулашына алып келиши мүмкүн деген тобокелдик бар.

7.3.2. Таасирдин деңгээлин баалоо (төмөн, орточо, жогорку)

Үч өлкөнүн бардыгы үчүн бул тобокелдик орточо деңгээлде деп бааланат (тобокелдиктерди азайтуу чаралары колдонулганга чейин).

Программа эмгек рыногунун институттары, талаптардын аткарылышын камсыз кылуу потенциалы, ошондой эле эмгекти коргоо жана коопсуздук практикасы секторлорго жана аймактарга жараша айырмаланышы мүмкүн болгон шарттарда иш алып барат. Айрыкча айыл чарбасында жана айыл жерлериндеги жумушчу күчүнүн айрым бөлүктөрүндө эмгек шарттарына, жеке коргонуу каражаттарын колдонууга, жумуш убактысына, басмырлоого жол бербөөгө, жумушчулардын өкүлчүлүгүнө, ошондой эле балдар эмгегин, мажбурлап иштетүүнү жана формалдуу эмес эмгек практикасын алдын алууга байланыштуу улуттук эмгек мыйзамдарынын талаптарын ырааттуу колдонууда жана алардын аткарылышын көзөмөлдөөдө кыйынчылыктар жаралышы мүмкүн. Бул контексттик факторлор, эгерде тиешелүү контролдук механизмдер, мониторинг жана потенциалды жогорулатуу боюнча чаралар көрүлбөсө, программанын колдоосу менен ишке ашырылган иш-чаралар, өзгөчө сезондук, келишимдик же коомчулукка негизделген эмгекти камтыган иш-чаралар, 2-ЭСКЧнын талаптарына жана ЭЭУнун тиешелүү принциптерине толук шайкеш келбей калуу тобокелдигин жаратышы мүмкүн.

Үч өлкөнүн тең өкмөттөрү эмгек укуктарына байланыштуу эл аралык конвенцияларды ратификациялаганына карабастан, өзгөчө айыл чарба секторунда эмгек мамилелери

көп учурда формалдуу эмес мүнөздө болуп, көптөгөн фермерлерде расмий эмгек келишимдери жок. ЭЭУ татыктуу эмгек шарттарын камсыз кылууга көмөктөшөт, бирок улуттук жана жергиликтүү деңгээлдерде талаптарды ишке ашыруудагы көйгөйлөр прогрессти жайлатууда.

Бенефициарлардын ишмердигиндеги эмгек практикасы, эмгекти коргоо жана коопсуздук боюнча талаптагыдай эмес практикалар, эмгек мыйзамдарын жана келишим түзүү стандарттарын сактабоо, ар кандай операцияларда жеке коргонуу каражаттарын колдонуу боюнча талаптарды аткарбоо, жабдууларды жана агрохимикаттарды талаптагыдай сактабоо жана колдонуу жумушчулардын ден соолугуна жана коопсуздугуна тобокелдиктерди жаратышы мүмкүн. Ошондой эле бул практикалар ЭЭУ жана 2-ЭСКЧ тарабынан белгиленген эл аралык стандарттардын талаптарына шайкеш келбөөгө алып келиши мүмкүн.

7.4. 3-ЭСКЧ: Ресурстарды натыйжалуу пайдалануу жана булгануунун алдын алуу

7.4.1. Баалоо

Ресурстарды натыйжалуу пайдаланууга жана булгануунун алдын алууга байланыштуу тобокелдиктер үч өлкөнүн бардыгында окшош. Натыйжалуу пландаштыруу жүргүзүлбөсө, программаны ишке ашыруу энергияны натыйжалуу пайдалануу, суунун жеткиликтүүлүгү жана абанын сапаты боюнча учурдагы көйгөйлөрдү күчөтүшү мүмкүн. Ошол эле учурда программаны ишке ашыруу заманбап технологияларды киргизүү жана энергия менен ресурстарды натыйжалуу пайдаланууга багытталган климатка туруктуу жана аз эмиссиялуу жер пайдалануу практикаларын колдонуу аркылуу өлчөнө турган жакшыртууларга алып келет.

Учурдагы калдыктарды башкаруу жана сууну тазалоо инфраструктурасынын абалы начар болгондуктан, программанын иш-чаралары жергиликтүү деңгээлде булганууга алып келүү коркунучу бар.

Суу ресурстары да чектелүү, айрым жерлерде суунун жеткиликтүүлүгү төмөн. Программанын иш-чаралары суу ресурстары үчүн атаандаштыкты күчөтүшү мүмкүн деген тобокелдик бар.

Электр энергиясы менен камсыздоо климаттык шарттарга же жабдуулардын иштен чыгышына көз каранды. Программанын иш-чаралары электр энергиясына болгон суроо-талапты көбөйтүп, электр энергиясын башка керектөөчүлөрдөн буруу коркунучун жаратышы мүмкүн.

Өндүрүмдүү айыл чарба системаларын камсыз кылуу үчүн түшүмдүү топурактар талап кылынат жана топурактын эрозиясына же деградациясына алып келиши мүмкүн болгон ар кандай иш-чара программанын ийгилигине терс таасирин тийгизиши мүмкүн.

Кыргыз Республикасы

Кыргыз Республикасында тандалып алынган райондордогу сугат инфраструктурасынын абалы бирдей деңгээлде начарлаган эмес, бирок климаттын өзгөрмөлүүлүгүнүн күчөшү жайыт экосистемаларына жана чакан масштабдагы айыл чарба өндүрүшүнө басым жаратууда. Бийик тоолуу жайыт аймактарында өсүмдүк катмарынын азайышы, эгерде калыбына келтирүү жана кезектешип жаюу практикалары күчөтүлбөсө, жайыттарды ашыкча пайдалануу жана биологиялык ар түрдүүлүктүн жоголушу боюнча жаңы

тобокелдиктер пайда болуп жатканын көрсөтөт. Аймактагы айыл чарба өндүрүмдүүлүгү карбамид жана аммоний нитраты сыяктуу химиялык жер семирткичтерди кеңири колдонууга көз каранды. Фермерлер жер семирткичтерди туура эмес колдонуу жана топурактын рН деңгээлин текшерүүнүн жоктугу көбүнчө азык заттардын сиңирилишинин төмөндөшүнө алып келип, топуракта химиялык калдыктардын калышына жана узак мөөнөттүү деградацияга өбөлгө түзөрүн билдиришкен. Айрым учурларда жер семирткичтер топуракта кристалл түрүндө калып, азык заттардын натыйжасыз сиңирилип жатканын жана айлана-чөйрөгө потенциалдуу таасирлер бар экенин көрсөтөт. Айрым аймактарда жайыттарды ашыкча пайдалануу өсүмдүк катмарынын азайышына, натыйжада топурактын эрозиясына жана жайыт экосистемаларынын өндүрүмдүүлүгүнүн төмөндөшүнө алып келген. Ошол эле учурда токой экосистемалары, өзгөчө жаңгак токойлору, климаттын өзгөрмөлүүлүгүнө, зыянкечтердин көбөйүшүнө жана жерди туруктуу эмес пайдалануу практикаларына байланыштуу экологиялык басымга дуушар болууда. Натыйжалуу алдын ала текшерүү жүргүзүлбөсө жана ишке ашыруу мезгилинде күчтүү мониторинг жана башкаруу камсыз кылынбаса, программа ушул учурдагы тобокелдиктерди күчөтүшү же аларды азайта албай калышы мүмкүн. Кызыкдар тараптар ошондой эле шамалдан коргоочу токой тилкелеринин жана токой катмарынын жоголушун баса белгилешти, бул шамал эрозиясына жана чаңдын топтолушуна карата аялуулукту жогорулаткан. Өсүмдүктөргө чаңдын конушу фотосинтезди жана түшүмдүүлүктү төмөндөтүп, дыйкандарды түшүмдүүлүктү сактап калуу үчүн кошумча айыл чарба каражаттарын колдонууга мажбур кылат.

Мал чарбачылыгы да жайыттардын сапатынын төмөндөшү жана ветеринардык кызматтарга жеткиликтүүлүктүн чектелүүлүгүнөн улам натыйжалуулук көйгөйлөрүнө туш болууда.

Мындан тышкары, көптөгөн жамааттарда айыл чарба калдыктарын башкаруу тажрыйбасы чектелүү бойдон калууда, ал эми жер семирткичтер менен пестициддердин химиялык калдыктары кыртышта жана суу объектилеринде топтолушу мүмкүн.

7.4.2. Таасирдин деңгээлин баалоо (төмөн, орточо, жогорку)

Үч өлкөнүн бардыгы үчүн 3-ЭСКЧга байланыштуу потенциалдуу таасирлер жана тобокелдиктер орточо деңгээлде деп бааланат (тобокелдиктерди азайтуу чаралары колдонулганга чейин). Кыргыз Республикасы, Тажикстан жана Өзбекстан сууну жана энергияны натыйжасыз пайдалануу, саркынды сууларды тазалоочу объектилердин чектелүү болушу, эскирген инфраструктура жана булганууну көзөмөлдөө системаларынын чектелүү болушу менен байланышкан түзүмдүк көйгөйлөргө дуушар болууда. Абанын сапатынын начардыгы казылып алынуучу отунга көз карандылык менен байланыштуу.

Үч өлкөнүн бардыгында тең сугатка негизделген айыл чарбасына көз карандылык жогору болуп, бул суу тартыштыгы, климаттын өзгөрмөлүүлүгү, ошондой эле эскирген сугат жана саркынды сууларды башкаруу инфраструктурасы менен айкалышып, ресурстарды натыйжасыз пайдалануу жана топурак менен суу ресурстарынын булгануу тобокелдигин жогорулатат.

Улуттук стратегиялар жана эл аралык колдоого ээ программалар ресурстарды натыйжалуу пайдаланууну жана айлана-чөйрөнү башкарууну жакшыртууга багытталган; бирок алардын натыйжалуулугу жергиликтүү деңгээлде көбүнчө чектелүү. Булгануу тобокелдиктери, адатта, жергиликтүү мүнөзгө ээ жана мыкты практикаларды колдонуу

аркылуу башкарууга болот. Ошондуктан 3-ЭСКЧга байланыштуу таасирлер олуттуу же кайтарылгыс болушу күтүлбөйт, бирок айлана-чөйрөгө топтолгон таасирлердин алдын алуу үчүн максаттуу тобокелдиктерди азайтуу чараларын жана туруктуу ишке ашырууну талап кылат.

7.5. 4-ЭСКЧ: Коомчулуктун ден соолугу, коопсуздугу жана корголушу

7.5.1. Баалоо

Программага байланыштуу климатка адаптациялоо иш-чаралары (мисалы, сугат системалары, токойлорду калыбына келтирүү, жайыттарда жүргүзүлүүчү иштер) коомчулуктун ден соолугуна жана коопсуздугуна таасирин тийгизиши мүмкүн. Мисалы, жаңы сугат суу сактагычтары же талааларды дренаждоо векторлордун көбөйүшүнө шарт түзүшү же суу менен камсыздоочу булактардын булганышына алып келиши мүмкүн. Өсүмдүктөрдү коргоочу каражаттарды же жер семирткичтерди талаптагыдай эмес колдонуу, калдыктарды талаптагыдай башкарбоо же жабдуулардын талаптагыдай иштебеши да коомчулуктун ден соолугуна жана коопсуздугуна таасир этиши мүмкүн. Ошондой эле жол транспортуна жана программага байланыштуу транспорт кыймылынан келип чыккан инциденттерге же кокустук окуяларга байланыштуу тобокелдик бар. Бул таасирлер медициналык жардамга жеткиликтүүлүктүн жетишсиздигинен улам күчөшү мүмкүн. Бирок программаны ишке ашыруу заманбап технологияларды киргизүү, булганууну көзөмөлдөө жана калдыктарды башкаруу боюнча потенциалды жогорулатуу аркылуу өлчөнө турган жакшыртууларга алып келет жана ошону менен ден соолукка жана коопсуздукка терс таасирлердин тобокелдигин азайтышы мүмкүн.

Каржылоо же программанын башка иш-чаралары үчүн атаандаштыктын контекстинде социалдык чыңалуу келип чыгышы мүмкүн. Бенефициарлардын деңгээлинде каражаттарды мыйзамсыз ыйгарып алуу жана уурдоо фактылары коомчулуктун ичинде социалдык чыңалууга же талаш-тартыштарга алып келиши мүмкүн.

Коомчулук менен өз ара аракеттенүүнү, башка долбоордун өнөктөштөрү менен кызматташууну жана долбоордун адистеринин ортосундагы өз ара аракеттенүүнү талап кылган чакан долбоорлордон (окутуу сессиялары, долбоордун өнөктөштөрүнүн потенциалын жогорулатуу ж.б.) потенциалдуу СЭЗКП тобокелдиктери келип чыгышы мүмкүн.

Үч өлкөнүн бардыгында жарандык коомго, сөз эркиндигине чектөөлөр жана көз карандысыз журналистиканын чектелүү болушу байкалат. Ошондуктан коомчулуктун же коомчулук мүчөлөрүнүн, айрыкча бенефициарлардын ишмердигине байланыштуу даттанууларын билдирүү мүмкүнчүлүгү чектелип калышы мүмкүн.

Зыянкечтердин, анын ичинде чегирткелердин жана токой зыянкечтеринин көбөйүшү айыл чарба өндүрүмдүүлүгүнө жана азык-түлүк коопсуздугуна коркунуч жаратып, жашоо каражаттарына болгон басымды жана ага байланыштуу социалдык аялуулуктарды күчөтүшү мүмкүн. Мурдагы айыл чарба практикаларынан калган абанын булганышы жана химиялык калдыктар да айлана-чөйрөгө байланыштуу ден соолук көйгөйлөрү катары аныкталган. Калдыктарды жана айыл чарба каражаттарын каналдарга жана агын сууларга талаптагыдай эмес таштоо суунун булганышына жана санитардык тобокелдиктерге алып келиши мүмкүн. Өтө ысык аба ырайы, узакка созулган кургакчылык мезгилдери жана чаңдуу бороон-чапкындар, өзгөчө айыл чарбасында эмгектенген аялдар жана улгайган адамдар үчүн ден соолукка байланыштуу

тобокелдиктерди жогорулатат. Кубодион районунда сезондук шамалдарга байланыштуу чаңдуу бороон-чапкындар дем алуу органдарынын көйгөйлөрүнө алып келип, айыл чарба өндүрүмдүүлүгүн төмөндөтүүдө. Суунун тартыштыгы жана сугат системаларынын иштен чыгышы коомчулуктар коопсуз эмес суу булактарына таянууга же сууну узак аралыкка кол менен ташууга аргасыз болгондо ден соолукка байланыштуу тобокелдиктерди да жаратууда. Бул шарттар көбүнчө суу топтоо жана сугатты башкаруу үчүн жооптуу болгон аялдарга пропорционалдуу эмес таасир этет. Инфраструктуранын иштен чыгышы, анын ичинде иштебеген насостор жана начарлаган дренаж каналдары, суу ташкынынын, суунун топтолушунун жана векторлор аркылуу жугуучу оорулардын коркунучун жогорулатат. Эгерде программа натыйжалуу алдын ала текшерүүдөн өткөрүлбөсө жана ишке ашыруу мезгилинде күчтүү мониторинг жана башкаруу жүргүзүлбөсө, программа ушул учурдагы тобокелдиктерди күчөтүшү же кайра жаратышы мүмкүн.

Сугат инфраструктурасын реконструкциялоо жана жаңы айыл чарба технологияларын киргизүү курулуш жана орнотуу этаптарында убактылуу коопсуздук тобокелдиктерин да жаратышы мүмкүн.

7.5.2. Таасирдин деңгээлин баалоо (төмөн, орточо, жогорку)

Бул негизинен жарандык эркиндиктердин чектелишине жана буга байланыштуу коомчулук мүчөлөрүнүн өз көйгөйлөрүн билдире албай калуу жана даттанууларын талаптагыдай чечтирүү мүмкүнчүлүгүнүн чектелишине байланыштуу. Сунушталып жаткан иш-чаралардын мүнөзүн жана масштабын, коомчулук мүчөлөрүнүн бенефициарлардын иш-чараларына тартылышы мүмкүн экенин жана ири масштабдагы же кооптуу иштердин жоктугун эске алуу менен, үч өлкөнүн бардыгында коомчулуктун ден соолугуна, коопсуздугуна жана корголушуна болгон тобокелдик төмөн болмок.

7.6. 5-ЭСКЧ: Жерди сатып алуу жана мажбурлап көчүрүү

7.6.1. Баалоо

Үч өлкөнүн бардыгы үчүн потенциалдуу тобокелдиктер жана таасирлер чектелүү. Программанын көпчүлүк чаралары жеке адамдардан жер алууну талап кылбаган консультациялык кызматтарды, окутууну же жабдууларды камтыйт. Айрым сейрек учурларда демонстрациялык участоктор, көчөт өстүрүүчү бакчалар же суу инфраструктурасы үчүн жерди коомчулуктун ыктыярдуу негизде берүүсү талап кылынышы мүмкүн. Бул жайыттарга же айыл чарба жерлерине жеткиликтүүлүктү убактылуу чектеши мүмкүн. Эгерде мындай жер пайдалануу талаптагыдай башкарылбаса, жергиликтүү өндүрүүчүлөрдүн, өзгөчө аялуу топтордун жашоо каражаттарына таасир этиши мүмкүн. Деградацияга учураган коомдук жерлерди токой өстүрүү үчүн пайдалануу же жайыттарды жабуу салттуу жайыт пайдалануу тартибине таасир этиши мүмкүн. Пайдаланылбаган мамлекеттик жерлерге коргоочу тилкелерди же мөмө-жемиш бактарын отургузуу жер кыртышынын жабуусун өзгөртүшү мүмкүн, бирок жер пайдалануучуларды көчүрүүгө алып келиши күмөн.

Жер бөлүштүрүү жөнүндө маалыматты туура эмес жеткирүү жерди адилетсиз бөлүштүрүү тууралуу ушак-айындардын пайда болушуна алып келиши мүмкүн.

Программа жер сатып алууну же көчүрүүнү камтыбаса да, эгерде финансылык инструменттер расмий жерге болгон укукту ырастоочу документтерге гана таянса,

кыйыр түрдө четтетүү тобокелдиктери келип чыгышы мүмкүн. Жер көп учурда эркек туугандардын атына катталгандыктан, аялдар климаттык каржылоого өз алдынча жетүүдө тоскоолдуктарга дуушар болушу мүмкүн.

Кыргыз Республикасы

Кыргыз Республикасында жер укуктары жалпысынан расмий кадастрдык каттоо жана ижара келишимдери аркылуу жөнгө салынат, бирок аялдардын жерди башкарууга жана жерге байланыштуу чечимдерди кабыл алууга натыйжалуу катышуусу иш жүзүндө дагы эле чектелүү. Көптөгөн үй чарбаларында аялдар айыл чарба өндүрүшүнө жана үй-бүлөлүк чарбаларды башкарууга активдүү катышканына карабастан, жерди каттоо жана расмий документтер үй чарбасынын эркек мүчөлөрүнүн атына катталат. Эркектердин эмгек миграциясы аялдардын айыл чарбасындагы жоопкерчилигин жогорулатып, көптөгөн аялдар сугаттын графигин түзүүгө, өсүмдүктөрдү башкарууга жана айыл чарба продукцияларын сатууга жооп берген иш жүзүндөгү чарба жетекчилерине айланган. Бирок аялдар көбүнчө жерге байланыштуу сүйлөшүүлөрдө же суу пайдалануучулар ассоциациялары жана жайыт комитеттери сыяктуу коомчулуктун деңгээлинде чечим кабыл алуучу түзүмдөрдө расмий ыйгарым укуктарга ээ эмес.

7.6.2. -Таасирдин деңгээлин баалоо (төмөн, орточо, жогорку)

Үч өлкөнүн бардыгы үчүн бул тобокелдик төмөн деңгээлде деп бааланат (тобокелдиктерди азайтуу чаралары колдонулганга чейин).

Физикалык көчүрүү күтүлбөйт жана программа алкагындагы жерди пайдалануу ыктыярдуу негизде жүргүзүлөт. Жерди пайдаланууда убактылуу жана чоң эмес өзгөрүүлөр гана болушу мүмкүн. Экономикалык көчүрүүнүн чоң эмес тобокелдигин тиешелүү чаралар аркылуу оңой азайтууга болот.

7.7. 6-ЭСКЧ: Биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо жана тирүү жаратылыш ресурстарын туруктуу башкаруу

7.7.1. Баалоо

Программа климатка туруктуу жана аз эмиссиялуу АЧТБЖП алкагындагы жерди пайдалануу практикаларын илгерилетүүгө, ошондой эле кошумча нарк чынжырчаларын өнүктүрүү жана адаптациялоо чаралары аркылуу жашоо каражаттарын жакшыртууга багытталган. Бул иш-чаралар экологиялык жана социалдык жактан оң таасирлерди жаратуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болгону менен, талаптагыдай башкарылбаса, биологиялык ар түрдүүлүктүн жоголушуна жана экосистемалардын деградациясына байланыштуу тобокелдиктерди да жаратат. БАТКБК аркылуу жүргүзүлгөн алдын ала текшерүү (5.3.6-бөлүм) үч катышуучу өлкөдө тең дүйнөлүк мааниге ээ болгон бир катар биологиялык ар түрдүүлүк баалуулуктары, анын ичинде CR жана КТ категорияларындагы түрлөр, ошондой эле улуттук жана эл аралык деңгээлде белгиленген корголуучу жаратылыш аймактары бар экенин тастыктады. Бул өзгөчө сезимтал аймактар токой, саванна, саздак жерлер жана агроэкологиялык системалардын аймактарында жайгашып, потенциалдуу чакан долбоорлордун ландшафттары менен дал келиши мүмкүн.

Программа мыйзам тарабынан белгиленген корголуучу жаратылыш аймактарынын ичинде иш-чараларды түздөн-түз ишке ашырууну көздөбөйт, бирок айрым аймактардагы айыл чарба жана жайыт системалары бул объекттерди курчап турган кеңири экологиялык ландшафттардын чегинде жайгашышы мүмкүн. Ошондуктан талаптагыдай башкарылбаса, жерди пайдаланууну интенсивдештирүү, жайыттарды

кеңейтүү, сууну алуу же жергиликтүү эмес түрлөрдү киргизүү сыяктуу кыйыр басымдар экологиялык байланыштуулукка жана жашоо чөйрөлөрүнүн сапатына таасир этиши мүмкүн.

ЖКЭАСнын Ia жана II категорияларындагы бир нече объекттердин (өзгөчө корголуучу коруктар жана улуттук парктар) болушу биологиялык ар түрдүүлүктүн сезимталдыгы өзгөчө жогору болгон, жаратылышты коргоо үчүн маанилүү аймактар бар экенин көрсөтөт. Демек, бул объекттерге жакын жерде сунушталган ар кандай чакан долбоор түз же кыйыр таасирлердин болбошун камсыз кылуу жана зарыл болгон учурда экологиялык буфердик зоналарды жана коргоо аралыктарын сактоо үчүн алдын ала этияттык менен текшерүүдөн өткөрүлүшү керек.

Башка шарттарда инвазиялык деп саналган түрлөрдү, мисалы, шамалдан коргоочу жана көлөкө берүүчү бактар катары *Acacia* түрлөрүн, ошондой эле агрокой чарбасынын же айыл чарба практикаларынын алкагындагы жабуучу өсүмдүктөрдү колдонуу жергиликтүү экосистемаларда биологиялык тең салмактуулуктун бузулушуна, биологиялык ар түрдүүлүктүн азайышына жана жергиликтүү өсүмдүктөр менен атаандашуу аркылуу табигый жашоо чөйрөлөрүнүн түзүлүшүнүн жана сапатынын өзгөрүшүнө алып келиши мүмкүн деген тобокелдик бар. Бирок алардын татаал климаттык шарттарда өсүп-өнүгүүгө же тез өсүүгө жөндөмдүүлүгү аларды пайдалуу кызматтык өсүмдүктөр катары баалуу кылат. Кургакчылыкка туруктуу жаңы өсүмдүктөрдү киргизүү же өсүмдүктөрдү отургузуу мөөнөттөрүн өзгөртүү да ушундай таасирлерге алып келиши мүмкүн. Биологиялык ар түрдүүлүк боюнча БАТКБК алдын ала текшерүүсүндө жоголуп кетүү коркунучунда турган түрлөр жашаган же корголуучу жаратылыш аймактарына жакын жайгашкан деп аныкталган ландшафттарда өсүмдүктөрдүн талаптагыдай эмес түрлөрүн киргизүүнүн же жерди пайдаланууну интенсивдештирүүнүн экологиялык кесепеттери күчөшү мүмкүн. Ошондуктан программа өсүмдүктөрдүн түрлөрүн кылдат тандоо, алдын ала текшерүү жана адаптивдүү башкаруу стратегиялары аркылуу бул пайдаларды жергиликтүү жаратылыш жашоо чөйрөлөрүнө жана экосистемаларга тийгизиши мүмкүн болгон тобокелдиктер менен тең салмакташтырууга умтулат.

Мындан тышкары, программанын кошумча нарк чынжырчаларын өнүктүрүү аркылуу экономикалык мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтүүгө багытталышы айыл чарба жерлерине болгон суроо-талапты байкабастан көбөйтүп, жакын жайгашкан жаратылыш жашоо чөйрөлөрүнө (анын ичинде токойлорго, саздак жерлерге жана жайыттарга) жана экосистемаларга басым жаратышы мүмкүн. Бул, өзгөчө фермерлер жаңы рыноктук мүмкүнчүлүктөрдү пайдаланууга умтулган аймактарда, жаратылыш жашоо чөйрөлөрүнүн жоголушуна жана деградациясына алып келиши мүмкүн. Биологиялык ар түрдүүлүк боюнча БАТКБК алдын ала текшерүүсү айрым кийлигишүү аймактары БАМАларды жана корголуучу жаратылыш аймактарын камтыган кеңири экологиялык ландшафттардын чегинде жайгашышы мүмкүн экенин көрсөтөт. Демек, жашоо чөйрөлөрүнүн бөлүнүп-жарылышы, тынчсыздандыруу, ресурстарды казып алуунун көбөйүшү же табигый аймактарга кол салуу сыяктуу кыйыр жана топтолмо таасирлер кылдат башкарылышы керек. Программанын кыйыр таасири катары, эгерде тиешелүү чаралар көрүлбөсө, жыгач жана жыгач эмес токой продукцияларын камтыган жаратылыш ресурстарын пайдалануунун көбөйүшү мүмкүн. Бул биологиялык ар түрдүүлүккө жана экосистемалык кызматтарга кошумча коркунучтарды жаратышы мүмкүн.

Ўзбекистанда, Шорсу айылынын айланасындагы чектелген географиялык аймакта эндемик саналган, жок болуп кетүү коркунучунда турган (CR) Фергана эки манжалуу гекконунун (*Alsophylax ferganensis*) бар экендиги аныкталган. Бул аймакка таасир этиши мүмкүн болгон ар кандай долбоорлордон улам ушул түргө зыян келтирүү тобокелдиги бар.

7.7.2. Таасирдин деңгээлин баалоо: (төмөн, орточо, жогорку)

Бул тобокелдик орточо деңгээлде деп бааланат (тобокелдиктерди азайтуу чаралары колдонулганга чейин). Программа ири масштабдагы инфраструктураны же жерди түздөн-түз башка максатка которууну каржылабайт жана негизинен потенциалды жогорулатууга, кошумча нарк чынжырчаларын өнүктүрүүгө жана климатка туруктуу айыл чарба практикаларына багытталган. Ошол эле учурда биологиялык ар түрдүүлүк боюнча БАТКБКнын алдын ала текшерүүсү программанын кеңири географиялык аймактарында жоголуп кетүү коркунучунда турган түрлөрдүн жана корголуучу жаратылыш аймактарынын бар экенин тастыктады. Демек, чакан долбоорлордун иш-чаралары талаптагыдай алдын ала текшерүүдөн өткөрүлбөсө жана башкарылбаса, жаратылыш жана потенциалдуу критикалык жашоо чөйрөлөрүнө кыйыр же шартталган таасирлердин реалдуу коркунучу бар. Бирок бул тобокелдиктерди биологиялык ар түрдүүлүк боюнча күчөтүлгөн алдын ала текшерүү, четтетүү критерийлери жана ЭСМБПга киргизилген тобокелдиктерди азайтуу чаралары аркылуу башкарууга болот. Биологиялык ар түрдүүлүккө байланыштуу бардык тобокелдиктер тобокелдиктерди азайтуунун иерархиясына ылайык башкарылат: негизги ыкма катары таасирден качуу, андан кийин таасирди минималдаштыруу, калыбына келтирүү жана зарыл болгон учурда компенсациялык чараларды көрүү.

7.8. 7-ЭСКЧ: Жергиликтүү түпкү элдер

7.8.1. Баалоо

7-ЭСКЧнын колдонулушу программаны даярдоо этабында бир гана улуттук деңгээлдеги этникалык же тилдик топторду таанууга гана таянбастан, кабинеттик сереп жана жергиликтүү деңгээлде кызықдар тараптарды тартуу аркылуу, 7-ЭСКЧнын критерийлерин жана ЖКФнын Жергиликтүү түпкү элдер саясатын колдонуу менен бааланды. Сереп Кыргыз Республикасындагы, Тажикстандагы жана Ўзбекистандагы максаттуу аймактар боюнча расмий демографиялык жана статистикалык маалыматтарды, тиешелүү мыйзамдарды жана саясаттарды, программанын баштапкы абалын талдоо жана техникалык-экономикалык негиздемелерди, буга чейинки экологиялык жана социалдык баалоолорду, ошондой эле жарыяланган маалыматтарды камтыды. Анда коомчулуктардын өздөрүн Изилдөөдө жамааттар өздөрүн жергиликтүү түпкү элдер деп таануусун, ата-бабалардан калган аймактар жана жаратылыш ресурстары менен жамааттык байланышы, өзгөчө салттуу институттары же ресурстарды башкаруу системалары, ошондой эле өзүнчө маданий, тилдик, социалдык же экономикалык институттары бар-жогу каралды. Натыйжалар улуттук жана жергиликтүү бийлик органдары, коомчулуктун өкүлдөрү, Суу пайдалануучулар ассоциациялары, жайыт комитеттери, фермерлер, аялдар топтору, жарандык коом уюмдары жана техникалык адистер менен өткөрүлгөн консультациялар аркылуу такталды. Кызықдар тараптар гендер, жакырчылык, алыскы аймактарда жашоо, жаш курак жана жаратылыш ресурстарына көз каранды болгон жашоо каражаттары боюнча аялуу топторду ырааттуу түрдө аныкташкан, бирок ЖКФнын Жергиликтүү түпкү элдер саясатында сүрөттөлгөн жамааттык мүнөздөмөлөрдүн бардыгына ээ болгон

коомчулуктарды аныкташкан эмес. Демек, документтик сереп да, консультациялар да программанын кийлигишүү аймактарында 7-ЭСКЧнын же ЖКФнын Жергиликтүү түпкү элдер саясатында белгиленген мүнөздөмөлөргө жооп берген коомчулуктарды аныктаган жок. Аймактар этникалык жана тилдик жактан ар түрдүү болгонуна карабастан, аныкталган азчылыктар колдонуудагы административдик, саясий жана укуктук системаларга катышат жана 7-ЭСКЧ же ЖКФнын Жергиликтүү түпкү элдер саясаты боюнча талап кылынган өзгөчө жамааттык иденттүүлүктүн, аймактык байланыштын жана салттуу институттардын айкалышын сактап калышкан эмес. Буга байланыштуу, 7-ЭСКЧ Программа тарабынан колдонулууга тийиш деп эсептелбейт.

Программа үчүн ЭСКЧ дал ушул жагдайларды эске алуу менен иштелип чыккан.

Кыргыз Республикасы

Расмий 7-ЭСКЧ коргоо чаралары талап кылынбаса да, жергиликтүү каада-салттарды четтетип же көңүл сыртында калтырбоо дагы эле маанилүү. Мисалы, жайыттарды башкарууда же агрокой чарбасында салттуу жайыт пайдалануу укуктары сакталууга тийиш. Эгерде программанын кайсы бир объектиси ыйык же маданий жактан маанилүү жерлер менен (мисалы, ыйык жайлар, көрүстөндөр) дал келсе, бул коомчулуктун нааразычылыгын жаратышы мүмкүн. Тилдик тоскоолдуктар (кыргыз / өзбек / орус тилдери) эске алынбаса, катышууга чектөө коюлушу мүмкүн.

7.8.2. -Таасирдин деңгээлин баалоо (төмөн, орточо, жогорку)

Программанын аймагында 7-ЭСКЧда аныкталгандай Жергиликтүү түпкү элдер жок. Ошондуктан терс таасирлер күтүлбөйт жана 7-ЭСКЧ боюнча тобокелдик анча маанилүү эмес (тобокелдиктерди азайтуу чаралары колдонулганга чейин).

7.9. 8-ЭСКЧ: Маданий мурас

7.9.1. Баалоо

Үч өлкөнүн тең материалдык жана материалдык эмес маданий мурастарга бай. Бул жарым-жартылай Жибек жолундагы соода жана маданий алмашууларга байланыштуу мурас объектилеринин болушу менен түшүндүрүлөт, бирок ошондой эле байыркы мурас объектилери (мисалы, петроглифтер жана аска сүрөттөрү), алгачкы диний эстеликтер, ландшафттык өзгөчөлүктөр жана улуттук же дүйнөлүк мааниге ээ болгон башка мурас объектилери да бар. Үч өлкөнүн бардыгында тең маданий мурас объектилерин коргоо боюнча мыйзамдар кабыл алынган.

Программанын иш-чаралары негизинен айыл чарба жерлери, жайыттар жана токой ландшафттары менен чектелет жана ири масштабдагы курулуш иштерин камтыбайт. Ошого карабастан, археологиялык калдыктардын, ыйык жерлердин, күмбөздөрдүн, көрүстөндөрдүн жана маданий жактан маанилүү ландшафттык өзгөчөлүктөрдүн (мисалы, ыйык булактардын, дарактардын жана тоолордун) кеңири таралгандыгын эске алганда, программанын иш-чараларына байланыштуу жер казуу иштери мурда белгисиз болгон материалдык маданий ресурстарга туш болушу мүмкүн.

Потенциалдуу таасирлер чектелүү жана аймактык жактан өтө локалдуу болот деп күтүлүүдө, жана алар төмөнкүлөрдү камтышы мүмкүн:

- Чакан масштабдагы казуу иштеринин жүрүшүндө (мисалы, сугат курулмаларын куруу же отургузуу үчүн чуңкурларды казуу учурунда) мурда белгисиз болгон археологиялык калдыктардын кокусунан бузулушу;

- Белгилүү маданий мурастарга, мисалы, ыйык жерлерге, мазарларга, көмүлгөн жерлерге же маданий жактан маанилүү дарактарга же ландшафттык өзгөчөлүктөргө байкабастан зыян келтирүү;
- Программалык иш-чаралар туура пландаштырылбаса, маданий жактан маанилүү жерлерге кирүүгө чектөөлөрдүн пайда болушу;
- Программанын иш-чаралары маданий жактан сезимтал аймактарга таасир эткен учурда коомчулуктун тынчсыздануусу.

Программа мындай аймактарды камтыбагандыктан, улуттук деңгээлде корголгон же Дүйнөлүк мурастар тизмесине кирген объекттерге таасир этүү күтүлбөйт.

7.9.2. Таасирдин деңгээлин баалоо (төмөн, орточо, жогорку)

Үч өлкөнүн бардыгы үчүн бул тобокелдик төмөн деңгээлде деп бааланат (тобокелдиктерди азайтуу чаралары колдонулганга чейин).

Физикалык кийлигишүүлөрдүн чакан масштабда болушун, белгилүү маданий мурас объектилеринде иш-чаралардын жүргүзүлбөшүн, ошондой эле алдын ала текшерүү жана Күтүүсүз табылгалар боюнча жол-жоболор колдонуларын эске алуу менен, үч өлкөнүн бардыгында маданий мураска тийгизилиши мүмкүн болгон таасирлер өтө чектелүү болот деп күтүлүүдө.

8. Экологиялык жана социалдык таасирлер (чакан долбоорлордун деңгээлинде)

Бул бөлүм а) программанын финансылык механизминин негизги элементтерин баяндоого жана б) иш жүзүндөгү Э&С баалоосуна багытталган. 7-бөлүмдө программанын деңгээлинде аныкталган потенциалдуу тобокелдиктер жана (күтүлбөгөн) терс таасирлер баяндалса, бул бөлүм 2.2.1; 2.2.2; 2.3.1; 2.3.2 жана 2.3.3, ошондой эле 3.3.2-иш-чараларынын алкагында чакан долбоорлорду ишке ашырууга байланыштуу Э&С тобокелдиктерине басым жасайт.

2.3.1 жана 2.3.3-иш-чаралары КТАЭ айыл чарба жерлерин башкаруу практикаларын жана кошумча нарк чынжырчасына инвестицияларды колдоо үчүн бири-бирин толуктаган эки компоненттен турган айыл чарбасын каржылоо механизмдин түзөт. ЖКФнын каражаттары арыз берүү жана тандоо процесси аркылуу бенефициарларга товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү берүү үчүн Суу ресурстары, айыл чарба жана кайра иштетүү өнөр жай министрлиги (САЧКӨМ), ИДИАБ жана ЭКӨУК тарабынан башкарылат. Тандоодон ийгиликтүү өткөн талапкерлер, бенефициарлар тобуна жараша өзгөрүп туруучу милдеттүү өздүк салымын кошкон шартта, тиешелүү улуттук аткаруучу уюм тарабынан сатылып алынган товарларды жана кызматтарды алышат. Бул товарлар жана кызмат көрсөтүүлөр КТАЭ айыл чарба практикаларын жана технологияларын өздөштүрүүгө көмөктөшөт.

ЕИБнын заемдук каражаттары Кыргыз Республикасынын Финансы министрлиги, Тажикстан Республикасынын Финансы министрлиги жана Өзбекстан Республикасынын Финансы министрлиги тарабынан башкарылып, өтүнмө берүү жана баалоо процессинен кийин жергиликтүү финансылык институттар аркылуу ортомчулук кылынат. Тандоодон ийгиликтүү өткөн чакан жана орто ишканалар КТАЭ технологияларын жана практикаларын өздөштүрүүгө, ошондой эле программанын аймактарында кошумча нарк чынжырчаларын кеңири өнүктүрүүгө багытталган талаптарга жооп берген жабдууларды жана инвестицияларды каржылоо үчүн насыя алышат. Каржылоо кайрак жана сугат жерлериндеги айыл чарбасы үчүн жеткиликтүү болот, мында сугат өндүрүш системаларынан өзгөчө жогорку суроо-талап күтүлүүдө.

2.3.2-иш-чара Кыргыз Республикасында КТАЭ айыл чарба жерлерин башкаруу практикаларын каржылоого багытталган финансылык механизмди камтыйт. Бул үч өлкөнүн ичинен бир гана өлкөгө жарым-жартылай тиешелүү болгон жалгыз иш-чара болуп саналат. ЖКФнын каражаттарын GIZдин Аткаруучу уюму (АУ) тарабынан башкарылып, бенефициарлар коммерциялык эмес үч микрокредиттик уюм тарабынан жүргүзүүчү өтүнмө берүү жана тандоо процесси аркылуу тандалып алынат. Бул процесс GIZ тарабынан жабдуулар жана материалдар түрүндө баштапкы натуралай колдоо көрсөтүлүп, бенефициарлар тарабынан 100% кайтарым төлөм жүргүзүлүшү шарты менен активдерге негизделген револьвердик механизмди түзүүгө багытталат. Тандоодон ийгиликтүү өткөн талапкерлерге айыл чарба каражаттары жана Консервациялык айыл чарба топтору тарабынан механизациялаштырылган кызмат көрсөтүүлөр берилет, мында алар МКУларга, анын ичинде чакан төлөмдү кошуп, акчалай түрдө кайтарып берүү милдетин алышат. Сезондук сарпталуучу материалдарга жана механизациялаштырылган кызматтарга жеткиликтүүлүк Кыргыз Республикасындагы программалык аймакта буудайды түз себүү технологиясы менен өндүрүүнү жайылтууга көмөктөшөт.

2.2.1 жана 2.2.2-иш-чаралары КТАЭ токой жана жайыт жерлерин башкаруу практикаларын каржылоого багытталган финансылык механизмди камтыйт. ЖКФнын каражаттары бенефициарларга товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү берүү үчүн АРИС, САЧКӨМ, ИДИАБ жана ЭКӨУК тарабынан башкарылат. Токой чарбасынын мамлекеттик ишканалары жана токойлорду жана жайыттарды башкаруу үчүн жооптуу жергиликтүү институттар 2.2.1 жана 2.2.2-иш-чараларынын алкагында иштелип чыга турган муниципалдык токой жана жайыт инвестициялык пландарында артыкчылыктуу деп белгиленген калыбына келтирүү, токой өстүрүү жана жерди туруктуу жана климатка туруктуу пайдалануу чараларын ишке ашырууга мүмкүндүк берүүчү жабдууларды, материалдарды жана кызмат көрсөтүүлөрдү алышат. Жабдуулар жана материалдар программанын аймактарында КТАЭ токой жана жайыттарды башкаруу практикаларын жана технологияларын өздөштүрүүгө көмөктөшөт.

3.3.2-иш-чара трансчегаралык адаптациялоо жана билимди жана потенциалды жогорулатуу чараларын каржылоого багытталган финансылык механизмди камтыйт. ЖКФнын каражаттары платформа жайгаштырыла турган жана өтүнмө берүү жана тандоо процесси аркылуу бенефициарларга товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү берүү үчүн жооптуу боло турган мекеме тарабынан башкарылат. Тандоодон ийгиликтүү өткөн талапкерлерге товарлар жана кызмат көрсөтүүлөр түздөн-түз платформаны жайгаштыруучу мекеме тарабынан сатып алынып берилет, мында сунуш кеминде эки мекеме тарабынан биргелешип иштелип чыгып, ишке ашырылууга тийиш жана алардын бири коңшу өлкөдөн бирден мекеме болушу шарт. Товарлар жана кызмат көрсөтүүлөр тандалып алынган ландшафттарда трансчегаралык жерлерди калыбына келтирүүнү, жаратылыш ресурстарын туруктуу башкарууну жана биологиялык ар түрдүүлүктү сактоону колдойт.

8.1. Чакан долбоордун сүрөттөлүшү

8.1.1. Тең каржылоо гранттар механизми жана кредиттик программанын негизги элементтери.

6-таблица: Чакан долбоорлордун жалпы баяндамасы

Долбоордун түрү/аталышы	Дал келүүчү гранттар механизми (2.3.1 жана 2.3.3-иш-чаралар)	Кредиттик программа (2.3.3-иш-чара)
Долбоордун темасы	Адаптация/Айыл чарбасы	
Долбоордун иш-жүзүнө ашырылуучу жери	Чакан долбоорлор бенефициарлардын чарбаларында, башкача айтканда, Кыргыз Республикасынын Баткен, Жалал-Абад жана Ош облустарында; Тажикстандын Согд жана Хатлон облустарында; Өзбекстандын Андижан, Фергана, Наманган жана Сурхандарья облустарында жалпысынан 180 максаттуу муниципалитеттин өндүрүштүк максатта пайдаланылып жаткан жерлеринде ишке ашырылат.	
Жооптуу АУ	САЧКӨМ, ИДИАБ, ЭКӨУК	КР Каржы министрлиги, ТЖ Каржы министрлиги, ӨЗ Каржы министрлиги
Программанын болжолдуу наркы (масштабы)	5 000 евродон 50 000 еврого чейин	500 000 еврого чейин
Программанын болжолдуу мөөнөтү	6 -12 ай	12 ай

Булак: GIZ, 2026

Жарамдуу бенефициарлар¹:

Кыргыз Республикасы

Дал келүүчү гранттар механизми:

- **Дыйкан чарбалары же жеке/майда чарбалар** (критерийлер: өлкөдө мыйзамдуу катталган жана/же таанылган юридикалык же жеке тарап; тиешелүү каттоосу, салык төлөөчүнүн идентификациялык документтери жана активдүү банктык эсеби бар; айыл чарба секторунда жана программада белгиленген жарамдуу долбоор аймагында жана кошумча нарк чынжырчасынын алкагында иш алып барган; сунушталган инвестицияга тиешелүү жерге, участокко же өндүрүштүк активдерге мыйзамдуу жеткиликтүүлүгүн ырастаган далилдери бар; талап кылынган минималдуу өздүк салымды камсыз кылуу мүмкүнчүлүгүнө ээ; тең каржылоонун жоктугу тууралуу декларациясы бар).
- **Фермердик топтор жана айыл чарба кооперативдери** өлкөдө мыйзамдуу катталган жана/же таанылган юридикалык же жеке тарап; тиешелүү каттоосу, салык төлөөчүнүн идентификациялык документтери жана активдүү банктык эсеби бар; айыл чарба секторунда, программада белгиленген жарамдуу долбоор аймагында жана кошумча нарк чынжырчасынын алкагында иш алып барган; сунушталган инвестицияга тиешелүү жерге, участокко же өндүрүштүк активдерге мыйзамдуу жеткиликтүүлүгүн ырастаган далилдери бар; талап кылынган минималдуу өздүк салымды камсыз кылуу мүмкүнчүлүгүнө ээ; тең каржылоонун жоктугу тууралуу декларациясы бар).

Кредиттик программа:

Айыл чарба багытындагы МЧОИлер (өлкөдө мыйзамдуу катталган жана/же таанылган тарап; тиешелүү каттоосу, салык төлөөчүнүн идентификациялык документтери жана активдүү банктык эсеби бар; айыл чарба секторунда, программада белгиленген жарамдуу долбоор аймагында жана кошумча нарк чынжырчасынын алкагында иш алып барган; сунушталган инвестицияга тиешелүү жерге, участокко же өндүрүштүк активдерге мыйзамдуу жеткиликтүүлүгүн ырастаган далилдери бар; тең каржылоонун жоктугу тууралуу декларациясы бар)

Жарактуу чаралар² (чаралардын мүнөзү):

#	КТАЭ практикалары	Жер пайдалануу системалары		
		Кайракы айыл чарбасы (буудай)	Сугат айыл чарбасы (жемиштер, үрөндүк картошка, бакчачылык / жашылча өстүрүү)	Токойдун жыгач эмес продукциялары
1	Жерди айдабай үрөн себүүнү жайылтуу	x		
2	Которуштуруп айдоону колдонуу	x		
3	Өсүмдүктөрдү өстүрүүдө топуракты жабуу ыкмаларын колдонуу	x	x	
4	Мөндүргө каршы жана/же зыянкечтерден коргоочу, көлөкөлөөчү торлорду пайдаланууну жайылтуу		x	

¹ Баштапкы критерийлер долбоорду ишке ашыруу процессинде такталат

² Баштапкы чаралар долбоорду ишке ашыруу процессинде такталат

#	КТАЭ практикалары	Жер пайдалануу системалары		
		Кайракы айыл чарбасы (буудай)	Сугат айыл чарбасы (жемиштер, үрөндүк картошка, бакчачылык / жашылча өстүрүү)	Токойдун жыгач эмес продукциялары
6	Климаттын өзгөрүшүнө туруктуу үрөндөрдү жана көчөттөрдү пайдалануу	x	x	
7	Туруктуу кыйыштыруу ыкмаларын жана мөмө-жемиш сортторун колдонуу		x	
8	Жергиликтүү үрөн өндүрүүнү жакшыртуу		x	
9	Мөмө-жемиш бактарын өстүрүү жана башкаруу тажрыйбасын жакшыртуу		x	
10	Күнөсканада өстүрүү тажрыйбаларын жакшыртуу		x	
11	Өсүмдүктөрдү азыктандырууну жана зыянкечтерге каршы күрөшүүнү жакшыртуу	x	x	
12	Сугат тажрыйбаларын жакшыртуу		x	
13	Түшүм жыйналгандан кийинки мүмкүнчүлүктөрдү жана жабдууларды күчөтүү	x	x	x

Жарамдуу чыгымдардын категориялары:

- Айыл чарба өндүрүшүнүн каражаттары, мисалы, климаттын өзгөрүшүнө туруктуу үрөндөр
- Материалдар жана жабдуулар
 - a. Техникалар, мисалы, түз себүүчү машиналар
 - b. Чарба деңгээлинде натыйжалуу сугат системалары, мисалы, тамчылатып сугаруу, жамгырлатып сугаруу, суу топтоочу резервуарлар, геомембраналык технология
 - c. Мөндүргө жана зыянкечтерден коргоочу торлор, өсүмдүктөрдү коргоочу жабдуулар
 - d. Күн энергиясы менен иштеген насостор
 - e. Чакан чарбалар үчүн жабдуулар жана шаймандар
 - f. Күнөсканалар
- Өндүрүштүк объекттер
 - a. Сактоочу жайлар / кампалар
 - b. Муздаткыч кампалар
 - c. Чакан масштабдагы кургатуу жана кайра иштетүү жабдуулары
 - d. Таңгактоо жана продукциянын сапатын жогорулатуучу жабдуулар
- Кызмат көрсөтүүлөр
 - a. Техникалык долбоорлоо жана орнотуу кызматтары; жактырылган инвестицияларга түздөн-түз байланыштуу окутуулар
 - b. Санариптештирүү
 - c. Процесстерди автоматташтыруу
 - d. Сапатты сертификациялоо, мисалы, ISO, HACCP

8.1.2. Түз себүү технологиясын жайылтууну тездетүү механизминин негизги элементтери

7-таблица: Чакан долбоорго жалпы сереп

Долбоордун түрү/аталышы	Түз себүү технологиясын жайылтууну ылдамдатуучу механизм (2.3.2 Иш-чарасы)
Долбоордун темасы	Адаптация / Кайракы айыл чарбасы
Долбоордун иш-жүзүнө ашырылуучу жери	Чакан долбоорлор Кыргыз Республикасынын Баткен, Жалал-Абад жана Ош облустарынын максаттуу муниципалитеттериндеги фермерлердин кайракы айыл чарба жерлеринде ишке ашырылат.
Жооптуу АУ	GIZ
Программанын болжолдуу наркы (масштабы)	Накталай акча берилбейт. Бир МКУ үчүн болжолдуу баасы 500,000 евролук техника жана сарпталуучу каражаттар түрүндөгү баштапкы накталай эмес салым.
Программанын болжолдуу мөөнөтү	12-18 ай

Булак: GIZ, 2026

Жарамдуу бенефициарлар³:

Кыргыз Республикасы:

- **Микрокредиттик уюмдар** (критерийлерге мисалдар: Кыргыз Республикасында мыйзамдуу түрдө МКУ катары түзүлгөн жана коммерциялык эмес уюм катары катталган, айыл чарба секторунда иш алып барган, ошондой эле айыл чарбасын каржылоо тармагында кеминде 3 жылдык иш тажрыйбасына ээ).
- **Фермер** (критерийлерге мисалдар: кайракы жер аянтынын болушу, түз себүү жана калыбына келтирүүчү айыл чарба тажрыйбаларын киргизүүгө даярдыгы, ошондой эле консультациялык колдоого жана мониторинг жүргүзүү иш-чараларына милдеттүү түрдө катышуу шарты).

Жарактуу чаралар⁴ (чаралардын мүнөзү):

#	КТАЭ практикалары	Жер пайдалануу системалары
		Кайракы айыл чарбасы (буудай)
1	Жерди айдабай үрөн себүүнү жайылтуу	x
2	Которуштуруп айдоону колдонуу	x
3	Өсүмдүктөрдү өстүрүүдө топуракты жабуу ыкмаларын колдонуу	x
5	Климаттын өзгөрүшүнө туруктуу үрөндөрдү жана көчөттөрдү пайдалануу	x
6	Өсүмдүктөрдү азыктандырууну жана зыянкечтерге каршы күрөшүүнү жакшыртуу	x

Жарамдуу чыгымдардын категориялары::

- Айыл чарба өндүрүшүнүн каражаттары, мисалы, климаттын өзгөрүшүнө туруктуу үрөндөр жана минералдык жер жердештиргичтер
- Материалдар жана жабдуулар

³ Баштапкы критерийлер долбоорду ишке ашыруу процессинде такталат

⁴ Баштапкы чаралар долбоорду ишке ашыруу процессинде такталат

- а. Техникалар, мисалы, түз себүүчү машиналар
- Өндүрүштүк объекттер
 - а. Сактоочу жайлар / кампалар
- Кызмат көрсөтүүлөр
 - а. Техникалык долбоорлоо жана орнотуу кызматтары; жактырылган инвестицияларга түздөн-түз байланыштуу окутуулар
 - б. Санариптештирүү
 - с. Процесстерди автоматташтыруу
 - д. Сапатты сертификациялоо, мисалы, ISO, HACCP

8.1.3. Токой жана жайыт инвестициялык механизминин негизги элементтери

8-таблица: Чакан долбоорго жалпы сереп

Долбоордун түрү/аталышы	Токой жана жайыт инвестициялары (2.2.1 жана 2.2.2 Иш-чаралары)
Долбоордун темасы	Кайчылаш тармактык / Токой жана жайыт
Долбоордун иш-жүзүнө ашырылуучу жери	Чакан долбоорлор Кыргыз Республикасынын Баткен, Жалал-Абад жана Ош облустарындагы 11 мамлекеттик токой чарбасы менен 55 максаттуу муниципалитеттин жайыттарында; Тажикстандагы Согд жана Хатлон облустарындагы 6 мамлекеттик токой чарбасы менен 55 муниципалитеттин жайыттарында; ошондой эле Өзбекстандагы Наманган жана Сурхандарыя облустарындагы 8 мамлекеттик токой чарбасы менен 30 муниципалитеттин жайыттарында ишке ашырылат.
Жооптуу АУ	САЧКӨМ, АРИС, ИДИАБ, ЭКӨУК
Программанын болжолдуу наркы (масштабы)	Накталай акча берилбейт. Жабдууларды, материалдарды жана кызматтарды түздөн-түз камсыздоо
Программанын болжолдуу мөөнөтү	4 жылга чейин

Жарамдуу бенефициарлар ⁵:

- **Мамлекеттик токой чарба ишканалары** (критерийлерге мисалдар: юридикалык статусу жана тиешелүү каттоосу; программанын алкагында белгиленген жарамдуу долбоордук аймактын ичинде жайгашуусу).
- **Жайыттарды башкарууга жооптуу жергиликтүү институттар** (критерийлерге мисалдар: юридикалык статусу жана тиешелүү каттоосу — муниципалитет, ассоциация, жайыт пайдалануучулар бирикмеси ж.б. катары; программанын алкагында белгиленген жарамдуу долбоордук аймактын ичинде жайгашуусу; сунушталган инвестицияга тиешелүү жерге мыйзамдуу түрдө кирүү жана пайдалануу укугун ырастаган далилдер; башка булактардан тең каржылоонун жоктугу жөнүндө декларация).

Жарактуу чаралар⁶ (чаралардын мүнөзү):

⁵ Баштапкы критерийлер долбоорду ишке ашыруу процессинде такталат

⁶ Баштапкы чаралар долбоорду ишке ашыруу процессинде такталат

#	Токойлорду жана аймактарды калыбына келтирүү (анын ичинде токой тигүү), ошондой эле туруктуу жана климатка туруктуу башкаруу тажрыйбаларын колдонуу	Жер пайдалануу системалары	
		Токой	Жайыт
1	Табигый калыбына келүүгө жана калыбына келтирүү иштерине көмөктөшүү (мисалы, убактылуу тосмолорду орнотуу)	x	x
2	Деградацияга эң көп учураган аймактарда бак-дарактарды отургузуу (анын ичинде жергиликтүү түрлөр)	x	
3	Отургузулган бак-дарак көчөттөрүнүн сапатын жана өнүп-өсүү көрсөткүчүн жогорулатуу	x	
4	Жергиликтүү деңгээлде тандалып алынган, климаттын өзгөрүүсүнө туруктуу бак-дарактардын үрөндөр жана көчөттөр өстүрүү/көбөйтүү	x	
5	Питомниктеринин өндүрүштүк потенциалын жогорулатуу	x	
6	Сууну топтоо жана бөлүштүрүп жайылтуу курулмаларын түзүү(мисалы, суу резервуарлары, күн энергиясы менен иштөөчү насостор)	x	
7	Мониторинг жүргүзүүнү жана отчеттуулукту жакшыртуу, анын ичинде жергиликтүү деңгээлде маалыматтарды башкаруу	x	x
8	Жергиликтүү шарттарга ылайыкташтырылган жана климаттын өзгөрүүсүнө туруктуу тоют өсүмдүктөрүнүн үрөндөрүн өндүрүүнү жакшыртуу		x
9	Алыскы, пайдаланылбаган жайыттарга жеткиликтүүлүктү жакшыртуу, мисалы, чакан көпүрөлөрдү куруу		x
10	Жайыттарды кезектештирип пайдаланууну жакшыртуу		x
11	Аз оттотулган алыскы жайыттарда суу менен камсыздоону жакшыртуу, мисалы, суаттарды куруу, күн энергиясы менен иштөөчү насосторду орнотуу		x

Жарамдуу чыгымдардын категориялары:

- Токой жана жайытта сарпталуучу каражаттар мисалы, климаттын өзгөрүүсүнө туруктуу үрөндөр жана көчөттөр
- Материалдар жана жабдуулар
 - а. Питомниктерде пайдалануу үчүн чакан техникалар жана жабдуулар
 - б. Тосмо материалдары
 - в. Суаттарды, сууну топтоо жана бөлүштүрүү курулмаларын куруу үчүн материалдар
 - г. Мониторинг жүргүзүү, маалымат топтоо жана отчеттуулук үчүн жабдуулар жана каражаттар
 - д. Техникалар, мисалы, жолдорду тазалоо үчүн грейдерлер
- Кызмат көрсөтүүлөр
 - а. Эмгек ресурстары

8.1.4. Аймактык инвестициялык платформанын негизги элементтери

9-таблица: Чакан долбоорго жалпы сереп

Долбоордун түрү/аталышы	Аймактык инвестициялык платформа (3.3.2 Иш-чарасы)
Долбоордун темасы	Кайчылаш тармактык / Айыл чарбасы, токой, жайыт жана биологиялык ар түрдүүлүк

Долбоордун иш-жүзүнө ашырылуучу жери	Чакан долбоорлор Кыргыз Республикасы, Тажикстан жана Өзбекстандагы долбоор камтыган аймактардагы трансгегаралык ландшафттарда ишке ашырылат.
Жооптуу АУ	GIZ
Программанын болжолдуу наркы (масштабы)	Накталай акча берилбейт. Баасы 100 000ден 300 000 еврого чейинки жабдууларды, материалдарды жана кызматтарды түздөн-түз камсыздоо
Программанын болжолдуу мөөнөтү	Сунушка жараша 6 айдан 1,5 жылга чейин

Булак: GIZ, 2026

Жарамдуу бенефициарлар ⁷:

- **АЧТБЖП** секторлорундагы улуттук институттар (критерийлерге мисалдар: тиешелүү юридикалык статусу жана каттоосу; программанын алкагында белгиленген жарамдуу долбоордук аймактын ичинде жайгашуусу; каралып жаткан секторлордо жана программада аныкталган аймакта иш алып баруусу).
- **АЧТБЖП секторундагы улуттук деңгээлден төмөнкү жана жергиликтүү (борбордон бөлүнгөн) институттар:** райондук мамлекеттик администрациялар, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары/администрациялар (критерийлерге мисалдар: тиешелүү юридикалык статусу жана каттоосу; программанын алкагында белгиленген жарамдуу долбоордук аймактын ичинде жайгашуусу).
- **Корголуучу аймактар, мисалы, улуттук парктар** (критерийлерге мисалдар: юридикалык статусу жана тиешелүү каттоосу; программанын алкагында белгиленген жарамдуу долбоордук аймактын ичинде жайгашуусу).
- **Максаттуу жер пайдалануу системаларында активдүү иштеген чакан жана орто ишканалар** (критерийлерге мисалдар: өлкөдө мыйзамдуу түрдө катталган юридикалык жак; колдонуудагы каттоо күбөлүгү, салык төлөөчүнүн идентификациялык номери (СИН/ИНН) жана иштеп жаткан банктык эсеби бар; каралып жаткан секторлордо жана программада аныкталган жарамдуу аймакта иш алып баруусу).
- **Бизнес-бирикмелер** (техникалык көмөк көрсөтүү, критерийлерге мисалдар: өлкөдө мыйзамдуу түрдө катталган юридикалык жак; колдонуудагы каттоо күбөлүгү, салык төлөөчүнүн идентификациялык номери (ИНН/СИН) жана иштеп жаткан банктык эсеби бар; каралып жаткан секторлордо жана программада аныкталган аймакта иш алып баруусу).
- **ЖКУлар** (критерийлерге мисалдар: өлкөдө мыйзамдуу түрдө катталган юридикалык жак; каралып жаткан секторлордо жана программада белгиленген аймакта иш алып баруусу; тиешелүү сектордогу иш тажрыйбасынын жана ийгиликтүү аткарылган долбоорлордун далилдери/реферансы; биргелешип каржылоого салым кошуу дарамети; башка булактардан тең каржылоонун жоктугу жөнүндө декларация).

Жарактуу чаралар⁸ (чаралардын мүнөзү):

⁷ Баштапкы критерийлер долбоорду ишке ашыруу процессинде такталат

⁸ Баштапкы чаралар долбоорду ишке ашыруу процессинде такталат

#	Трансгегаралык иш-чаралар	Жер пайдалануу системалары			
		Айыл чарбасы	Токой	Жайыт	Корголуучу аймак
1	Деградацияга учураган жерлерди калыбына келтирүү(мисалы, дарыянын өйдөңкү жана ылдыйкы агымында координацияланган чараларды көрүү же жалпы ландшафттагы токойлор менен жайыттарда калыбына келтирүү иштерин жүргүзүү)		x	x	x
2	Климаттык факторлорду жана тобокелдиктерди эске алуу менен корголуучу аймактарды башкаруу планын жакшыртуу				x
3	Жаныбарлар менен өсүмдүктөрдүн табигый жашоо чөйрөлөрүнүн байланышын жакшыртуу(мисалы, чек аралар аркылуу өткөн экологиялык коридорлорду түзүү)				x
4	Жергиликтүү калктын жана кызыкдар тараптардын потенциалын жогорулатуу	x	x	x	x
5	Тажрыйба жана билим алмашууну, ошондой эле өз ара үйрөнүү процесске көмөктөшүү	x	x	x	x
6	Мониторинг жүргүзүү тутумдары сыяктуу инновациялык ыкмаларды колдоо жана киргизүү		x	x	x

Жарамдуу чыгымдардын категориялары:

- Токой жана жайытта сарпталуучу каражаттар, мисалы, климаттын өзгөрүүсүнө туруктуу үрөндөр жана көчөттөр
- Материалдар жана жабдуулар
 - a. Чакан техникалар
 - b. Тосмо материалдары
 - c. Сууну топтоо жана бөлүштүрүү курулмалары үчүн курулуш материалдары
 - d. Питомниктер үчүн жабдуулар
 - e. Корголуучу аймактар үчүн жабдуулар жана каражаттар
- Кызмат көрсөтүүлөр
 - a. Эмгек ресурстары
- Техникалык көмөк көрсөтүү жана потенциалды жогорулатуу
 - a. Башкаруу пландарын иштеп чыгуу
 - b. Окутуулар
 - c. Тажрыйба алмашуу сапарлары
 - d. Билим/тажрыйба алмашуу иш-чаралары

8.2. ЭСТБ (Чакан долбоордук деңгээлде)

Жарамдуу иш-чаралар ЖКФнын принциптерине жана GIZдин Социалдык жана экологиялык башкаруу тутумуна ылайык, биринчи кезекте ЭСКЧнын В категориясы (минималдуу же төмөн тобокелдик) катары классификацияланат. Байланыштуу тобокелдиктер адатта айлана-чөйрөгө же социалдык чөйрөгө минималдуу терс таасирин тийгизет же таптакыр тийгизбейт. Бирок, айрым жарамдуу иш-чаралар ЖКФнын принциптерине жана GIZдин тиешелүү башкаруу тутумуна ылайык ЭСКЧнын Б категориясы катары да топтоштурулушу мүмкүн. Бул тобокелдиктер адатта локалдуу, убактылуу мүнөзгө ээ жана толугу менен калыбына келтирилүүчү болуп саналат, ал эми алардын чектелген терс таасирин тийиштүү жумшартуу чаралары аркылуу алдын алууга же жоюуга болот.

- **Айыл чарбасын каржылоо механизмдери:** тең каржылануучу гранттык механизм жана түз себүү технологиясын колдонууну тездетүү алкагында (2.3.1, 2.3.2 жана 2.3.3-иш-чаралар), өсүмдүктөрдү азыктандырууну жана зыянкечтерге каршы күрөшүүнү камтыган чакан долбоорлор ЭСКЧнын Б категориясы катары классификацияланат. Насыялоо программасынын алкагында (2.3.3-иш-чара) микрофинансылык уюмдар жана башка каржылоо институттары тарабынан суроо-талап негизинен климатка туруктуу айыл чарба жабдууларын жана технологияларын жайылтууга, өзгөчө сугат өндүрүш тутумдарына жана кошумча нарк чынжырчасына инвестиция тартууга багытталары күтүлөт. Байланыштуу ЭСКЧ тобокелдиктери ЭСКЧнын В категориясы катары бааланат.
- **Жайыт жана токой чарбасына инвестициялар:** 2.2.1 жана 2.2.2-иш-чаралардын алкагында табигый калыбына келүүгө көмөктөшүүнү жана экосистемаларды калыбына келтирүүнү, алыскы жана аз пайдаланылган жайыттарга жетүүнү жакшыртууну, ошондой эле мал аз жайылган алыскы жайыттарды суу менен камсыздоону өркүндөтүүнү камтыган чакан долбоорлор ЭСКЧнын Б категориясы катары классификацияланат.
- **Аймактык инвестициялык платформа:** 3.3.2 иш-чарасынын алкагында ЭСКЧнын Б Категориясына кирген кооптуу же терс таасири бар иш-чаралар аныкталган эмес.

Тиешелүү таблицада чакан долбоорлор үчүн жарамдуу иш-чаралардын тобокелдиктери, терс таасирлери жана алардын колдонулган ЭСКЧ стандарттарына шайкештиги баяндалат. ЭСКЧнын Б категориясы катары бааланган иш-чаралар үчүн тобокелдиктерди жумшартуу чаралары аныкталып, ЭСМПга киргизилген. Ишке ашыруу учурунда аныкталган тобокелдиктерден, потенциалдуу терс таасирлерден, ошондой эле аныкталган жумшартуу чараларынан кандайдыр бир четтөөлөр болсо, бул тууралуу тиешелүү маалымат Жашыл климат фондуна билдирилет жана кийинчерээк ачыкка жарыяланат.

10-таблица: Чакан долбоорлордогу жарамдуу иш-чаралардын мүмкүн болгон экологиялык жана социалдык тобокелдиктери жана потенциалдуу терс таасирлери

Жарамдуу иш-чара	ЭСКЧ стандарты	Программаны ишке ашыруу учурундагы мүмкүн болгон тобокелдик жана потенциалдуу терс таасирлер	ЖКФнын ЭСКЧ категориясы
Түз себүү технологиясын жайылтуу (жерди айдабай үрөн себүү)	ЭСКЧ 3	Гербициддерди колдонуу көлөмүнүн көбөйүшү жана айыл чарба техникасынан күйүүчү-майлоочу материалдардын агып кетүү коркунучу.	C
Которуштуруп айдоону колдонуу	ЭСКЧ 3 ЭСКЧ 6	Айрым которуштуруп айдоо системаларында өсүмдүктөр туура эмес тандалса, минералдык жер семирткичтерге жана сугатка болгон муктаждык көбөйүп кетиши мүмкүн. Жергиликтүү эмес же инвазивдүү которуштуруп эгүү өсүмдүктөрүн колдонуу чарба ичиндеги агробиоартүрдүүлүккө жана ага чектеш табигый жашоо чөйрөлөрүнө терс таасирин тийгизиши мүмкүн.	C
Өсүмдүктөрдү/топуракты жабуу ыкмаларын колдонуу	ЭСКЧ 1 ЭСКЧ 3 ЭСКЧ 6	Мульчалоо материалдарын же топуракты жабуучу каражаттарды туура эмес колдонуу нымдуулук үчүн атаандаштыкты жаратып, зыянкечтердин көбөйүшүнө шарт түзүшү же үрөн себүү жана түшүм жыйноо иштерине тоскоол болушу мүмкүн. Пластик же синтетикалык жабуулар колдонулган учурда тиешелүү калдыктар пайда болушу ыктымал. Мындан тышкары, инвазивдүү топурак жабуучу өсүмдүктөрдү колдонуу же сезимтал аймактардан өсүмдүк калдыктарын алып салуу биологиялык ар түрдүүлүккө терс таасирин тийгизиши мүмкүн.	C
Мөндүргө каршы жана/же зыянкечтерден коргоочу, көлөкөлөөчү торлорду пайдаланууну жайылтуу	ЭСКЧ 1 ЭСКЧ 2 ЭСКЧ 3 ЭСКЧ 4	Чакан коргоочу конструкцияларды орнотуу жана пайдалануу жергиликтүү деңгээлде визуалдык таасирлерди жана иш процессине байланыштуу ыңгайсыздыктарды жаратышы мүмкүн. Орнотуу жана техникалык тейлөө учурунда жумушчулар бийиктиктен кулап кетүү, оор нерселерди көтөрүү же шаймандарды колдонууга байланыштуу жаракат алуу коркунучуна дуушар болушу ыктымал. Пластик торлор жана таяныч материалдар пайдалануу мөөнөтү аяктаганда тиешелүү калдыктарды пайда кылышы мүмкүн. Мындан тышкары, бекитилбеген же жетиштүү тартылбаган торлор жакын жердеги адамдарга, малга же жапайы жаныбарларга коркунуч жаратышы мүмкүн.	C
Климаттын өзгөрүшүнө туруктуу үрөндөрдү жана көчөттөрдү пайдалануу	ЭСКЧ 3 ЭСКЧ 6	Сапаты төмөн же жергиликтүү шарттарга начар ылайыкташкан отургузуу материалы талаптагыдай өсүп-өнүкпөй, фермерлердин ишенимине терс таасирин тийгизиши мүмкүн. Сертификатталбаган материалдарды, туура эмес сортторду же ооруларга туруксуз көчөттөрдү колдонуу өндүрүштүк ресурстарга болгон муктаждыкты кыйыр түрдө көбөйтүшү ыктымал. Ошондой эле, жергиликтүү эмес же инвазивдүү материалдарды пайдалануу жергиликтүү сортторго жана агробиоартүрдүүлүккө зыян келтириши мүмкүн.	C

Жарамдуу иш-чара	ЭСКЧ стандарты	Программаны ишке ашыруу учурундагы мүмкүн болгон тобокелдик жана потенциалдуу терс таасирлер	ЖКФнын ЭСКЧ категориясы
Туруктуу кыйыштыруу ыкмаларын жана мөмө-жемиш сортторун колдонуу	ЭСКЧ 3 ЭСКЧ 6	Айрым сорттор күтүлгөндөн көбүрөөк көлөмдө сууну жана азык заттарды талап кылышы мүмкүн. Ошондой эле, жергиликтүү сорттордун генетикалык түрдүүлүгү чектелген жаңы сорттор менен алмаштырылышы агробактердүүлүктүн кыскарышына алып келиши ыктымал.	С
Жергиликтүү үрөн өндүрүүнү жакшыртуу	ЭСКЧ 2 ЭСКЧ 3 ЭСКЧ 6	Жумушчулар үрөндү дарылоодо колдонулуучу каражаттарга, чаңга жана техникадан келип чыгуучу коркунучтарга дуушар болушу мүмкүн. Ошондой эле, үрөндү дарылоо, сактоо жана таңгактоо процесси ар кандай калдыктардын пайда болушуна алып келиши ыктымал. Сапат талаптарына жооп бербеген же ооруларды алып жүргөн үрөндөрдү көбөйтүү жергиликтүү биологиялык ар түрдүүлүккө жана биокоопсуздукка терс таасирин тийгизиши мүмкүн.	С
Мөмө-жемиш бактарын өстүрүү жана башкаруу тажрыйбасын жакшыртуу	ЭСКЧ 6	Бак-дарактарды туура эмес буттоо же коргоочу тосмолорду, ошондой эле топурак үстүндөгү өсүмдүк катмарын алып салуу пайдалуу түрлөр үчүн жашоо чөйрөсүнүн кыскарышына алып келиши мүмкүн.	С
Күнөсканада өстүрүү тажрыйбаларын жакшыртуу	ЭСКЧ 2 ЭСКЧ 3	Күнөскана шарттарында ысыкка байланыштуу стресс, желдетүүнүн жетишсиздиги жана оор кол эмгеги жумушчулардын же фермерлердин саламаттыгына терс таасирин тийгизиши мүмкүн. Ошондой эле, күнөсканаларды эксплуатациялоо сууну, энергияны жана пластик материалдарды көбүрөөк керектөөгө, натыйжада тиешелүү калдыктардын пайда болушуна алып келиши ыктымал.	С
Өсүмдүктөрдү азыктандырууну жана зыянкечтерге каршы күрөшүүнү жакшыртуу	ЭСКЧ 2 ЭСКЧ 3 ЭСКЧ 4 ЭСКЧ 6	Жумушчулар минералдык жер семирткичтерди колдонуу жана чачуу иштерине байланыштуу кооптуу факторлорго дуушар болушу мүмкүн. Жер семирткичтерди ашыкча колдонуу же аларды туура эмес сактоо жана утилдештирүү топуракты жана суу ресурстарын булгап, кооптуу калдыктардын пайда болушуна алып келиши ыктымал. Чачылган каражаттардын шамал аркылуу четке тарашы жана кокусунан тийип кетиши жакын жердеги жашоочуларга, малга же суу пайдалануучуларга терс таасирин тийгизиши мүмкүн. Мындан тышкары, максаттуу эмес түрлөргө, анын ичинде чаңдаштыруучуларга жана зыянкечтердин табигый душмандарына зыян келтирилиши коркунучу бар.	В
Сугат тажрыйбаларын жакшыртуу	ЭСКЧ 2 ЭСКЧ 3	Чакан сугат иштерин жүргүзүү же сууну берүү ыкмаларын өзгөртүү туура эмес долбоорлонгон учурда жергиликтүү деңгээлде топурактын шорлонушуна, дренаж көйгөйлөрүнө же траншея казуу иштеринен келип чыккан топурактын бузулууларына алып келиши мүмкүн.	С

Жарамдуу иш-чара	ЭСКЧ стандарты	Программаны ишке ашыруу учурундагы мүмкүн болгон тобокелдик жана потенциалдуу терс таасирлер	ЖКФнын ЭСКЧ категориясы
		Жумушчулар насосторду, түтүктөрдү, казуу иштерин жана электр жабдууларын колдонууда кооптуу факторлорго дуушар болушу ыктымал. Сууну натыйжасыз алуу же анын агып кетиши суу ресурстарынын ысырап болушуна, топурактын шорлонушуна же ашыкча суу каптоосуна себепкер болушу мүмкүн.	
Түшүм жыйналгандан кийинки мүмкүнчүлүктөрдү жана жабдууларды чыңдоо	ЭСКЧ 2 ЭСКЧ 3 ЭСКЧ 4	Кайра иштетүүчү жана сактоочу жабдууларды пайдалануу электр энергиясын керектөөнүн көбөйүшүнө, ошондой эле органикалык калдыктардын, саркынды суулардын же таңгактоо калдыктарынын пайда болушуна алып келиши мүмкүн. Өрт чыгуу, электр жабдууларынын бузулушу же материалдарды туура эмес сактоо айлана-чөйрөдөгү адамдарга жана башка суу пайдалануучуларга терс таасирин тийгизиши ыктымал.	C
Табигый калыбына келүүгө жана калыбына келтирүү иштерине көмөктөшүү	ЭСКЧ 2 ЭСКЧ 4 ЭСКЧ 5 ЭСКЧ 6	Отургузуу, тосмолорду орнотуу же участка то ар кандай жумуштарды жүргүзүү менен алектенген жумушчулар колдонулуучу шаймандардан, жердин рельефинен жана кооптуу аба ырайынын шарттарынан келип чыгуучу коркунучтарга дуушар болушу мүмкүн. Чектөөлөрдү киргизүү жана тосмолорду орнотуу жакын жердеги ресурстарды пайдалануучулар менен пикир келишпестиктерди жаратышы же малдын эркин жүрүүсүнө тоскоолдук кылышы ыктымал. Жайыттарга, отун үчүн чогултулган жыгачка же башка зарыл жаратылыш ресурстарына жетүү убактылуу же жарым-жартылай чектелиши мүмкүн.	B
Дарак отургузуу	ЭСКЧ 3 ЭСКЧ 5 ЭСКЧ 6	Плантацияларды түзүү сууну жана жер семирткичтерди көбүрөөк талап кылышы, ошондой эле көчөт өстүрүү процессинен жана пластик материалдардан калдыктарды жаратышы мүмкүн. Эгер плантацияны жайгаштыруу тилкеси талаштуу болсо, жерге жана жаратылыш ресурстарына ээлик кылууга байланыштуу чыр-чатактар же анда жашаган тургундардын ресурстарга жетүү мүмкүнчүлүгүнүн чектелиши келип чыгышы ыктымал. Мындан тышкары, бир түрлүү плантациялар же жергиликтүү шарттарга ылайык келбеген өсүмдүк түрлөрү жашоо чөйрөсүнүн сапатын төмөндөтүп, жергиликтүү биологиялык ар түрдүүлүккө терс таасирин тийгизиши мүмкүн.	C
Көчөттөрдүн сапатын жана өнүп өсүп кетүү деңгээлин жакшыртуу	ЭСКЧ 3 ЭСКЧ 6	Контейнерлерди, субстраттарды колдонуу же сугаруу иштерин жүргүзүү аз өлчөмдө калдыктардын пайда болушуна жана ресурстарды натыйжалуу пайдаланууга байланыштуу көйгөйлөргө алып келиши мүмкүн. Аймактын табигый өзгөчөлүктөрүнө туура келбеген өсүмдүк же дарак түрлөрүн тандоо экосистеманын бүтүндүгүнө терс таасирин тийгизиши ыктымал.	C

Жарамдуу иш-чара	ЭСКЧ стандарты	Программаны ишке ашыруу учурундагы мүмкүн болгон тобокелдик жана потенциалдуу терс таасирлер	ЖКФнын ЭСКЧ категориясы
Питомниктеринин өндүрүштүк потенциалын жогорулатуу	ЭСКЧ 2 ЭСКЧ 3 ЭСКЧ 4	Жумушчулар кайталануучу физикалык жумуштардын, эмгек шаймандарынын, жер семирткичтердин жана сугаруу тутумдарынын таасирине дуушар болушу мүмкүн. Питомниктерди иштетүү сууну керектөөнү жогорулатып, субстраттарды казып алууга жана пластик калдыктарынын көбөйүшүнө алып келиши ыктымал. Суу сактоочу жайлар, химикаттар сакталган же объектке кирүү-чыгуу аймактары жакынкы тургундар үчүн коопсуздуктун айрым тобокелдиктерин жаратышы мүмкүн.	С
Сууну топтоо жана бөлүштүрүп жайылтуу курулмаларын орнотуу	ЭСКЧ 2 ЭСКЧ 3	Курулуш жана техникалык тейлөө иштерин жүргүзүүдө жумушчулар казуу иштеринен, сууга чөгүп кетүү коркунучунан, оор техникалардан же электр жабдууларынан келип чыгуучу кооптуу факторлорго дуушар болушу мүмкүн. Курулмаларды эксплуатациялоо сууну пайдалануунун натыйжалуулугуна, суу сактагычтарда чөкмөлөрдүн топтолушуна жана жергиликтүү деңгээлдеги суунун сапатына терс таасирин тийгизиши ыктымал.	С
Мониторинг жүргүзүүнү жана отчеттуулукту жакшыртуу (токой жана жайыт)	ЭСКЧ 1	Талаа маалыматтарын чогултуу жана иштеп чыгуу иштери талаптагыдай жүргүзүлбөсө, башкаруу процесстерине жана катышуучулардан тиешелүү макулдук алууга байланыштуу айрым уюштуруучулук көйгөйлөр жаралышы мүмкүн.	С
Жергиликтүү шарттарга ылайыкташтырылган, климаттын өзгөүшүнө туруктуу тоют өсүмдүктөрүнүн үрөндөрүн өндүрүүнү жакшыртуу	ЭСКЧ 6	Жергиликтүү эмес же инвазивдүү тоют өсүмдүктөрүнүн түрлөрүнүн жайылып кетүүсү жайыттардагы табигый биологиялык ар түрдүүлүктү өзгөртүп, жергиликтүү экосистемага терс таасирин тийгизиши мүмкүн.	С
Алыскы, пайдаланылбаган жайыттарга жеткиликтүүлүктү жакшыртуу	ЭСКЧ 2 ЭСКЧ 3 ЭСКЧ 4 ЭСКЧ 5 ЭСКЧ 6	Иштерди жүргүзүү учурунда жумушчулар атайын техникадан, транспорт кыймылынан жана татаал рельеф шарттарынан келип чыгуучу кооптуу факторлорго дуушар болушу мүмкүн. Жолдорду оңдоо же тазалоо иштери чаңдын, казылып алынган топурактын жана башка курулуш материалдарынын калдыктарынын пайда болушуна, ошондой эле техникадан күйүүчү-майлоочу майлардын агып кетишине алып келиши ыктымал. Мындан тышкары, транспорттук жеткиликтүүлүктүн жакшырышы жол кыймылынын коопсуздугуна байланыштуу тобокелдиктерди көбөйтүп, мал жаюу басымын алыскы аймактарга жылдырышы мүмкүн. Бул жаратылыш ресурстарын салттуу пайдалануу тартибине таасир этип, жайыттарды пайдалануу укуктары боюнча жергиликтүү калктын арасында талаш-тартыштарды жаратышы ыктымал. Натыйжада, мурда аз пайдаланылган жайыттарга жеткиликтүүлүктүн кеңейиши экосистеманын жашоо чөйрөлөрүн бузуп, өсүмдүктөр катмарынын деградацияга учурашына себепкер болушу мүмкүн.	В

Жарамдуу иш-чара	ЭСКЧ стандарты	Программаны ишке ашыруу учурундагы мүмкүн болгон тобокелдик жана потенциалдуу терс таасирлер	ЖКФнын ЭСКЧ категориясы
Мал аз жайылган алыскы жайыттарды суу менен камсыздоону жакшыртуу	ЭСКЧ 2 ЭСКЧ 3 ЭСКЧ 4 ЭСКЧ 5	Насосторду куруу жана техникалык тейлөө жумушчулардын коопсуздугуна байланыштуу тобокелдиктерди жаратышы мүмкүн. Сууну алуу, малдын бир жерге топтолушунан улам суунун булганышы жана суу чарба инфраструктурасынан чыккан калдыктар көйгөй жаратышы мүмкүн. Суу алуучу жайлар коопсуздукка байланыштуу тобокелдиктерди жаратып, пайдалануучулардын ортосунда атаандаштыкка алып келиши мүмкүн. Стратегиялык жактан жайгашкан суу алуучу жайларга жеткиликтүүлүк жайыт ресурстарын көзөмөлдөө тартибин өзгөртүшү мүмкүн.	B
Жайыттарды кезектештирип пайдаланууну жакшыртуу	ЭСКЧ 4 ЭСКЧ 5 ЭСКЧ 6	Насос станцияларын куруу жана аларды техникалык тейлөө жумушчулардын коопсуздугуна байланыштуу олуттуу тобокелдиктерди жаратышы мүмкүн. Ошондой эле, сууну суу сактагычтардан алуу, малдын бир жерге топтолушунан улам булактардын булганышы жана суу чарба инфраструктурасынан чыккан калдыктар айлана-чөйрөгө терс таасирин тийиши ыктымал. Суу алуучу жайлар коопсуздуктун айрым тобокелдиктерин жаратып, жергиликтүү пайдалануучулардын ортосунда ресурстар үчүн атаандаштыкты күчөтүшү мүмкүн. Стратегиялык жактан маанилүү суу алуучу объектилерге жеткиликтүүлүк жайыт ресурстарын көзөмөлдөө жана башкаруу тартибин өзгөртүп жибериши ыктымал.	C
Корголгон аймакты башкаруу планын иштеп чыгуу	ЭСКЧ 1 ЭСКЧ 4 ЭСКЧ 5 ЭСКЧ 6 ЭСКЧ 8	Пландоо этабында жетиштүү деңгээлде консультациялар жана алдын ала баалоо иштери жүргүзүлбөсө, бул жерди келечекте пайдаланууга коюлуучу чектөөлөргө же жергиликтүү калктын күтүүлөрүнө терс таасирин тийгизиши мүмкүн. Эгерде жамааттар пландоо процессине катышуудан четтетилгенин сезсе, кызыкдар тараптардын ортосунда пикир келишпестиктер жана чыр-чатактар келип чыгышы ыктымал. Мындан тышкары, калктын жашоо-тиричилигине тийгизүүчү таасирлер толук эске алынбаса, келечекте жерге жана жаратылыш ресурстарына жетүү мүмкүнчүлүгүнө негизциз чектөөлөр киргизилиши мүмкүн. Долбоордун негизги максаты биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо болгону менен, туура эмес пландоо экологиялык байланыштуулукту же өзгөчө көңүл бурууну талап кылган жер пайдалануу түрлөрүн көз жарымда калтырышы мүмкүн. Корголуучу аймактарды пландоо учурунда маданий мурас объектери же салттуу пайдаланылып келген жерлер алдын ала аныкталбаса, алардын бузулуу коркунучу жаралат.	C

Жарамдуу иш-чара	ЭСКЧ стандарты	Программаны ишке ашыруу учурундагы мүмкүн болгон тобокелдик жана потенциалдуу терс таасирлер	ЖКФнын ЭСКЧ категориясы
Табигый жашоо чөйрөлөрүнүн байланышын жакшыртуу	ЭСКЧ 4 ЭСКЧ 5 ЭСКЧ 6	Жамааттардын кыймылына же жерди пайдалануусуна коюлган чектөөлөр жергиликтүү калкка таасир этип, адамдар менен жапайы жаныбарлардын өз ара байланышын жана конфликттердин тобокелдигин көбөйтүшү мүмкүн. Экологиялык коридорлор жайгашкан аймактардагы жашоо-тиричилик үчүн маанилүү болгон жерлерге жана ресурстарга жеткиликтүүлүк же аларды пайдалануу укуктары чектелиши ыктымал. Туура эмес долбоорлонгон коридорлор экологиялык жактан көздөгөн максатына жетпей калышы же курулуш/ишке ашыруу учурунда сезимтал жашоо чөйрөлөрүнө зыян келтириши коркунучу бар.	С
Потенциалды жогорулатуу	ЭСКЧ 1 ЭСКЧ 4	Окутуу иш-чаралары талаптагыдай уюштурулбаса, айрым социалдык топтордун катышууга мүмкүнчүлүгү чектелип калышы же конкреттүү жергиликтүү шарттарга байланыштуу тоскоолдуктар эске алынбай калышы мүмкүн. Жамааттар менен түздөн-түз иш алып барган окутуу процесстеринде социалдык-экологиялык сактык чараларынын талаптары, мүмкүн болуучу чыр-чатактар же ресурстарга жеткиликтүүлүк маселелери катышуучулардын коопсуздугуна жана катышуу активдүүлүгүнө терс таасирин тийгизиши ыктымал.	С
Тажрыйба жана билим алмашууну, ошондой эле өз ара үйрөнүү процесске көмөктөшүү	ЭСКЧ 1 ЭСКЧ 2 ЭСКЧ 4	Аялуу топтор тажрыйба алмашуу иш-чараларына катышуудан байкалбай четтелип калышы же толук камтылбай калышы мүмкүн. Саякаттоо, транспорт кыймылы жана иш-чараларды уюштуруу катышуучулар жана кызматкерлер үчүн коопсуздукка байланыштуу айрым тобокелдиктерди жаратышы ыктымал. Топтук өз ара аракеттенүү учурунда социалдык-экологиялык сактык чараларынын алкагына же социалдык чыңалууга байланыштуу төмөн деңгээлдеги тобокелдиктер орун алышы мүмкүн.	С
Жерди мониторинг кылуунун инновациялык ыкмалары	ЭСКЧ 1	Пилоттук инновациялардын айлана-чөйрөгө жана социалдык чөйрөгө тийгизген таасири боюнча көрсөткүчтөрү алдын ала белгисиз болушу мүмкүн, анткени алардын техникалык деталдары азырынча толук аныктала элек. Айрым инновациялык чечимдерде калдыктарды башкарууга жана ресурстарды пайдаланууга тийгизген таасири толук изилдене элек жаңы материалдар, өндүрүштүк ресурстар же жабдуулар колдонулушу ыктымал.	С

Булак: GIZ, 2026

9. Маалымат булактары

CIA. (2024a). *Kyrgyzstan-The world fact book*. [Кыргызстан – Дүйнөлүк маалымат китеби.] <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/kyrgyzstan/#people-and-society>

Department of Foreign Affairs and Trade- Australian Government. (2024). *Kyrgyz Republic Country Brief*. [Австралия Өкмөтү. (2024). Кыргыз Республикасы боюнча өлкөлүк маалымат.] <https://www.dfat.gov.au/countries/kyrgyz-republic/kyrgyz-republic-country-brief#:~:text=The%20Kyrgyz%20Republic%20has%20a,Russian%20are%20the%20official%20languages.>

FAO. (2015). *Status of the World's Soil Resources*. Retrieved March 5, 2026, from [БУУнун Азык-түлүк жана айыл чарба уюму (FAO). (2015). *Дүйнөдөгү топурак ресурстарынын абалы*. 2026-жылдын 5-мартында төмөнкү булактан алынды:]

<https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/6ec24d75-19bd-4f1f-b1c5-5becf50d0871/content>

FAO. (2021), *AQUASTAT database*. Retrieved December 29, 2021: [БУУнун Азык-түлүк жана айыл чарба уюму (FAO). (2021). *AQUASTAT маалымат базасы*. 2021-жылдын 29-декабрында алынган.] <https://www.fao.org/aquastat>.

Government of the Kyrgyz Republic. (2016). *Third National Communication of the Kyrgyz Republic under the United Nations Framework Convention on Climate Change*. Bishkek. Retrieved January 20, 2026 from [Кыргыз Республикасынын Өкмөтү. (2016). *Кыргыз Республикасынын Климаттын өзгөрүшү боюнча Бириккен Улуттар Уюмунун Алкактык конвенциясына ылайык даярдалган үчүнчү улуттук билдирүүсү*. Бишкек. 2026-жылдын 20-январында төмөнкү булактан алынды:] <https://unfccc.int/documents>

Government of the Kyrgyz Republic. (2021). *Updated Nationally Determined Contribution of the Kyrgyz Republic*. Bishkek. Retrieved January 20, 2026 from [Кыргыз Республикасынын Өкмөтү. (2021). *Кыргыз Республикасынын жаңыланган Улуттук аныкталган салымы*. Бишкек. 2026-жылдын 20-январында төмөнкү булактан алынды:] <https://unfccc.int/ndc>

Green Climate Fund (GCF). 2021a. Revised environmental and social policy. Retrieved March 10, 2026 from [Жашыл климаттык фонд (GCF). (2021a). *Кайра каралып чыккан экологиялык жана социалдык саясат*. 2026-жылдын 10-мартында төмөнкү булактан алынды:] <https://www.greenclimate.fund/document/revised-environmental-and-social-policy>

GCF. 2021b. Revised policy on the prevention and protection from Sexual Exploitation, Sexual Abuse, [and Sexual Harassment. Retrieved March 10, 2026 from Жашыл климаттык фонд (GCF). (2021b). *Сексуалдык эксплуатациянын, сексуалдык зомбулуктун жана сексуалдык асылуунун алдын алуу жана алардан коргоо боюнча кайра каралып чыккан саясат*. 2026-жылдын 10-мартында төмөнкү булактан алынды:

<https://www.greenclimate.fund/document/revised-policy-prevention-and-protection-sexual-exploitation-sexual-abuse-and-sexual>

GCF. 2018. Indigenous peoples policy. Retrieved March 10, 2026 from [ЖКФ. 2018. *Жергиликтүү элдер боюнча саясат*. 2026-жылдын 10-мартында төмөнкү булактан алынды:] <https://www.greenclimate.fund/document/indigenous-peoples-policy>

IMF. (2024). *Kyrgyz Republic: 2023 Article IV Consultation-Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Kyrgyz Republic*. [ЭВФ. (2024). *Кыргыз Республикасы: 2023-жылдагы IV берене боюнча консультация — пресс-релиз; кызматкерлердин отчету жана Кыргыз Республикасы боюнча аткаруучу директордун билдирүүсү*.] <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2024/03/04/Kyrgyz-Republic-2023-Article-IV-Consultation-Press-Release-Staff-Report-and-Statement-by->

[545532#:~:text=IMF%20Staff%20Country%20Reports&text=Tax%20revenue%20increased%20considerably%20since,the%20single%20digits%20in%202023](#)

International Benchmarking Network for Water and Sanitation Utilities (IBNET). (2014). *The IBNET Water Supply and Sanitation Blue Book*. World Bank. Retrieved January 20, 2026 from [Суу менен камсыздоо жана санитария кызматтары боюнча эл аралык салыштырма баалоо тармагы (IBNET). (2014). *IBNETтин суу менен камсыздоо жана санитария боюнча көк китеби*. Дүйнөлүк банк. 2026-жылдын 20-январында төмөнкү булактан алынды:] <https://www.ib-net.org>

International Energy Agency (IEA). (2020). *Kyrgyzstan Energy Profile: Country Report 2020*. International Energy Agency. Retrieved January 20, 2026 from [Эл аралык энергетика агенттиги (IEA). (2020). *Кыргызстандын энергетикалык профилі: 2020-жылдагы өлкөлүк отчет*. Эл аралык энергетика агенттиги. 2026-жылдын 20-январында төмөнкү булактан алынды:] <https://www.iea.org/reports/kyrgyzstan-energy-profile>

International Labour Organization (ILO). (n.d.). *NORMLEX Information System on International Labour Standards: Ratifications by Country*. Retrieved January 13, 2026, from [Эл аралык эмгек уюму (ЭЭУ). (жылы көрсөтүлгөн эмес). *Эл аралык эмгек стандарттары боюнча NORMLEX маалыматтык системасы: өлкөлөр боюнча ратификациялоолор*. 2026-жылдын 13-январында төмөнкү булактан алынды:] https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=1000:11001

IPCC Working Group II. (2023). *Climate Change 2022 – Impacts, Adaptation and Vulnerability: Working Group II Contribution to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. 1st ed. Cambridge University Press. [Мамлекеттер аралык климаттын өзгөрүшү боюнча эксперттер тобунун (IPCC) II жумушчу тобу. (2023). *Климаттын өзгөрүшү 2022 — Таасирлер, адаптация жана аялуу абал: Климаттын өзгөрүшү боюнча мамлекеттер аралык эксперттер тобунун алтынчы баалоо отчетуна II жумушчу топтун салымы*. 1-басылыш. Кембридж университетинин басмасы.] <https://doi.org/10.1017/9781009325844>

JRC & FAO. (2023). *Soil Atlas of Asia. European Commission Joint Research Centre and Food and Agriculture Organization of the United Nations*. Retrieved March 5, 2026 from [ЕАК & ФАО. (2023). *Азиянын топурак атласы. Европа Комиссиясынын Биргелешкен изилдөө борбору жана Бириккен Улуттар Уюмунун Азык-түлүк жана айыл чарба уюму*. 2026-жылдын 5-мартында төмөнкү булактан алынды:] https://esdac.jrc.ec.europa.eu/public_path//shared_folder/Atlases/Soil%20Atlas%20Asia_online_Part_1.pdf

Khazieva, E., Verburg, P. H., & Pazúr, R. (2022). Grassland degradation by shrub encroachment: Mapping patterns and drivers of encroachment in Kyrgyzstan. *Journal of Arid Environments*, 207, 104849. [Хазиева, Е., Вербург, П. Х., & Пазур, Р. (2022). Бадалдардын басып киришинен улам жайыттардын деградациясы: Кыргызстандагы бадалдардын басып кирүү мыйзам ченемдүүлүктөрүн жана аны шарттаган факторлорду картага түшүрүү. Кургакчыл аймактардын айлана-чөйрөсү журналы, 207, 104849.] <https://doi.org/10.1016/j.jaridenv.2022.104849>

Kyrgyz Republic. (2016). *Third National Communication of the Kyrgyz Republic under the UN Framework Convention on Climate Change*. [Кыргыз Республикасы. (2016). *Кыргыз Республикасынын Климаттын өзгөрүшү боюнча Бириккен Улуттар Уюмунун Алкактык конвенциясына ылайык даярдалган үчүнчү улуттук билдирүүсү*.] <https://unfccc.int/documents/116631>

Labour Rights Index. (2024a). *Kyrgyz Republic*. Retrieved January 27, 2026 from [Эмгек укуктарынын индекси. (2024а). *Кыргыз Республикасы*. 2026-жылдын 27-январында төмөнкү булактан алынды:] <https://labourrightsindex.org/lri-2024-documents/kyrgyz-republic.pdf>

National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic. (2023). *Agriculture of the Kyrgyz Republic 2018-2022* (p. 99). National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic. [Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети. (2023). *Кыргыз Республикасынын айыл чарбасы 2018–2022-*

жылдарда (99-б.). Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети.] <https://stat.gov.kg/en/publications/sbornik-selskoe-hozyajstvo-kyrgyzskoj-respubliki/>

National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic. (2024a). *Employment – Official Statistics – Statistics of the Kyrgyz Republic* [Data set]. [Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети. (2024a). *Иш менен камсыз кылуу – Расмий статистика – Кыргыз Республикасынын статистикасы* [Маалыматтар топтому].] <https://stat.gov.kg/en/statistics/zanyatost/>

National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic. (2024b). *National Accounts – Official Statistics – Statistics of the Kyrgyz Republic* [Data set]. [Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети. (2024b). *Улуттук эсептер – Расмий статистика – Кыргыз Республикасынын статистикасы* [Маалыматтар топтому].] <https://stat.gov.kg/en/statistics/nacionalnye-scheta/>

National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic. (2024c). *Population of regions, districts, cities, urban-type settlements, aйл aimaks and айыл (villages) of the Kyrgyz Republic* [Data set]. [Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети. (2024c). *Кыргыз Республикасынын облустарынын, райондорунун, шаарларынын, шаар тибиндеги калктуу конуштарынын, айыл аймактарынын жана айылдарынын (кыштактарынын) калкы* [Маалыматтар топтому].] <https://stat.gov.kg/en/statistics/download/operational/825/>

OECD. (n.d.). *Young population*. OECD. [Экономикалык кызматташтык жана өнүктүрүү уюму (OECD). (жылы көрсөтүлгөн эмес). *Жаштардын калкы*. Экономикалык кызматташтык жана өнүктүрүү уюму.] <https://www.oecd.org/en/data/indicators/young-population.html>

OHCHR. (n.d.). *UN Treaty Body Database*. Retrieved January 13, 2026, from [БУУнун Адам укуктары боюнча Жогорку комиссарынын башкармалыгы (OHCHR). (жылы көрсөтүлгөн эмес). *БУУнун келишимдик органдарынын маалымат базасы*. 2026-жылдын 13-январында төмөнкү булактан алынды:]

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/Treaty.aspx?CountryID=93&Lang=EN

Park, S., Lim, C.-H., Kim, S. J., Isaev, E., Choi, S.-E., Lee, S.-D., & Lee, W.-K. (2021). Assessing Climate Change Impact on Cropland Suitability in Kyrgyzstan: Where Are Potential High-Quality Cropland and the Way to the Future. *Agronomy*, 11(8). [Пак, С., Лим, С.-Х., Ким, С. Ж., Исаев, Э., Чхве, С.-Э., Ли, С.-Д., & Ли, В.-К. (2021). *Кыргызстанда климаттын өзгөрүшүнүн айдоо жерлеринин жарактуулугуна тийгизген таасирин баалоо: Потенциалдуу жогорку сапаттагы айдоо жерлери кайда жайгашкан жана келечекке карай жол*. *Агрономия*, 11(8).] <https://doi.org/10.3390/agronomy11081490>

Pesci, E., & Dzhamangulov, K. (2023). *Active Labour Market Policies in the Kyrgyz Republic: Addressing employment barriers for a more inclusive labour market?* OSCE Academy Policy Brief, Bishkek. [Песчи, Э., & Джамангулов, К. (2023). *Кыргыз Республикасындагы эмгек рыногунун активдүү саясаты: эмгек рыногун көбүрөөк инклюзивдүү кылуу үчүн иш менен камсыз болууга тоскоолдуктарды жоюу?* ЕККУ Академиясынын саясат боюнча аналитикалык баяндамасы, Бишкек.]

Solidarity Center, AFL-CIO. (2024, October). *Comprehensive Analysis of Changes in Migration Trends in Central Asia: Executive Summary*. [Solidarity Center, AFL-CIO. (2024, октябрь). *Борбордук Азиядагы миграциялык тенденциялардын өзгөрүүлөрүнө комплекстүү талдоо: Кыскача мазмун*.] <https://www.solidaritycenter.org/wp-content/uploads/2024/10/Combined-summary-Comprehensive-Analysis-of-Changes-in-Migration-Trends-in-Central-Asia-1.pdf>

TAJSTAT. (2024b). *TAJSTAT Open Data Portal*. [TAJSTAT. (2024b). *TAJSTAT ачык маалыматтар порталы*.] <http://data.stat.tj/>

TAJSTAT. (2025). <https://www.stat.tj/>

The Times of Central Asia. (2024). Kyrgyzstan's Migrant Workers Remitted \$2.7 Billion in 2023. *The Times of Central Asia*. [Борбордук Азиянын «Таймс» гезити. (2024). *Кыргызстандын эмгек мигранттары 2023-жылы 2,7 миллиард АКШ долларын которушкан*. Борбордук Азиянын «Таймс» гезити.] <https://timesca.com/kyrgyzstans-migrant-workers-remitted-2-7-billion-in-2023/>

Tilekeyev, K., Bakytbek Tokubek uulu, Kirbasheva, D., Niiazaliev, B., & Abdrazakova, N. (2019). *Analysis of Youth Labor Market Trends in Kyrgyzstan*. [Тилекеев, К., Бакытбек Токубек уулу, Кирбашева, Д., Ниязалиев, Б., & Абдразакова, Н. (2019). Кыргызстандагы жаштардын эмгек рыногунун тенденцияларына талдоо.] <https://www.ucecentralasia.org/media/3bpfzxca/ippa-wp52-eng.pdf>

UNESCAP. (2022). *Repository document*. [БУУнун Азия жана Тынч океан аймагы үчүн Экономикалык жана социалдык комиссиясы (UNESCAP). (2022). Репозиторийдеги документ.] <https://repository.unescap.org/items/0c5d4733-6e77-49d0-91b6-a87dee8ed4cb>

UNDP Kyrgyzstan. (2021). *Let's clean Kyrgyzstan's waste: results of UNDP's eco-competition announced*. Retrieved March 5, 2026 from [Кыргызстандагы БУУӨП. (2021). Келгиле, Кыргызстанды таштандылардан тазалайлы: БУУӨПтүн экологиялык сынагынын жыйынтыктары жарыяланды. 2026-жылдын 5-мартында төмөнкү булактан алынды:] <https://www.undp.org/kyrgyzstan/news/lets-clean-kyrgyzstans-waste-results-undps-eco-competition-announced>

UNDP. (2024a). *Concept of the Development of Climate Finance in the Kyrgyz Republic*. [БУУӨП. (2024a). Кыргыз Республикасында климаттык каржылоону өнүктүрүү концепциясы.] https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-11/the_concept_of_the_development_of_climate_finance_in_the_kyrgyz_republic.pdf

UNDP. (2024c). *Human Development Reports Kyrgyzstan*. [БУУӨП. (2024c). Кыргызстан боюнча адамдын өнүгүүсү жөнүндө отчеттор.] <https://hdr.undp.org/data-center/specific-country-data#/countries/KGZ>

World Bank & Asian Development Bank. (2021a). *Climate Risk Country Profile- Kyrgyz Republic*. [Дүйнөлүк банк жана Азия өнүктүрүү банкы. (2021a). Климаттык тобокелдиктер боюнча өлкөлүк профиль – Кыргыз Республикасы.] <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/706596/climate-risk-country-profile-kyrgyz-republic.pdf>

World Bank. (2021). *Agrifood Sector and Public Expenditure Review*. [Дүйнөлүк банк. (2021). Азык-түлүк жана айыл чарба секторуна жана мамлекеттик чыгымдарга сереп.] <http://documents.worldbank.org/curated/en/874641637562869105/Tajikistan-Country-Gender-Assessment>

World Bank. (2022b). *Climate Resilient Water Services Project: Project Appraisal Document for the Kyrgyz Republic*. World Bank. Retrieved January 20, 2026 from [Дүйнөлүк банк. (2022b). Климаттын өзгөрүшүнө туруктуу суу кызматтары долбоору: Кыргыз Республикасы үчүн долбоорду баалоо боюнча документ. Дүйнөлүк банк. 2026-жылдын 20-январында төмөнкү булактан алынды:] <https://documents.worldbank.org>

World Bank. (2023a). *The World Bank in the Kyrgyz Republic*. [Дүйнөлүк банк. (2023a). Кыргыз Республикасындагы Дүйнөлүк банк.] <https://www.worldbank.org/en/country/kyrgyzrepublic/overview>

World Bank. (2024a). *Kyrgyz Republic Macroeconomic and Poverty Outlook (MPO) 2024*. World Bank. [Дүйнөлүк банк. (2024a). Кыргыз Республикасы боюнча макроэкономикалык жана жакырчылыкка сереп (MPO), 2024-жыл. Дүйнөлүк банк.] <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/d5f32ef28464d01f195827b7e020a3e8-0500022021/related/mpo-kgz.pdf>

World Bank. (2024c). *Circular Economy as an Opportunity for Central Asia: Summary Report*. Retrieved January 27, 2026 from [Дүйнөлүк банк. (2024c). Айланма экономика – Борбордук Азия үчүн мүмкүнчүлүк: Кыскача отчет. 2026-жылдын 27-январында төмөнкү булактан алынды:] <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099052024074569900/pdf/P1708701a3dabb0e11b7b11feb6167f2ecb.pdf>

World Bank Climate Change Knowledge Portal. (n.d.). [Дүйнөлүк банктын Климаттын өзгөрүшү боюнча билимдер порталы. (жылы көрсөтүлгөн эмес).]
<https://climateknowledgeportal.worldbank.org/>

World Resources Institute (WRI). (2021). *Aqueduct Water Risk Atlas*. Retrieved December 29, 2021 from [Дүйнөлүк ресурстар институту (WRI). (2021). *Aqueduct суу тобокелдиктеринин атласы*. 2021-жылдын 29-декабрында төмөнкү булактан алынды:]
<https://www.wri.org/applications/aqueduct/water-risk-atlas>

1- Тиркеме: Даттанууларды кароо механизмдин (ДКМ) иштеп чыгуу боюнча көрсөтмөлөр

Долбоорго байланыштуу даттанууларды башкаруу жана аларды кароо үчүн расмий жол-жобонун болушу маанилүү. Бул Даттанууларды кароо механизми (ДКМ) программанын баштапкы этабында Жашыл климаттык фонддун (ЖКФ) көрсөтмөлөрүнө жана сунуштарына ылайык толук иштелип чыгат. ДКМ кызыктар тараптардын даттанууларды берүүсүнө жана аларды чечүүнүн жолдорун издөөгө мүмкүндүк берген түзүмдөлгөн жана системалуу процесс катары иштейт. ДКМ ӨЭУлар, жарандык коом уюмдары, жеке сектордун субъекттери жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары сыяктуу бардык тиешелүү кызыктар тараптар үчүн жеткиликтүү болууга тийиш. ДКМди ишке ашыруунун максаты - даттануулардын санын азайтуу, жергиликтүү деңгээлде ишенимди бекемдөө жана кызыктар тараптардын Программаны колдоосун күчөтүү үчүн системалык өзгөрүүлөргө өбөлгө түзүү. Ошондой эле ДКМ потенциалдуу жана иш жүзүндөгү таасирлерди өз убагында аныктоого, аларды Программанын иш процессине өзгөртүүлөрдү киргизүү же башка тиешелүү чараларды көрүү аркылуу чечүүгө көмөктөшөт.

Иштеп жаткан, ачык-айкын, маданий өзгөчөлүктөргө ылайыкташтырылган жана жеткиликтүү ДКМ программанын Экологиялык жана социалдык коргоо чараларынын талаптарына шайкештигин камсыз кылуунун ажырагыс бөлүгү болуп саналат. Программа таасирге кабылган же таасирге кабылышы мүмкүн болгон жамааттарга программанын иш-чаралары жөнүндө маалымат берилишин жана өздөрүнүн тынчсызданууларын же даттанууларын билдирүү үчүн жеткиликтүү каналдар менен камсыз болушун кепилдейт. Ошондой эле ДКМ СЭЗКПга байланыштуу саясаттардын (тактап айтканда, долбоордун СЭЗКПга карата нөлдүк чыдамдуулук саясатынын жана бенефициарлардын укуктарынын) коомчулук үчүн жеткиликтүү болушун жана кызматкерлерге жана бенефициарларга жеткирилишин камсыз кылат. Мында купуялуулукка жана өч алуу аракеттерине жол берилбестигине өзгөчө басым жасалып, аялдарды бул механизмди колдонууга шыктандыруу көздөлөт.

ДКМдин негизги максаттары төмөнкүлөрдү камтыйт:

- Жамааттардан, топтордон, жеке адамдардан, жергиликтүү бийлик органдарынан, ӨЭУлардан жана башка жергиликтүү кызыктар тараптардан келип түшкөн даттанууларды натыйжалуу жана конструктивдүү кароо процессин камсыз кылуу.
- Даттанууларга жооп берүү жана аларды тынчтык жолу менен чечүү, ошондой эле укуктук системага кайрылуунун зарылдыгын азайтуу аркылуу программанын бардык иш-чараларын үзгүлтүксүз ишке ашырууга шарт түзүү.
- Жеке адамдарга жана жамааттык топторго өздөрүнүн даттанууларын жана көйгөйлөрүн системалуу жана ачык-айкын түрдө билдирүүгө мүмкүнчүлүк берүү.
- Түзөтүүчү чараларды көрүү үчүн отчеттуулук системасын институционалдаштыруу.
- Жергиликтүү жамааттар жана кызыктар тараптар менен ишенимге негизделген мамилелерди түзүү.
- Даттануулар боюнча программанын жоопкерчилигин аныктоо жана даттанууларды өз убагында башкаруу боюнча иш-аракеттердин тартибин белгилөө.

ДКМ адилеттүүлүктү жана ачык-айкындуулукту камсыз кылуу үчүн негизги принциптерди сактоого тийиш. Жеке адам же жамаат даттануу берген учурда, бул, адатта, программанын жүргүзгөн иш-чарасы зыян келтирип жатат же зыян келтириши мүмкүн деп кабыл алынгандыгын билдирет. Мындай учурларда арыз ээси программадан жооп, түшүндүрмө же компенсация күтөт. Бардык даттануулар кабыл алынууга тийиш жана алар каралууга милдеттүү; андан кийинки иликтөөнүн жүрүшүндө даттануунун негиздүү же негизсиз экендиги аныкталат.

ДКМдин жол-жобосу бир катар негизги принциптерге таянат:

- Процесс ачык-айкын, маданий өзгөчөлүктөргө ылайыкташтырылган жана тиешелүү жергиликтүү тилде жүргүзүлүүгө тийиш.
- Процесстин бардык этаптарында арыз ээси менен программанын ортосунда так жана үзгүлтүксүз байланыш каналдары камсыз кылынууга тийиш.
- Жамааттын ар бир мүчөсү же тобу ДКМдин жол-жобосуна жеткиликтүү түрдө кайрыла алышы керек.
- Бардык даттануулар алардын негиздүүлүгүнө карабастан катталат, ал эми алардын негиздүүлүгү иликтөөнүн жыйынтыгында аныкталат.
- Ар бир негиздүү даттануу каралып, мүмкүн болгон учурларда түзөтүүчү чаралар көрүлүүгө тийиш.

Маалыматты ачыкка чыгаруу механизми

ДКМ кызыкдар тараптар менен иш алып баруу процессинин алгачкы этабында (б.а., баштапкы ишке киргизүү этабында) ар түрдүү кызыкдар тараптарга, анын ичинде сабатсыз адамдарга жана башка өзгөчө аялуу адамдарга оңой түшүнүктүү болгон ыкмада жайылтылат, атап айтканда:

- Жамааттардын деңгээлинде байланыш жана маалымдуулукту жогорулатуу: ДКМ жамааттар менен өткөрүлүүчү жолугушуулар учурунда семинарларды өткөрүүчүлөр тарабынан оозеки түшүндүрүлөт. Мында аялдар менен эркектердин даттанууларды кантип билдирүү керектигин түшүнүүсүнө өзгөчө көңүл бурулат.
- Инклюзивдүү жана маданий өзгөчөлүктөргө ылайыкташтырылган маалыматтык иштер: ДКМ жеткиликтүүлүктү максималдуу камсыз кылуу үчүн жергиликтүү шарттарга жана калктын сабаттуулук деңгээлине ылайыкташтырылган материалдар аркылуу жайылтылат (мисалы, радио жана WhatsApp аркылуу аудио билдирүүлөр, визуалдык жана аудиого негизделген форматтар, ошондой эле маалыматтык баракчалар, флаерлер жана иллюстрацияланган колдонмолор).
- ДКМди жайылтууда аял лидерлердин маалымат таратуучу өкүлдөр катары ролу: Аялдар даттанууларын өздөрү ишенген аялдарга билдирүүдө өздөрүн эркин сезиши мүмкүн экендигин эске алуу менен, аял лидерлер өз жамааттарында ДКМ тууралуу маалыматты жайылтуу жана ДКМге кайрылуу боюнча көрсөтмө берүү үчүн жооптуу байланыш адамдары катары иш алып барышат.

ДКМ кызыкдар тараптарга даттанууларды каттоо тартиби жөнүндө толук маалымат берилишин, анын ичинде расмий даттануу берүү үчүн зарыл болгон бардык байланыш

маалыматтарынын жеткиликтүү болушун камсыз кылат. Бул ДКМ эл аралык стандарттарга жана Малагаси мыйзамдарына ылайык келүүгө тийиш.

Альтернативдүү укуктук чаралар

Эгер арыз ээсинин даттануусу программа тарабынан каралбай жатат деп эсептесе, анда ал түздөн-түз GIZ менен да байланышса болот (<https://www.bkms-system.com/bkwebanon/report/clientInfo?cin=26zig7&c=-1&language=eng>). Арыз ээси үчүн дагы бир мүмкүнчүлүк — ЖКФнын өзүнүн ДКМ процессине кайрылуу (б.а., ЖКФнын Көз карандысыз даттанууларды кароо механизми,). <https://irm.greenclimate.fund/>).

СЭЗКПга байланыштуу даттануулар

GIZ сексуалдык эксплуатациянын, сексуалдык зомбулуктун жана сексуалдык кыйанаттык менен пайдалануунун ар кандай формаларына карата нөлдүк чыдамдуулук саясатын жүргүзөт. Бул милдеттенме эл аралык¹, улуттук, GIZдин корпоративдик² жана ЖКФнын деңгээлиндеги³ укуктук жана саясаттык алкактарга шайкеш келет.

СЭЗКПга байланыштуу даттануулар башка даттануулардан сапаттык жактан айырмаланышы жана потенциалдуу түрдө кыйла олуттуу болушу мүмкүн болгондуктан, алар үчүн өзүнчө жол-жобо колдонулат:

- Кызыкчылыктардын мүмкүн болгон кагылышы: даттануу даттанууларды кароого катышышы мүмкүн болгон программанын кызыкдар тарабынын жүрүм-турумуна байланыштуу болушу мүмкүн.
- Жеке жашоонун купуялуулугу: сексуалдык асылуу же зомбулук боюнча олуттуу айыптоолорду билдирген арыз ээси өзүнүн ким экендиги тууралуу маалыматтын кеңири таралышын каалабашы мүмкүн.
- Гендердик жана маданий сезимталдык: арыз ээси, өзгөчө травмалык окуяга кабылган болсо, даттануусун өзүнүн жынысындагы адам менен же маданий жактан алгылыктуу шартта гана талкуулоону каалашы мүмкүн.

Ушуга байланыштуу программанын ДКМи СЭЗКПга байланыштуу даттанууларды жабырлануучунун кызыкчылыктарына багытталган жана гендердик өзгөчөлүктөрдү эске алган ыкмада кароо протоколун камтыйт.

Даттанууну берген адамга жараша СЭЗКП боюнча өзүнчө протоколдор колдонулат:

1. Программанын кызыкдар тараптары, анын ичинде бенефициарлар, жамааттар ж.б.
2. GIZдин кызматкерлери

Программанын кызыкдар тараптары үчүн СЭЗКПга байланыштуу даттанууларды кароо протоколу

СЭЗКПга байланыштуу пикирлер жана даттануулар программанын атайын ДКМи тарабынан тейленүүчү төмөнкү үч топ тарабынан берилет:

¹ Адам укуктарынын жалпы декларациясы, Аялдарга карата басмырлоонун бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө конвенция жана Эл аралык эмгек уюмунун (ЭЭУ) төмөнкү конвенциялары: 100-конвенция (Эркектер менен аялдарга бирдей эмгек үчүн бирдей сый акы төлөө жөнүндө ЭЭУнун конвенциясы), 111-конвенция (1958-жылдагы Эмгек жана кесип чөйрөсүндөгү басмырлоо жөнүндө конвенциясы), 190-конвенция (2019-жылдагы Зомбулук жана асылуу жөнүндө конвенциясы).

² [GIZ Code of Ethics](#), GIZдин Жүрүм-турум кодекси, GIZдин сексуалдык асылууга жана сексуалдык мүнөздөгү туура эмес жүрүм-турумга тыюу салуу боюнча саясаты, GIZдин Корпоративдик гендердик стратегиясы, GIZдин Ар түрдүүлүк кодекси

³ [GCF Revised Environmental and Social Policy](#)

- Программа тарабынан түздөн-түз таасирге кабылган жеке адамдар же уюмдар, анын ичинде потенциалдуу бенефициарлар;
- Программага түздөн-түз кызыкчылыгы бар кызыкдар тараптар;
- Программанын иш-чаралары таасир эткен жашоочулар же жамааттар.

Даттанууларды жабырлануучунун кызыкчылыктарына багытталган жана гендердик өзгөчөлүктөрдү эске алган ыкмада кароону камсыз кылуу үчүн ДКМдин алкагында атайын СЭЗКП протоколу иштелип чыгат. Бул протокол ЖКФнын Кайра каралып чыккан экологиялык жана социалдык саясатына шайкеш келет. СЭЗКПга байланыштуу даттанууларды берүү үчүн жеке адамдарга жалпы ДКМдин байланыш маалыматтарынан өзүнчө атайын программанын телефон номерин жана атайын программанын электрондук почта дарегин колдонуу сунушталат. Программа СЭЗКПга байланыштуу даттанууларды башка каналдар, мисалы, мамлекеттик консультациялык кызматтардын адистери жана семинарлар аркылуу берүүдөн баш тартууну сунуштайт. ДКМдин алкагындагы СЭЗКП протоколу боюнча кеңири көрсөтмөлөр, анын ичинде баракчалар жана семинарлар үчүн материалдар жеткиликтүү болот.

Эгер СЭЗКПга байланыштуу даттануу жаңылыштык менен СЭЗКПга арналбаган каналдар аркылуу берилсе, ЭСКЧ жана гендер маселелери боюнча жооптуу кеңешчи анын СЭЗКПга байланыштуу даттанууларды кароо жол-жобосуна өткөрүлүшүн камсыз кылат. СЭЗКПга байланыштуу телефон чалуулар жана электрондук каттар СЭЗКПга байланышпаган даттануулардан өзүнчө жана бөлөк тартипте башкарылат.

СЭЗКПга байланыштуу даттануулар ар дайым боорукердик, сезимталдык жана купуялуулук принциптерин сактоо менен каралат. Кеңешчи ар бир СЭЗКП боюнча даттанууга карата жооп кайтаруу ыкмасын айыптоолордун мүнөзүн жана олуттуулугун эске алуу менен жекече аныктайт. Зарыл болгон учурда (гендердик же тилдик себептерден улам) катуу купуялуулук талаптарын сактоо менен Даттануулар боюнча жооптуу байланыш адамы дайындалат. Даттануулар боюнча жооптуу байланыш адамы арыз ээси менен байланышып, анын каалоолорун аныктайт жана купуялуулукту сактаган мамилени камсыз кылат. Берилген маалыматтардын негизинде арыз ээсинин каалоолоруна жана даттануунун олуттуулугуна ылайык жекече жооп кайтаруу ыкмасы иштелип чыгат.

СЭЗКПга байланыштуу даттануулар боюнча программанын мүмкүн болгон жооп чаралары ар түрдүү жана конкреттүү жагдайга жараша болот. Мындай чараларга, мисалы, төмөнкүлөр кириши мүмкүн: жабырлануучуларга колдоо көрсөтүү (мисалы, психосоциалдык колдоо же медициналык жардам); орунсуз жүрүм-турумдун кайталанышына жол бербөө үчүн тренерлерге гендердик маселелер жана СЭЗКП боюнча окутуу өткөрүү; кызматкерлерди программанын алкагындагы милдеттеринен четтетүү; программанын кызыкдар тараптары арасында СЭЗКП боюнча маалымдуулукту жогорулатуу иштерин кеңейтүү; зарыл болгон учурда аялдар үчүн гана же белгилүү бир этникалык топ үчүн гана окутуу семинарларын өткөрүү; же өзгөчө оор учурларда даттанууларды тиешелүү жөнгө салуучу органдарга же укук коргоо органдарына жөнөтүү.

Эгер арыз ээси сунушталган чараларга же жооп кайтаруу ыкмасына канааттанбай калса, даттануу төмөнкү деңгээлдерге андан ары өткөрүлүшү мүмкүн: (i) тиешелүүлүгүнө жараша Кыргыз Республикасындагы, Тажикстандагы жана Өзбекстандагы GIZ өлкөлүк кеңселерине; (ii) ЖКФнын Көз карандысыз даттанууларды кароо механизминин; жана (iii) өлкөдө жеткиликтүү болгон программанын алкагынан тышкаркы укуктук жана административдик чараларга.

GIZтин кызматкерлери үчүн СЭЗКП боюнча даттанууларды кароо протоколу

Кыргызстандагы, Тажикстандагы жана Өзбекстандагы GIZдин сексуалдык куугунтуктоого кабылып жатканын сезген кызматкерлерине этияттыкты жана купуялуулукту камсыз кылуу максатында Гендер маселелери боюнча жооптуу байланыш адамына же Өлкө директоруна түздөн-түз кайрылуу сунушталат.

Мындан тышкары, жергиликтүү маданий өзгөчөлүктөрдү жана жергиликтүү тилдерди билген, ишенимдүү адамдар катары дайындалган «ишенимдүү өкүлдөр» каралат. Сексуалдык куугунтуктоого кабылган кызматкер аларга өзүнүн көйгөйүн ишенип айтып, колдоо ала алат. Зарыл болгон учурда шашылыш чараларды көрүү жана чечимдерди кабыл алуу үчүн алар окуя тууралуу Гендер маселелери боюнча жооптуу байланыш адамына же Өлкө директоруна билдирүүгө көмөктөшөт. Ушул саясатты бузгандыгы аныкталган кызматкерге колдонулуучу GIZдин ички жоболоруна жана тиешелүү мыйзамдарга ылайык тиешелүү тартиптик чаралар көрүлөт.

Иштин оордугуна жараша чаралар сексуалдык куугунтуктоого кабылган адамдан кечирим суроодон, жазуу жүзүндөгү сөгүш берүүдөн, кызмат ордун төмөндөтүүдөн тартып, олуттуу же системалуу мүнөздөгү куугунтуктоо болгон учурда (акыл-эстүү адамдын көз карашы боюнча бааланганда) кызматтан бошотууга же тиешелүү мыйзамдарга ылайык келишимди эскертүүсүз бир тараптуу токтотууга чейин жетиши мүмкүн. Куугунтуктоого байланыштуу даттануу берген адамды куугунтуктаган же ага карата өч алуу аракетин жасаган ар кандай адамга карата тартиптик чаралар көрүлөт. Кызматкерлердин курамына кирбеген адамдарга, анын ичинде кардарларга, жеткирүүчүлөргө жана өнөктөштөргө карата берилген даттануу негиздүү деп табылып, тийиштүү тартипте канааттандырылган учурда, бул келишимди токтотууга, кызмат көрсөтүүнү же ишкердик кызматташтыкты убактылуу токтотууга алып келиши мүмкүн.

Ошондой эле кимдир бирөөнүн куугунтуктоого байланыштуу атайылап жалган даттануу же билдирүү берүүсү, же асылууга байланыштуу даттануу же билдирүү боюнча жалган маалымат берүүсү ушул саясатты бузуу катары каралат.

2 - Тиркеме: ЭСКЧ боюнча алып салынуучу иш-чаралардын тизмеси (стандарттык тиркеме)

Программа төмөндө көрсөтүлгөн иш-чаралардын, анын ичинде ЭФК тарабынан белгиленген алып салынуучу иш-чаралардын тизмесине кирген ишмердиктин кандайдыр бир түрүн камтыбашы, колдобошу, каржылабашы же алар менен байланышта болбошу керек:

- Мажбурлап иштетүүнүн же балдар эмгегинин зыяндуу же эксплуатациялык түрлөрүнүн бардык формалары.
- Кабыл алуучу өлкөнүн мыйзамдарына же ченемдик актыларына, эл аралык конвенцияларга жана келишимдерге ылайык мыйзамсыз деп эсептелген же эл аралык деңгээлде колдонууга тыюу салынган ишмердиктин түрлөрү.
- Курамында ПХБлар (полихлорланган бифенилдер) бар продукцияларды өндүрүү же алар менен соода жүргүзүү.
- Эл аралык деңгээлде колдонуу токтотулуп жаткан же тыюу салынган фармацевтикалык каражаттарды, пестициддерди, гербициддерди же башка кооптуу заттарды, анын ичинде Роттердам конвенциясына жана Стокгольм конвенциясына ылайык жөнгө салынуучу заттарды сатып алуу, өндүрүү же алар менен соода жүргүзүү.
- Монреаль протоколуна ылайык эл аралык деңгээлде колдонуу акырындык менен токтотулуп жаткан озонду бузуучу заттарды өндүрүү же алар менен соода жүргүзүү.
- СИТЕС конвенциясына ылайык жөнгө салынган жапайы жаныбарлар же жапайы жаратылыш объекттери менен соода жүргүзүү.
- Эл аралык укукка, анын ичинде Базель конвенциясына ылайык тыюу салынган калдыктарды трансчегаралык ташуу, кайра иштетүүгө арналган кооптуу эмес калдыктарды кошпогондо.
- Кабыл алуучу өлкөнүн мыйзамдары же биологиялык ар түрдүүлүктүн ресурстарын же маданий мурастарды коргоого байланыштуу эл аралык конвенциялар тарабынан тыюу салынган ишмердиктин түрлөрү.
- Байланыштыргыч заттар менен бириктирилбеген асбест булактарын же асбест камтыган продукцияларды өндүрүү, алар менен соода жүргүзүү же пайдалануу.
- Курал-жарактар жана ок-дарылар.
- Секс-кызмат көрсөтүүлөрү жана аларга байланыштуу инфраструктура жана кызмат көрсөтүүлөр.
- Кумар оюндары жана аларга байланыштуу жабдуулар.
- Тамеки өндүрүү, кайра иштетүү жана бөлүштүрүү.
- Күчтүү алкогольдук ичимдиктерди өндүрүү, кайра иштетүү жана бөлүштүрүү.
- Радиоактивдүү материалдарды өндүрүү же алар менен соода жүргүзүү, радиоактивдүү булагы өтө аз өлчөмдө болгон же тийиштүү деңгээлде корголгон айрым медициналык жана өлчөөчү жабдууларды кошпогондо.
- Көмүрдү, мунайды, жаратылыш газын жана чым көңдү кошо алганда, казылып алынуучу отундарды издөө, казып алуу, өндүрүү, бөлүштүрүү, кайра иштетүү же жайылтуу боюнча инвестициялар.
- Казылып алынуучу отундарды пайдаланууну көбөйткөн жана/же казылып алынуучу отундардын негизинде жылуулук жана электр энергиясын өндүрүүчү

объектилердин техникалык же экономикалык эксплуатациялоо мөөнөтүн узарткан ишмердик, чектелген резервдик энергия өндүрүүнү, үй чарбаларында тамак-аш даярдоо максаттарын же иш жүзүндө ылайыктуу альтернативалар жок болгон процесстерди кошпогондо.

- Төмөнкү шарттардын кайсынысына болбосун жооп берген биоотун долбоорлору:
 - Көмүртектин запасы же биологиялык ар түрдүүлүк баалуулугу жогору болгон жерлерде, анын ичинде нымдуу тропикалык токойлордо, саздак жерлерде, чым көңдүү жерлерде, жайыт/талааларда (grasslands), коруктарда, корголуучу аймактарда же жогорку жаратылышты коргоо баалуулугуна ээ жерлерде өстүрүлгөн сырьёго негизделген иш-чаралар.
 - Эгерде сырьёну кайра иштетпестен пайдалануу (мисалы, когенерациялык станцияда түз күйгүзүү) климаттык же өнүктүрүү жагынан кыйла жогору пайда алып келе турган болсо, анда аны суюк биокүйүүчү май үчүн сырьё катары пайдалануу.
 - Париж макулдашуусунун максаттарына шайкеш келбеген көмүртек циклине ээ болгон отургузулган же табигый токойлордон алынган катуу биомасса күйүүчү майларын пайдалануу.
 - Өндүрүш аянты 75 гектардан ашкан биринчи муундагы биокүйүүчү май долбоорлору.
- Коммерциялык жыгач даярдоо иштери же баштапкы токойлордо же байыркы өскөн токойлордо пайдалануу үчүн токой кыюу жабдууларын сатып алуу.
- Туруктуу башкарылган токойлордон алынгандарды кошпогондо, жыгач же башка токой продукцияларын өндүрүү же алар менен соода жүргүзүү.

3 - Тиркеме Эл аралык келишимдер, конвенциялар жана макулдашуулар

Эл аралык келишим / конвенция / макулдашуу	Ратификацияланган/кошулган күнү
	Кыргыз Республикасы
Париж келишими (2015-жыл)	2020-жылдын 18-февралы
СИТЕС – Жоголуп кетүү коркунучунда турган жаныбарлар жана өсүмдүктөрдүн түрлөрү менен эл аралык соода жүргүзүү жөнүндө конвенция (1973-жыл)	2007-жылдын 4-июну (2007-жылдын 2-сентябрында күчүнө кирген)
Озон катмарын коргоо боюнча Вена конвенциясы (1985-жыл)	2000-жылдын 31-майы
Озон катмарын бузган заттар боюнча Монреаль протоколу (1987-жыл)	2000-жылдын 31-майы
БУУнун Климаттын өзгөрүшү боюнча Алкактык конвенциясы (БУУ КӨАК) (1992-жыл)	2000-жылдын 25-майы
Киото протоколу (1997-жыл)	2000-жылдын 13-майы
Биологиялык ар түрдүүлүк жөнүндө конвенция (1992-жыл)	1996-жылдын 6-августу
Суу-саз жерлер жөнүндө конвенция (Рамсар конвенциясы, 1971-жыл)	2002-жылдын 12-ноябры
Чөлгө айланууга каршы күрөшүү боюнча БУУнун конвенциясы (1994-жыл)	1997-жылдын 19-сентябры
Базель конвенциясы (Кооптуу калдыктар жөнүндө, 1989-жыл)	1996-жылдын 13-августу
Туруктуу органикалык булгоочу заттар жөнүндө Стокгольм конвенциясы (2004-жыл)	2006-жылдын 12-декабры
Дүйнөлүк мурас жөнүндө конвенция (1972-жыл)	1995-жылдын 3-июлу
ДСУнун Марракеш келишими (1994-жыл)	1998-жылдын 20-ноябры
ДСУнун Сооданы жеңилдетүү жөнүндө макулдашуусу (2013-жыл)	ДСУга мүчөлүк аркылуу кабыл алынган
Жапайы жаныбарлардын жер которуучу түрлөрүн коргоо боюнча конвенция (CMS/Бонн конвенциясы, 1979-жыл)	2014-жылдын 1-майы
Орхус конвенциясы (1998-жыл)	2001-жылдын 1-майы
Эспо конвенциясы (1991-жыл)	2001-жылдын 1-майы
Роттердам конвенциясы (1998-жыл)	2000-жылдын 25-майы
БУУ ЕЭКтин трансчегаралык суу агымдарын жана эл аралык көлдөрдү коргоо жана пайдалануу жөнүндө конвенциясы (Суу конвенциясы, 1992-жыл)	Тарап эмес